

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ДОНБАСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

**КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

РЕКОМЕНДОВАНО до захисту
Протокол засідання кафедр
української філології та психології
13.11.2024 № 4/1-П

Верцанова Наталія Євгенівна

Кваліфікаційна робота

**СУЧАСНІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ В УМОВАХ
ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)**

на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 014 Середня освіта
галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
освітньо-професійної програми Середня освіта
(Українська мова і література). Психологія

Наукові керівники:
канд. філол. наук,
доцент
Фроляк М. П.
канд. пед. наук,
доцент
Кошелева Н. Г.

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто закономірності функціонування мотиваційного компоненту на уроках української мови в умовах онлайн-навчання. На підставі проведеного дослідження було розроблено комплекс уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання.

Також у роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження мотиваційної сфери та особливостей навчальної мотивації учнів середньої школи. Доведено зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю. На підставі отриманих результатів було розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи.

Ключові слова: мотивація, навчальна мотивація, учні середньої школи, онлайн-навчання, тренінг

ANNOTATION

The work examines the regularities of the functioning of the motivational component in Ukrainian language lessons in online learning conditions. On the basis of the conducted research, a complex of Ukrainian language lessons with a motivational component was developed in the conditions of online learning.

The work also includes a theoretical and empirical study of the motivational sphere and features of educational motivation of secondary school students. The connection between the motivation of schoolchildren's achievements, the level of their self-esteem and subjective control has been proven. On the basis of the obtained results, a training program for the development of motivation of secondary school students was developed.

Key words: motivation, educational motivation, high school students, online learning, training

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	8
СУЧАСНІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ	8
(НА МАТЕРІАЛІ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)	8
1.1. Теоретичні аспекти підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання	8
1.2. Використання засобів підвищення мотивації учнів в умовах онлайн- навчання (на матеріалі уроків української мови)	11
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2	19
ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ	19
2.1. Елементи та умови формування навчальної мотивації в теоретично- оглядових матеріалах на вітчизняних освітніх порталах.....	19
2.2. Обґрунтування розробки комплексу уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання	25
2.3. Структура комплексу уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання	32
Висновки до розділу 2	45
РОЗДІЛ 3	48
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ.....	48
3.1. Дослідження мотиваційної сфери особистості в психолого-педагогічній літературі.....	48
3.2. Психологічні особливості навчальної мотивації учнів середньої школи	58
Висновки до розділу 3	68
РОЗДІЛ 4	70

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ.....	70
4.1. Методи і процедура емпіричного дослідження	70
4.2. Результати діагностики психологічних особливостей мотивації школярів	74
4.3. Тренінгова програма розвитку мотивації учнів середньої школи	84
Висновки до розділу 4	91
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	97
ДОДАТКИ.....	107

ВСТУП

Актуальність теми. Важливою тенденцією сучасної освіти є комп'ютеризація та індивідуалізація засобів навчання, створення інтелектуальних систем навчання, що сприяють підвищенню ефективності навчального процесу. В умовах розвитку освіти увага педагогів має бути сконцентрована на необхідності впровадження інноваційних досягнень психолого-педагогічних наук та інформаційно-комунікаційних технологій, ознайомлення учнів із сучасними комп'ютерними програмами.

Нова українська школа вимагає докорінних змін та переосмислення навчально-виховного процесу. Мова йде про принципово нову парадигму навчання, у центрі якої – особистість дитини з її проблемами, інтересами та потребами. Сутнісними ознаками цієї зміни є навчання і виховання здобувачів освіти на засадах індивідуалізації, створення умов для саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. У зв'язку з цим зростає інтерес науковців до психолого-педагогічних чинників ефективності навчальної діяльності учнів, зокрема до проблеми мотивації і результативності навчання. Сукупність зазначених чинників зумовлює актуальність дослідження.

Об'єкт дослідження: мотиваційна сфера учнів середньої школи.

Предмет дослідження: особливості навчальної мотивації учнів середньої школи в умовах онлайн-навчання.

Мета: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити засоби підвищення навчальної мотивації школярів на уроках української мови і в процесі застосування психокорекційної програми.

Завдання:

1) визначити закономірності функціонування мотиваційного компоненту на уроках української мови в умовах онлайн-навчання;

2) розробити комплекс уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання;

3) проаналізувати стан вивчення мотиваційної сфери особистості та навчальної мотивації учнів середньої школи у психолого-педагогічній літературі;

4) дослідити емпіричним шляхом психологічні особливості мотивації школярів та розробити тренінгову програму її розвитку.

Гіпотеза дослідження: існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Проблема використання засобів підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання активно вивчалася в роботах науковців. Так, І. Адамова пропонує сучасний погляд на проблеми дистанційного навчання. Н. Бабюк аналізує можливості використання технологій віртуальної реальності в освітньому процесі. Ю. Матвієнко розглядає функційність використання доповненої реальності як мотиваційний чинник організації навчального процесу. А. Торяник вивчає переваги та недоліки застосування технологій віртуальної реальності в освіті. Дослідження Г. Шиліної присвячене досвіду використання дистанційних курсів на уроках української мови та заняттях факультативу в середній школі.

У свою чергу, проблемам навчальної мотивації учнів середньої школи та способам її підвищення також присвячені численні наукові студії. Зокрема, в дослідженні О. Артюшенко та Д. Нечипоренко розглянуто мотив досягнення та теоретичне обґрунтування його структурних компонентів. Робота О. Гиліона присвячена освітній мотивації сучасної молоді. О. Гнатюк розглядає особливості формування мотивації до навчальної діяльності здобувачів освіти в умовах нової української школи. Л. Дзюбко вивчає особливості структури навчальної мотивації у підлітків з різним рівнем навчальних досягнень. У роботі В. Завірюхи виокремлені психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у підлітковому віці тощо.

Методи дослідження:

теоретичні методи: аналіз науково-психологічної літератури, узагальнення, систематизація;

емпіричні методи: психологічне тестування, психодіагностичні методики: методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса; тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової; шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина);

методи математичної статистики: кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона).

Практичне значення одержаних результатів. У роботі розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи, а також комплекс уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання, які можуть бути використані шкільними педагогами та психологами.

Апробація результатів дослідження. Було взято участь у двох Міжнародних науково-практичних конференціях з публікацією тез, а саме:

1. II Міжнародна науково-практична конференція для освітян «Березневий науковий дискурс 2024 на тему «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України», 29 березня 2024 р., Київ, Україна.
2. III Міжнародна науково-практична онлайн-конференція студентів і молодих науковців «Україністика: нові імена в науці», 7-8 травня 2024 р., Дніпро – Люблін.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 100 найменувань та 3 додатків. Загальний обсяг роботи викладено на 140 сторінках, із них 96 сторінок основного тексту. Робота містить 10 таблиць, 5 рисунків.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

1.1. Теоретичні аспекти підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання

Аналіз наукових джерел в аспекті обраної проблеми свідчить про підвищений інтерес дослідників до викладаення української мови в режимі онлайн для учнів початкових класів. У працях вітчизняних і зарубіжних вчених (А. Алексюк, Е. Голант, М. Данилов, О. Кучерук, І. Лернер, М. Махмутов, О. Малихін, С. Мартиненко, В. Мельничайко, О. Пометун, Л. Пироженко, М. Скаткін та ін.) звернено увагу на особливості вивчення української мови в онлайн-режимі; методиці поглибленого вивчення української мови з використанням інформаційно-комунікаційних технологій присвячено праці дослідників З. Бакума, О. Горошкіної, О. Захарчук-Дюк, В. Зінченко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, М. Почінкової, В. Тигоші, Ю. Шепетко, Т. Ясак та ін.

У педагогічній літературі онлайн-навчання розглядається як якісно нова форма навчання, що базується на принципах самостійного навчання здобувачів освіти, на сучасних педагогічних методах і технічних засобах передачі інформації, як особливий вид навчальної діяльності, що робить процес гнучким, варіативним. Багатовекторність, дозволяє учням навчатися за індивідуальною освітньою траєкторією, відповідно до особистих потреб, інтересів і можливостей [93].

Онлайн-навчання характеризується формою дистанційного навчання, за якої зміст навчального матеріалу та взаємодія викладача зі студентом здійснюються за допомогою сучасних технічних засобів (телебачення, комп'ютерна мережа, мобільні телефони); як форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом відбувається через листування, аудіо- та відеокасети,

комп'ютерні мережі, кабельне та супутникове телебачення, телефон тощо (О. Андрєєв, Н. Болюбаш, М. Жалдак, В. Кухаренко, Є. Полат та ін.) [93].

Дослідники підкреслюють, що інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ) створюють ефективні способи підвищення мотивації учнів до навчання онлайн.

Важливість і необхідність впровадження ІКТ в освіту підтверджена багатьма міжнародними експертами та науковцями, які довели, що ІКТ мають сильний позитивний вплив на освіту, відкриваючи можливості для впровадження абсолютно нових методів викладання та навчання. Новітні технології прискорюють передачу знань і накопиченого людством досвіду від покоління до покоління, дозволяють людині ефективніше і швидше адаптуватися до навколишнього середовища та здобувати необхідні знання. Активне та ефективне впровадження ІКТ в онлайн-освіту є важливим чинником як у створенні нової системи освіти, що відповідає вимогам ІБ, так і в процесі модернізації традиційної системи освіти з урахуванням нових вимог. Виходячи з цього, можна сказати, що проблема впровадження та використання інформаційно-комп'ютерних технологій є надзвичайно актуальною в сучасному освітньому середовищі.

Сучасні учні мають доступ до різноманітних джерел інформації. Їх кількість дає дітям можливість здобувати будь-які знання навіть без учителя, але часто саме наявність готової інформації сприяє розвитку пасивності. Зникає бажання пошуку, пізнання, творчості, тобто активної діяльності. Навчальні матеріали можуть здатися учням «сухими» та нецікавими. Все це змусило мене, як педагога, задуматися над тим, якими ефективними технологіями, методами та прийомами я володію. Які засоби навчання цілеспрямовано приведуть учнів до успіху в оволодінні знаннями, а вчителя до вирішення реальних педагогічних завдань?

Сьогодні ІКТ є одним із необхідних, доцільних засобів активізації навчального процесу, який сприяє більш ефективному навчанню дітей початкової, середньої та старшої школи, сприяє підтримці мотивації учнів до вивчення української мови, сприяє як розвитку предметних та ключових компетентностей,

так і всебічному розвитку шкільного підрозділу, вихованню у сфері інформаційної культури тощо [45].

На доцільність використання ІКТ на уроках неодноразово звертали увагу провідні учені та педагоги: так, за словами Ф. Дістервега (видатного вчителя німецької мови), «не має значення, наскільки активно вчитель намагається навчати, якщо при цьому він не забезпечує активної участі студентів, їх мотивації та організованості, процес навчання фактично не функціонує. Такі науковці, як О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов дійшли висновку, що використання ІКТ у школі є якісно новим етапом у формуванні та розвитку особистості учня як розвиненої, активної, творчої особистості. Є. Полат, автор книги «Інтернет на уроках іноземної мови. Іноземні мови в школі» зазначила, що використання комп'ютера на уроках іноземної мови значно підвищує інтенсивність навчального процесу порівняно з традиційним навчанням [73, с. 28-29].

За словами О. Киркевич, при використанні інтерактивних мультимедійних технологій у навчальному процесі частка засвоюваного матеріалу може досягати 75% [42].

Викладач-методист О. Іванова у книзі «Підвищення інформаційно-комп'ютерної компетентності вчителя та учнів» зазначила, що комп'ютер усуває такий негативний психологічний фактор, як страх перед відео; під час традиційних занять – різні чинники, такі як порушення мовлення, страх помилитися, невміння формулювати думки вголос [37, с. 22-30].

Такі перешкоди можуть змусити студента показати свої справжні знання. Перебуваючи наодинці з комп'ютером, учень зазвичай не відчуває ніяковості і намагається показати максимум своїх знань.

Щоб наблизити навчальну ситуацію на уроці до сучасного життя і водночас зацікавити учнів вивчати українську мову, вчитель намагається впроваджувати у свою практику інноваційні технології, але в жодному разі не перевантажує ними уроки. Слід зазначити, що досвід впровадження ІКТ у практиці викладання української мови та літератури далеко не інноваційний, а накопичений шляхом вивчення різноманітної методичної літератури, педагогічної практики вчителів

(Н.В. Поздеркий, О.І. Орлова, А.А. Семиряд, С.В. Зеленої, С.В. Куплевацька та ін.) тощо.

1.2. Використання засобів підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання (на матеріалі уроків української мови)

Провідною ідеєю використання засобів підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання є створення мультимедійного простору, що підвищує активність учнів у навчальному процесі, компонент якого несе в собі специфічне методичне наповнення: інфографіка, педагогічні програмні засоби, мультимедійні презентації, Інтернет-ресурси, робота з текстом, відео і аудіо. У світі останніх подій використання інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість проводити онлайн-навчання та організувати процес перевірки знань учнів на відстані [45].

Розглянемо сфери використання ІКТ для підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання:

1. Інфографіка - (Infographics) - це графічні візуальні презентації інформації, даних або знань, призначені для швидкого та чіткого представлення інформації. Графічні зображення з поясненнями допомагають учителям створити образи предметів і явищ, що їх оточують, підвищують можливості зорового апарату і зорової пам'яті. Дуже зручно використовувати графіку під час вивчення української граматики та часів дієслова. Вибравши готове графічне зображення або створивши власне графічне зображення за допомогою Visual.ly, Many Eyes, можна поставити серію запитань, у яких учні пояснюють зображення та визначають зв'язки.

2. Комп'ютерні навчальні програми дозволяють на уроках української мови вивчати різні види мовленнєвої діяльності та поєднувати їх у різноманітні комбінації; вони сприяють розвитку мовних навичок, створюють ситуації спілкування, автоматизують мовну та мовленнєву діяльність, а також

забезпечують реалізацію індивідуального підходу та активізацію самостійної роботи студентів.

Усі навчальні програми проводяться носіями мови, що дозволяє учням зануритися в мовне середовище. Наприклад, на уроках можна використовувати програму Lingvo Land: учні люблять виконувати інтерактивні завдання різного рівня, щоб розширити словниковий запас і навчитися будувати речення (розвиваються вміння самостійно будувати речення на рівні фрази); діти із задоволенням записують власний голос у мікрофон і порівнюють його з голосом диктора (розвиток вимовних, ритміко-інтонаційних навичок, навичок імітації, слухової пам'яті).

3. Навчальні ігри. Ефективність використання технологій підготовки до комунікативної діяльності особливо помітна на початковому етапі вивчення української мови. Згідно з дослідженнями, проведеними в школах, «комп'ютер на уроках у початковій школі подвоює час вільної уваги учнів (20 хвилин замість 10 хвилин на традиційному уроці)» [42]. «Найефективнішим способом розвитку особистості дитини є гра. Діти у грі не помічають, що навчаються, навіть найпасивніші учні з великим ентузіазмом беруть участь у нестандартних змаганнях, докладаючи всіх зусиль, щоб не підвести свою команду» [42].

Зараз на різних сайтах можна знайти безліч навчальних комп'ютерних ігор-симуляторів за допомогою якого можна вивчити відмінок іменників, познайомитися з предметами живої та неживої природи, почути, як «розмовляють» тварини, як правильно вимовляти звуки Г та Ґ тощо. Пропонуємо назвати та розставити на свої місця букви алфавіту. Або гра, яка передбачає похід до супермаркету, де потрібно купити лише те, що є в списку, озвученому ведучим. Під час гри дитина непомітно розширює свій словниковий запас, розвиває мовну здогадку, довготривалу та оперативну пам'ять, мотивує до вивчення мови [93].

4) Україномовні мультфільми. Щоб краще закріпити словниковий запас, запам'ятати ситуативні фрази та діалоги, методисти рекомендують використовувати мультфільми українською мовою. Кожен з мультфільмів

повинен бути яскравим, цікавим, приємним, з пізнавальним змістом і гарною кінцівкою, в якій герої сюжету говорять чітко і повільно, кілька разів повторюючи фрази, а сюжет присвячений певній темі. Тоді дитина із задоволенням стежитиме за сюжетом казки, намагатиметься зрозуміти мовлення героїв, запам'ятовувати окремі слова, вирази та речення, вивчатиме правила орфографії. Все це розвиває у дітей пам'ять уяви та асоціацій. Спостерігаючи за поведінкою героїв у тій чи іншій ситуації, діти здобувають знання про соціокультурні особливості своєї країни, а також про культурні цінності, морально-етичні норми людей, що сприяє формуванню соціокультурної самосвідомості. компетентностей учнів, їх мотивації до навчання. Рекомендують такі навчальні мультфільми: «Як розмовляють звірі», «Тварини зоопарку», «Котик і півник», «Три пані на ярмарку», «Енеїда», «Кривенька качечка», «Богданчик і барабан», «Історія одного поросяти», «Як козаки в хокей грали», «Коза-Дереза» тощо.

4) Мультимедійні та скрайбінг-презентації. Вважається, що комп'ютер на кожному уроці сприяє формуванню високого рівня особистого інтересу в учнів через інформацію, яка відображається на екрані. Використання Power Point для ознайомлення зі словниковим запасом, граматиною та знаннями про країну робить процес навчання легким для розуміння. Увагу учнів привертають яскраві наочності, мультимедійні презентації та презентації малюнків.

Для учнів молодшого шкільного віку вчителі створюють власні презентації для перших початкових уроків у перших класах: «Доброго ранку, Книго!», «В гостях у близнюків — букви Г і Ґ» тощо. Вони дозволяють ознайомити першокласників із алфавітом у зрозумілій і цікавій формі, розвивати мовленнєві навички, соціолінгвістичні та соціокультурні знання учнів.

Учителі також залучають учнів середньої та старшої школи до створення власних презентацій. Самостійна творча робота зі створення комп'ютерних презентацій розширює активний словниковий запас спілкування. Учні вчаться самостійно знаходити цікаву інформацію з певної теми, для цього користуються Інтернетом (працюють з пошуковою системою Google).

Це дуже захоплює учнів, тому що кожен намагається показати щось нове, цікаве. Дітям пропонується працювати за певним планом: скласти план, роздрукувати матеріал у Word, підібрати необхідний ілюстративний матеріал з електронних енциклопедій та Інтернету, попрацювати над оформленням слайдів, встановити анімацію, музичний та відеосупровід (вони можуть використовувати програми mp3cut, Movier Maker або Sony Vegas Pro) і презентувати свою роботу класу під час уроку. У цьому випадку презентація стає мовленнєвою опорою, за допомогою якої учень здійснює мовленнєвий акт на рівні надфразової єдності, та сприяє формуванню мовленнєвих компетенцій [28].

5) Проектна діяльність. Не менш популярними є заняття з проектною діяльністю на уроках української мови. З практичної точки зору проектна робота включає різні види діяльності: учні повинні навчитися самостійно знаходити необхідну інформацію, планувати свою діяльність і самостійно вирішувати, які матеріали їм знадобляться для виконання проектних завдань і де їх знайти. Організуючи проектну роботу, вчитель досягає і практичної мети – навчити учнів використовувати знання, уміння та навички, набуті на уроках української мови. В рамках проектною діяльності пропонуються різні теми залежно від їх практичного значення для дітей.

Приклади проектних завдань, які можна запропонувати учням:

1. «Книга про погоду». Діти виготовляють слайди – зображення різних видів погоди, описують їх. Складають календар погоди на тиждень, місяць, пору року.

2. Проекти «Вчимося вчитися», що містять практичні ідеї та поради щодо роботи з мовою (вивчення слів, правил, робота зі словниками та підручниками, читання оригінальної літератури, підготовка до іспитів тощо). Результати такої роботи можна оформити у вигляді брошур.

3. Аудіо або відеоекскурсія містом чи школою (створення сценарію, запис тексту подорожі, прослуховування або перегляд запису з однокласниками)

4. Оформлення робіт на тему «Я, моя родина, мої друзі», «Учень та його оточення», «Зовнішній вигляд»: «Зірки кажуть». Роботи можуть містити

біографічні дані про відому людину (твір оформлено у формі слайд-шоу чи плакат, учень повинен бути готовий відповідати на запитання колег, брати участь у чомусь на зразок інтерв'ю);

5. Проектні роботи для старших школярів на тему «Біографія» можуть включати «Історію життя», «Інформацію про особу», «Персональну анкету», завдання на зразок: «Перетвори свого вчителя», «Новий образ» (де фото людини взяті «до» і «після» трансформації – учні змінюють образ тієї чи іншої людини);

6. Досить цікаві проектні роботи, що нагадують рекламні плакати (планування вечірок, реклама гуртків чи клубів за інтересами, рекламні плакати до фільмів тощо).

7. Різноманітні види проектних робіт за темою «Іменник», наприклад: «Їжа та продукти» («Здорове харчування», «Сплануй вечерю», «Мій улюблений рецепт» та ін.).

Надзвичайно важливо, щоб роботу учнів було оцінено не лише з точки зору мовної правильності та вміння користуватись комп'ютером та Інтернетом, а й з огляду на те, наскільки робота є творчою та оригінальною, скільки зусиль було докладено для її виконання.

8. Нестандартні уроки (on-line подорож, віртуальна екскурсія). Учням подобаються нестандартні уроки: урок-гра, урок-вистава, урок-казка, де використовуються яскраві картинки, предмети, іграшки, лічилки та пісні, які можна передати мімікою та жестами.

Одним з таких уроків є урок онлайн-подорож. Однак до нестандартного уроку потрібно готуватися заздалегідь. Такий урок є одним із останніх етапів навчального циклу, оскільки основна навчальна діяльність знаходиться на етапі підготовки до нього. Наприклад, урок-подорож на тему «У Києві». Попередньо підготовлена група екскурсоводів, група учнів, пропонує провести онлайн-екскурсію відомими місцями Києва з метою поглиблення своїх знань з краєзнавства. Екскурсоводи розповідають «туристам» з різних країн про видатні споруди та людей, які там жили.

«Туристи» задають питання, які їх цікавлять:

- 1) Чиї твори мистецтва знаходяться в музеях Києва?
- 2) З якого матеріалу зроблені Золоті ворота?
- 3) Що символізує золота пектораль?
- 4) Чому «Будинком з химерами» так називають?
- 5) Назвіть основні визначні пам'ятки столиці.

Таким чином, спираючись на попередньо отримані учнями знання з географії при вивченні теми «Київ – столиця України», можна провести віртуальну заочну екскурсію визначними місцями столиці. Дітей спонукають до самостійного здобування знань, використання різноманітних джерел інформації та сучасних інформаційних технологій [10].

9. Користування Internet-ресурсами: використання Інтернет-ресурсів для підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання є найбагатшим джерелом інформації. Ці ресурси слід використовувати для занурення учнів у мовне середовище та позакласну діяльність.

10. Онлайн-версії газет. Звичайно, читати та обговорювати останні світові новини цікавіше та корисніше, ніж працювати зі стародрукованими виданнями. Оскільки новини постійно оновлюються в Інтернеті, вони завжди свіжі та дозволяють орієнтуватися в широкому спектрі подій. Найбільш часто рекомендовані сайти для публікацій: AgroNews, Цензор.net, Апостроф, День та ін.

Наприклад, дуже цікаво і незвично почати урок з п'ятихвилинного пізнавального «Що нового сьогодні?» під час якого учні представляють інформацію про події у світі, знайомлячи інших учнів з новою лексикою. Можна підготувати невеликий аудіозапис.

11. Варіанти відомих телевікторин «Твоя гра», «Ця страва з якого регіону України» тощо. Можна послухати концерт відомого виконавця, інтерв'ю з відомою людиною, передачу популярного радіоканалу і навіть подивитися нові фільми.

12. Інтернет-версії книг відомих українських письменників.

13. Онлайн-тести, словники, підручники, топіки на різні теми тощо, які допомагають підготуватися до ЗНО ДПА з української мови та підвищити рівень знання мови.

14. Онлайн-спілкування українською мовою в скайпі чи інших соціальних мережах.

15. Платформи для організації дистанційного навчання: Google Classroom, Moodle, Zoom, Google Meet [3].

На уроках, факультативних заняттях і спецкурсах української мови та літератури вчителі найчастіше використовують такі засоби навчання:

- графічні (фото, схеми, таблиці, алгоритми тощо);
- технічні (навчальні фільми, радіо- та телепередачі, аудіо- та відеозаписи тощо);
- підручники, навчальні посібники, практикуми;
- матеріали для контролю знань і вмінь учнів;
- комп'ютери [1].

Таким чином, до засобів підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання належать також електронні підручники, словники, педагогічні програмні засоби; електронні конструктори уроків тощо.

Висновки до розділу 1

Отже, передумовами появи форм онлайн-навчання є нова освітня парадигма, яка визначила пріоритети розвитку відкритої освіти, позитивну динаміку соціально-економічного та науково-технічного розвитку, посилення інтеграційних та демократичних процесів в освіті та суспільстві загалом, комп'ютеризація освіти та впровадження інформаційно-технологічних технологій до навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, динамічний розвиток інформаційних технологій, поява освітніх навчальних середовищ та платформ дистанційного навчання як засобу реалізації освітніх завдань на відстань; забезпечення систематичного контролю знань як додаткового мотиватора

навчання, наявність науково-методичних ресурсів, створення сприятливого середовища.

У світлі останніх подій використання інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість проводити онлайн-навчання та організувати процес перевірки знань учнів на відстані. Для підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання найчастіше використовують такі ІКТ, як: інфографіка, комп'ютерні навчальні програми, навчальні ігри, україномовні мультфільми, мультимедійні та скрайбінг-презентації, проєктна діяльність, нестандартні уроки (on-line подорож, віртуальна екскурсія) тощо.

Підвищенню мотивації учнів в умовах онлайн-навчання служить також можливість використання Інтернет-ресурсів як найбагатшого джерела інформації, з яких на уроках української мови і літератури та у позакласній роботі можуть бути використані, зокрема, онлайн-версії українських газет та часописів, матеріали вікторин, науково-популярних телепередач, інтернет-версії художніх творів, онлайн-тести, словники, підручники тощо, які допомагають підготуватися до ЗНО або ДПА з української мови та підвищити рівень знання мови.

Таке багатство і різноманітність засобів активізації навчальної діяльності вимагають від учителя зваженого підходу до вибору необхідних технологій та електронних ресурсів для вивчення конкретного матеріалу з метою досягнення найвищої ефективності від їх використання.

РОЗДІЛ 2

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

2.1. Елементи та умови формування навчальної мотивації в теоретично-оглядових матеріалах на вітчизняних освітніх порталах

Українські освітні портали були змушені суттєво змінюватися в умовах війни. До таких змін належать, зокрема, виникнення нових рубрик та трансформація тих рубрик, що були наявні на сайті до повномасштабного вторгнення.

Реакцією portalу «Освіта.ua» на повномасштабне російське воєнне вторгнення стала поява нової тематичної рубрики «Навчання під час війни». Матеріали цієї рубрики висвітлюють питання, актуальні для організації освітнього процесу в екстремальних умовах, до числа яких, безперечно, належить поточна ситуація в Україні.

Розглянемо закономірності подання тематичного контенту в рубриці «Освіта під час війни». У її межах 28 вересня 2023 року вийшла стаття «Освітні втрати: як учителю їх діагностувати та компенсувати» [67]. Цей журналістський матеріал містить поради для вчителів із діагностики та компенсації навчальних втрат під час війни, розроблені фахівцями Державної служби якості освіти у співпраці з експертами проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe).

Автори статті, залученої до аналізу, починають виклад власного бачення проголошеної в заголовку проблеми із визначення поняття «навчальні втрати». Вони пропонують розрізняти власне навчальні втрати як такі, що охоплюють втрати у знаннях та навичках, інспіровані певними перервами в навчанні, та навчальні прогалини, що позначають сукупність відмінностей фактичних та очікуваних результатів академічного прогресу учня, які співвідносяться із залученням чинних стандартів.

Очевидно, що для розгляду в межах пропонованої статті було обрано саме поняття навчальних втрат. Автори аналізованого журналістського матеріалу уточнюють об'єм цього поняття з огляду саме на український кейс, включаючи до нього низку чинників, представлених, зокрема, відсутністю доступу до освіти, зміною форми здобуття освіти, переведенням закладів освіти з очного на дистанційний навчальний режим, наявність повітряних тривог, відключень електрики, перебоїв із інтернет-підключенням.

У аналізованій статті наведено результати моніторингового дослідження якості організації освітнього процесу під час повномасштабного воєнного вторгнення. Автори матеріалу включили до тіла статті активне покликання на саме зазначене дослідження, перейшовши за яким, кожен бажаючий має змогу ознайомитися з його результатами. Для решти ж реципієнтів журналісти наводять стисле резюме за його результатами: «за спостереженнями вчителів початкових класів, результати навчання учнів суттєво погіршилися з таких навчальних предметів, як українська мова, іноземна мова, математика, літературне читання, та майже не змінилися з таких навчальних предметів та курсів, як мистецтво, дизайн і технології, фізкультура, інформатика, «Я досліджую світ»».

З огляду на отримані результати, у статті наголошується проблема: учні дуже багато пропустили й не завжди мають змогу надолужити згаяне, через що відчутно страждає результативність їхнього навчання. Тому автори аналізованого матеріалу пропонують кількакрокову модель-алгоритм, покликану компенсувати прогалини в навчанні, спричинені об'єктивними чинниками-перешкодниками.

Перший крок, згідно з пропонованою моделлю, включає комплекс заходів із діагностики навчальних втрат. Головним виконавцем цього напрямку роботи, на думку авторів аналізованої статті, має бути вчитель-предметник, адже він найбільш глибоко знає можливості учнів, у яких викладає свій предмет.

Далі його робота має бути організована за схемою: визначення результатів навчання, що будуть діагностуватися – розробка діагностичного інструментарію – проведення діагностичної роботи – перевірка роботи та надання учням зворотного зв'язку – узагальнення результатів діагностики – планування та проведення

роботи стосовно компенсації навчальних втрат – проведення повторної діагностики за результатами виконаної роботи. При цьому зауважується: «Бажано максимально знизити ступінь стресу в учнів під час діагностування. Тут варто уникати запрошення на діагностувальну роботу представників адміністрації, залякування учнів наслідками негативного проходження тесту тощо» [67].

Другим кроком у боротьбі з наслідками навчальних втрат постає робота з їхньої компенсації. Для цього авторами статті, залученої до аналізу, пропонується низка стратегій, покликаних цю компенсацію забезпечити. При цьому зауважено, що ідеальної стратегії компенсації навчальних втрат не існує: кожен обраний шлях матиме свої переваги та недоліки. Тому вибір стратегії та прийняття рішення щодо кожного учня має прийматися індивідуально.

Рубрика «Блоги» надає освітянам та менеджерам освіти можливість висловити власну думку стосовно тих чи інших проблем, пов'язаних із освітньою галуззю. Так, зокрема, у матеріалі «Учителі як антикризові менеджери» [67], який вийшов 26 вересня 2023 року, власне бачення вчительської професії презентує Сергій Біденко, колишній освітянин, а нині – репутаційний та антикризовий радник.

На початку аналізованої статті автор наголошує на тому, що раніше він працював учителем, а тепер є антикризовим та репутаційним радником, відтак, йому цікаво провести паралелі між минулою та поточною професією. Він зауважує, що вчителі у своїй щоденній діяльності наділені чималою кількістю практичних навичок антикризового управління – зокрема, вмінням зберігати спокій в умовах хаосу, значною психологічною витривалістю, здатністю до розв'язання будь-якого конфлікту, надання при цьому першої допомоги. Сергій Біденко відзначає глибокі пізнання педагогів у практичній багатозадачності, вміння пояснити найбільш складні речі простою мовою, здатність адаптуватися до будь-яких умов і дипломатично поводитися в будь-якій ситуації. Іншими словами, ця стаття у блогах проекту «Освіта.іа» постає своєрідним мотиваційним закликом до освітян зберігати міцність духу та постійно вдосконалюватися у нових умовах.

Новинний блок порталу «Освіта.ua» поєднує поточні відомості стосовно функціонування освітньої системи в Україні з новинами, що відображають існування вітчизняної освіти в нових умовах. Так, зокрема, 2 жовтня 2023 року було оприлюднено інформацію про запрошення українських студентів до участі у всесвітній програмі «Насіння для майбутнього» – 2023 [67]. Для цього автори новинної замітки окреслили коло претендентів на участь – ними «можуть стати студенти бакалаврату та магістратури, а також випускники, які отримали диплом у 2023 році (технічних та нетехнічних спеціальностей) з високими результатами навчання і прагненням працювати у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, які живуть в Україні» [67]. Для онлайн-реєстрації в програмі наприкінці інформаційного повідомлення вміщено покликання, перейшовши за яким, усі охочі можуть здійснити реєстрацію.

Новинна замітка «В Україні побудують першу підземну школу» [67], оприлюднена 2 жовтня 2023 року, висвітлює особливості провадження освітнього процесу в Україні в умовах повномасштабного воєнного вторгнення. У ній наголошується, що попри війну, видатки на освітні потреби не скорочуватимуться, а побудова нових шкіл, забезпечених усім необхідним для безпечного навчання, є підтвердженням обраного курсу.

Через те, що в умовах повномасштабної війни проведення зовнішнього незалежного оцінювання вже другий рік поспіль не є можливим, будучи заміненим проходженням потенційними абітурієнтами національного мультитесту, відповідних змін зазнала й тематична рубрикація порталу «Освіта.ua», де замість розділу «ЗНО» з'явилася рубрика «ЗНО/НМТ». Таке доповнення, на наш погляд, інспіровано тим фактом, що рано чи пізно зовнішнє незалежне тестування буде відновлене, проте наразі складання НМТ постає значно актуальнішим для потенційних вступників.

Відповідно, й заголовки матеріалів зазначеної рубрики переважно присвячені проведенню НМТ та змін у його процедурі, більшість із яких відбуваються в режимі реального часу. Так, зокрема, в матеріалі «Проведення

НМТ в один день є вимушеним кроком» [67] від 28 вересня 2023 року обґрунтовується модель поточного проведення мультитесту.

Автори статті наголошують на тому, що запропонована модель є вимушеною, проте цілком прийнятною в умовах воєнного часу. Вони підкреслюють, що ця модель, попри експериментальність, наділена окремими перевагами, серед яких, зокрема, потреба лише одноразового відвідування екзаменаційного центру, що суттєво знижує безпекові ризики та необхідність долати значну відстань, аби скласти тест. Окрім того, у статті здійснене нагадування стосовно формату майбутнього тесту, що буде корисним для потенційних вступників.

Автори журналістського матеріалу «Закон, що унормує модель НМТ, перебуває на реєстрації» [67], опублікованого на сайті «Освіта.іа» 27 вересня 2023 року, повідомляють про реєстрацію зауваженого правочину у Верховній Раді, покликаючись на слова голови парламентського Комітету освіти, науки та інновацій Сергія Бабака. В інформаційному повідомленні зауважено, що в очікуваному документі буде офіційно визначено перелік предметів, які потрібно буде скласти на тестуванні. Підкреслено, що три з них – українська мова, математика й історія України – матимуть статус обов'язкових, а один предмет надаватиметься випускникові на вибір.

Редакція «Освіторії» у непростий воєнний час намагається насичувати новинний простір, зокрема, інформацією стосовно можливостей, якими можуть скористатися учасники освітнього процесу, аби покращити власну успішність. Проте окремо можна виділити інформаційні матеріали, які стосуються успішної адаптації саме в надзвичайних умовах.

До таких новин можна віднести, наприклад, новинну замітку від 28 вересня 2023 року під заголовком «Освітян запрошують на унікальний курс із керування рівнем стресу» [68]. Зауважимо, що в цьому заголовку сконцентровано провідний зміст матеріалу, адже в назві статті вказано спрямованість запропонованого курсу, окреслено його потенційну аудиторію та підкреслено унікальність пропозиції.

Аналізований матеріал має високу актуальність, адже питання вироблення та дотримання стресостійкості в умовах повномасштабної війни стало особливо

болісним і критичним. Не є винятком і педагогічні працівники, яким наразі доводиться не просто боротися із власним стресом, але й працювати в екстремальних умовах, намагаючись забезпечити стресостійкість учнів. Тому автори проекту «Освіторія» вирішили поділитися із ними новиною стосовно того, що «Міжнародний благодійний фонд Карітас України разом із платформою онлайн-освіти Prometheus запускає навчальний курс «Стрес-менеджмент для освітян» [68]. Оскільки освітяни є ключовою аудиторією сайту, то ця інформація має бути до них донесена.

У тілі новини вказано не лише інформацію про сам курс, але й про дату його проведення, окреслено провідні результати його проходження. Автори новинного матеріалу зауважують, що «навчальна програма курсу побудована на сучасних науково обґрунтованих підходах та перевірених практиках із психологічної підтримки учасників освітнього процесу, які пережили чи переживають стресові події» [68]. Підкреслено, що авторами пропонованого курсу є визнані фахівці в галузі психології, відомі в Україні та за її межами.

Докладно представлено модульну програму курсу «Стрес-менеджмент для освітян». Так, у межах першого модулю педагоги мають можливість навчитися, як можна дістати задоволення від роботи в екстремальних стресових умовах. Автори курсу прагнуть поділитися із освітянами шляхами опанування принципами самоменеджменту, вказати їм на провідні стресові чинники, а також навчити оперувати науковими методами протидії стресовим факторам.

Другий модуль присвячений принципам побудови взаємодії між учителем та учнем в умовах війни. Він покликаний організувати ефективну онлайн-комунікацію між педагогами та дітьми.

У межах третього модулю реципієнтові пропонується майстер-клас із психологічної підтримки колег за допомогою практичного інструментарію покращення психологічної безпеки в закладі освіти. Четвертий модуль спрямований на побудову та збереження в педагогічному колективі екологічної психологічної атмосфери, спрямованої на кожного з освітян.

П'ятий модуль курсу присвячений провідним принципам взаємодії учителів та батьків в умовах війни. У ньому вміщені рекомендації, що можуть стати корисним підґрунтям для збереження психологічного здоров'я учнів.

Наприкінці журналістського матеріалу представлено активне покликання, перейшовши за яким, усі бажаючі освітяни можуть стати учасниками зазначеного курсу. На нашу думку, публікація подібних новин на порталі «Освіторія» сприяє заохоченню педагогів до підвищення та розширення власної кваліфікації навіть у воєнних умовах, допомагає їм швидко адаптуватися до нових, екстремальних умов професійної діяльності.

2.2. Обґрунтування розробки комплексу уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання

На уроках української мови в основній школі учні стають більш самостійними, мають власні цілі, тому що починають працювати за комп'ютером як основним засобом навчання. Це призводить до того, що значна частина навчального часу припадає на відносно незалежні види діяльності учня й учителя за скорочення обсягу їхньої спільної діяльності.

Успішне використання мотиваційної складової на уроках української мови можливе за умови виокремлення таких типів уроків:

- уроків, що пов'язані з формуванням знань, умінь та навичок;
- уроків, покликаних зміцнювати знання, вміння та навички;
- уроків, орієнтованих на вдосконалення знань, умінь та навичок

[71, с. 25].

Також можуть бути виокремлені такі методичні варіанти стосовно виділених уроків формування знань, умінь та навичок:

1. Уроки української мови, на яких формуються нові поняття, вивчаються мовні явища;
2. Уроки української мови, на яких формуються нові способи навчальних дій;

3. Уроки української мови, на яких формуються нові поняття та способи дії [72, с. 63].

На уроках української мови, де закріплюється інформація, паралельно відтворюється, закріплюється та повторюються інформаційна сукупність того, що було вивчено. Водночас систематизації та узагальненню піддається засвоєний матеріал, пов'язаний із мовою та мовленням.

Н. Голуб пропонує типологію таких методичних варіантів стосовно уроків української мови, покликаних зміцнювати знання, вміння та навички:

1. Уроки української мови, на яких закріплюються або відтворюються мовні поняття та способи дії;

2. Уроки української мови, на яких повторюють вивчену інформацію;

3. Уроки української мови, на яких узагальнюють та систематизують вивчену інформацію [23, с. 97-103].

Уроки, пов'язані із застосуванням інформації, що була вивчена, спрямовані на те, аби вдосконалювати опанування знаннями, вміннями й навичками. Реалізація заявленої мети передбачає необхідність розвивати мовлення, а також перевіряти й коригувати інформацію.

Н. Голуб пропонує типологію таких методичних варіантів стосовно уроків української мови, на яких формуються нові поняття та способи дії:

1. Уроки української мови, на яких розвивають навички та вміння, пов'язані зі зв'язним мовленням;

2. Уроки української мови, спрямовані на перевірку та корекцію інформації, що була засвоєна;

3. Уроки української мови, на яких аналізуються контрольні роботи [22, с. 19].

Отже, основою типології уроків української мови в сучасній методиці викладання постає їхній проблемний зміст, тобто ті проблеми, розв'язанню яких присвячено урочний час. З огляду на зазначений принцип, виділено уроки української мови, на яких розвивають навички та вміння, пов'язані зі зв'язним мовленням; уроки української мови, спрямовані на перевірку та корекцію

інформації, що була засвоєна; уроки української мови, на яких аналізуються контрольні роботи.

Ефективною при роботі з мотиваційною складовою на уроках української мови, на наш погляд, може бути система, розроблена американським педагогом Д. Берджесом. Система Дейва Берджеса «Навчай як пірат» багато в чому нагадує справжню карту скарбів. Тільки наприкінці шляху лежить не скриня, сповнена золотом, а любов та увага учнів. У розумінні Берджеса пірат – це не тільки морський розбійник, а ще й зухвалий авантюрист, який не боїться йти на ризик і пливати на край світу без жодної гарантії на успіх. Вони незалежні, не переймаються з приводу громадської думки та легко вживаються з найрізноманітнішою командою.

А ще усі їх люблять. Цей опис однаково підходить хорошому пірату і хорошому педагогові, вважає Берджес. Його піратська філософія складається з шести елементів, кожен з яких відповідає одній літері зі слова «Pirate» (з англ. «Пірат»).

1. Пристрасть (Passion)

«Ми знаємо, що начебто маємо пристрасно любити вчительську працю. Тому відчуваємо себе винними, якщо виявляється, що жодної пристрасті немає» [98, с. 42].

Вважається, що добрий вчитель має пристрасно любити викладати. Але в жодних університетах не пояснюють, як знайти та зберегти цю пристрасть. Берджес розкладає це почуття на три складові, які повинні працювати спільно.

Будь-який вчитель у межах свого предмета відчуває тематичну пристрасть. Але навчальний план не може складатися лише з улюблених тем вчителя. І йому доведеться розповідати про будівництво залізниць чи промислову революцію, навіть якщо ці сторінки історії його зовсім не захоплюють.

І ось тут діє професійна пристрасть – це саме те, через що людина колись вирішила стати вчителем. Це сталося не тому, що вона дуже любила історію (у такому разі можна було стати науковцем), а тому, що їй подобається надихати

учнів, пробуджувати в них інтерес до знань, підвищувати їхню самооцінку та впевненість у собі.

Людина не вичерпується професією. І жити їй самій також складно. Тому, щоб підтримувати в собі пристрасть до вчительства, потрібно знайти якнайбільше способів включити в роботу особисту пристрасть.

«Якщо я можу використати на занятті фокуси, щоб проілюструвати те, про що говорю, я роблю це. Якщо ви любите грати на гітарі – грайте в класі. Люди тягнуться до того, хто любить щось у своєму житті» [98, с. 44].

2. Занурення (Immersion)

Діти відчують, коли вчитель під час уроку зайнятий лише ними. І так само відчують, коли він веде урок відсторонено або думає про щось інше.

Легко давати вказівки, залишаючись при цьому осторонь, але, щоб посправжньому залучити учнів до навчального процесу, вчитель має «плавати» разом із ними

Це означає цілком віддавати себе кожному моменту уроку та пам'ятати, що головне – це не тести чи контрольні роботи, не схвалення шкільного керівництва, а діти і лише вони.

«На якомусь етапі своєї кар'єри вам доводиться вирішувати, що для вас є важливішим – скласти тести або навчати дітей. Я своє рішення прийняв дуже давно. Я навчаю дітей. Не дозволяйте надмірному акценту на підготовці до контрольних робіт призвести до втрати можливості навчання» [98, с. 62].

3. Контакт (Rapport)

Захоплені учні не мають проблем з дисципліною: погана поведінка на уроці зазвичай говорить про те, що учневі нудно, він перевантажений або не може нічого зрозуміти. Ключовими для створення правильної обстановки у класі Берджес називає перші три дні – час, коли учні формують очікування від курсу.

Він робить все, щоб цією емоцією було передчуття. Для цього він вішає інтригуючі таблички на двері кабінету, вмикає музику та вигадує цікаві завдання для знайомства. Наприклад, просить учнів зліпити із пластиліну щось таке, що якось охарактеризує їх самих. А коли вони починають працювати – проходить

класом і провадить неформальну бесіду одночасно з усіма і з кожним, радячи та підбадьорюючи. Потім Берджес просить учнів розповісти про те, що вони зробили, спрямовуючи їх питаннями та жартами, допомагаючи виплутатися, якщо вони збентежені або не знають, що сказати.

На цьому встановлення контакту не закінчується. Протягом року Дейв Берджес намагається дізнаватися якомога більше про своїх учнів: про їхні хобі, улюблені ігри, фільми та музику. Він заохочує їх знаходити зв'язки між тим, що вивчають у класі, та популярною піснею чи телепередачею. Берджес радить вчителям якнайчастіше проводити з учнями час за межами класу: зупинятися поговорити з ними в коридорі, запрошувати проводити заняття гуртків у своєму кабінеті і якнайчастіше брати участь разом із ними у позакласних заходах.

4. Питання та аналіз (Ask and Analyze)

На власному досвіді Берджес стверджує, що творчі здібності розвиваються важкою працею, за допомогою спрямованої уваги та невпинного занурення у творчий процес. Щоб процес розпочався, треба почати ставити собі правильні запитання – такі, що змусять мозок постійно шукати відповіді.

5. Трансформація (Transformation)

Для багатьох учнів школа – це нудна та безглузда рутинна, і немає нічого дивного в тому, що вони не хочуть ходити до школи. І кожен урок – або перепочинок від цієї рутини, або її частина.

«Коли учні не бачать ані зв'язку конкретного шкільного предмета з реальним світом, ані його цінності, вони запитують, чи варто вкладати в його вивчення сили та час. І вони мають на це право! Ми, дорослі, не любимо марно витратити сили і час, і діти в цьому нічим від нас не відрізняються» [98].

Необхідність складати тести наприкінці року – найгірша мотивація до навчання. Берджес порівнює її з медичним підходом, в якому навчальний матеріал подають як неприємні ліки: «Я знаю, що цей матеріал важкий, але потерпіть і вивчіть його, тому що він буде включений до тесту». Сам він намагається позиціонувати свій клас як місце, де відбувається щось неймовірно захоплююче.

6. Ентузіазм (Enthusiasm)

Вчитель завжди повинен бути активним. Останній урок навчального дня повинен мати такий самий сильний вплив на учнів, як і перший. Вони не винні в тому, що вчитель утомився чи не виспався. Якщо немає ентузіазму, його можна навіть імітувати – Берджес упевнений, що через деякий час природне натхнення прийде само собою.

Отже, на нашу думку, використання «піратської методики» Д. Берджеса є ефективним засобом формування позитивної навчальної мотивації учнів на уроках української мови й літератури. До числа провідних рушійних засобів цієї методики належить максимально активне залучення школярів до участі в уроці, його побудові й організації, зацікавлення учнів проблематикою уроку, встановлення дієвого взаємозв'язку між темою, що вивчається, та можливістю її практичного використання в позаурочній реальності. Послугування принципами методики Д. Берджеса дозволить зробити урок української мови насиченим, цікавим для учнів та сучасним.

Розглядаючи вивчення фразеології у старших класах, О. А. Яковлева пропонує методику використання фразеологічних одиниць на уроках української мови в старших класах із метою підвищення навчальної мотивації учнів [94, с. 212-216]. Зазначена методика містить у собі шість взаємопов'язаних блоків, представлених, зокрема:

1. Цільовим блоком;
2. Теоретико-методологічним блоком;
3. Змістовим блоком;
4. Організаційним блоком;
5. Технологічним блоком;
6. Результативним блоком.

Структура кожного з названих блоків представлена метою, а також завданнями, що пов'язані з активізацією емоційно-почуттєвої сфери учнів при сприйнятті зразків народної творчості, екстеріоризацією умінь та навичок,

орієнтованих як на опанування народними пареміями із семантикою преференційності, так і засобами їх уживання у зв'язних висловлюваннях.

Структура кожного з названих блоків представлена принципами, пов'язаними, зокрема, із системністю, природовідповідністю, врахуванням індивідуальних характеристик та вікових особливостей школярів, культуровідповідністю, спадкоємністю поколінь, гуманістичною спрямованістю освітнього процесу, повагою до особистісних потреб та інтересів, олюдненням знань, побудовою навчального та виховного процесів на основі педагогіки співробітництва, толерантністю у взаєминах та спілкуванні, цілісністю, що вимагає взаємодії між основними компонентами учнівського досвіду, естетичними знаннями та світоглядними уявленнями, умінням сприйняття естетичних цінностей, прагненням до творчої самоактуалізації. Наявні в названому блоці підходи представлені особистісно орієтованим, системним, аксіологічним, герменевтичним, діяльнісним, компетентнісним різновидами.

Найбільш сприятливі умови для включення кожного школяра в активну роботу на занятті з використанням мотиваційної складової створюють форми роботи в групі. Коли організована парна та групова робота, кожен школяр мислить, не просто сидить на занятті, пропонує свою думку, навіть якщо вона і неправильна, в групах народжуються суперечки, обговорюються різні варіанти рішення, йде взаємне навчання школярів в процесі навчальної дискусії, навчального діалогу.

Отже, можна зробити висновок, що подолати низьку мотивацію учнів до навчання можна, переглянувши методи, форми і стилі навчання. Потрібно розробляти нові цікаві завдання, до того ж з достатнім рівнем складності, не примітивні, що поєднують різні види роботи зі словом, словосполученням, реченням, текстом і вимагають застосування знань з кількох галузей науки з опорою на навчальний досвід. Сьогодні учитель прагне зробити урок цікавим, пізнавальним, таким, що може розкрити творчий потенціал особистості, дає змогу постійно підтримувати увагу, вчить приймати самостійні рішення.

Створена для учня ситуація успіху в навчальній діяльності є міцним мотиваційним фактором. Для досягнення найкращих результатів дієвими є прийоми створення проблемної ситуації на уроці, використання творчих завдань та ігрових ситуацій, застосування інтерактивних технологій.

Відомо, що краще засвоюється той матеріал, до якого в учня є інтерес. Без виникнення цих мотивів пізнання не може принести позитивний результат.

2.3. Структура комплексу уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання

Уроки української мови з мотиваційним компонентом у середній школі можна поділити за методологією, використовуваною в їх структурі, на наукові (методи наукової діяльності, адекватні відомим розумовим операціям, а також методи наукових досліджень) та навчальні або частково-дидактичні (методи, спеціально створені з метою здійснення ефективного вивчення навчального предмету: евристичний, навчання на моделях, метод доцільних завдань, метод проєктів).

За джерелом знань уроки з мотиваційним компонентом поділяються на:

вербальні: подання матеріалу вчителем, робота з книгою, комп'ютерними програмами, Інтернетом;

наочні: демонстраційний експеримент;

практичні: семінар, колоквіум, розв'язання вправ [71, с. 31].

За рівнем пізнавальної активності та самостійності учнів виділяють такі типи уроків української мови з мотиваційним компонентом:

- пояснювально-ілюстративні;
- репродуктивні;
- проблемні;
- евристичні (частково-пошуковий);
- дослідницькі [72, с. 19].

За участю учнів у навчальній діяльності уроки української мови з мотиваційним компонентом поділяються на активні та пасивні. Різновидом активних методів вважають інтерактивні, які мають свої закономірності. Для активних методів характерно те, що учень виступає “суб’єктом” навчання, виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем та іншими учнями. Інтерактивні методи передбачають, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів (співнавчання, взаємонавчання).

Організація уроків української мови з мотиваційним компонентом в середній школі передбачає використання як традиційних, так і інноваційних методів навчання.

До числа традиційних методів навчання можна умовно віднести використання підручників та допоміжних матеріалів. Підручники і допоміжні матеріали відіграють істотну роль у методичній системі навчання. Їх, з одного боку, можна віднести до складової частини змісту навчання в його широкому розумінні, з іншого, можна розглядати як важливий елемент системи засобів навчання.

Застосування у практиці викладання візуалізованих завдань дає можливість відійти від формально-логічних схем та подати інформацію мовою образів. Така інформація може бути досить складною з погляду формальної логіки, при цьому візуальні образи дозволяють викладати її учням, які далекі від формальної логіки через власний вік. Зрозумілість та доступність зазначеної інформації дає можливість викладачеві за допомогою елементарних візуальних образів пояснити логічні структури рівня вищої школи учням середньої школи [60, с. 68–70].

Таким чином, візуалізовані завдання є одним із основних компонентів реалізації візуально-пізнавального підходу в ході проведення уроків української мови з мотиваційним компонентом.

Метод доповненої реальності (AR) є значущим і має низку переваг перед традиційними методами навчання української мови.

У загальному розгляді доповнена реальність є поєднанням реальних і додаткових об’єктів, поміщених у полі сприйняття, за допомогою будь-яких

пристроїв (планшетів, веб-камер, смартфонів та ін) і програмної частини [58, с. 46–62].

Типова система доповненої реальності виглядає так [58, с. 46–62]:

1) роздруковані маркери – малюнок (чорно-білий чи кольоровий) визначення 3D-моделей;

2) веб-камера;

3) програмне забезпечення визначення доповненої реальності.

Веб-камера смартфона визначає маркер, потім спеціальна програма або програма «зчитує» його та виводить на екран об'єкт доповненої реальності, після чого стежить за всіма його переміщеннями та поворотами.

Актуальність використання під час уроків з мотиваційним компонентом методу доповненої реальності може бути обґрунтована такими причинами [84, с. 591–593]:

1. Використання AR-технології може підвищити якість вивчення мовного матеріалу.

2. Метод надає можливість посилення навчального ефекту за рахунок інтерактивності 3D-моделювання, роблячи вивчення навчального матеріалу більш цікавим та доступним для учнів.

3. AR-технології поступово входять у повсякденне життя та професійну діяльність сучасної людини.

4. Основними перевагами є наочність та інтерактивність, посилення якості навчального ефекту через візуалізацію навчального матеріалу.

Виділимо основні напрями включення доповненої реальності до структури уроків української мови з мотиваційним компонентом:

1) методична підготовка вчителів до застосування технології при вихованні та навчанні учнів;

2) вдосконалення змісту навчання шкільних дисциплін з метою оволодіння учнями технологією доповненої реальності та способами її застосування.

На жаль, незважаючи на актуальність використання технології доповненої реальності у шкільній освіті, сучасна концепція навчання не містить як засіб та

об'єкт вивчення цю технологію. Також більшість вчителів відчують труднощі при необхідності застосування у своїй професійній діяльності названої технології і погано уявляють, як можна використовувати її можливості в освітній практиці для організації основних видів діяльності учнів [5, с. 9-11].

Досить простою альтернативою спеціалізованим додаткам доповненої реальності є застосування QR-кодів, у яких зашифровано додаткову інформацію (числа, текст, мультимедійну інформацію тощо), підготовлену заздалегідь учителем. Розроблені коди зберігаються як зображення (чорно-білі чи кольорові) [54, с. 13–17].

Кожен QR-код є правильним квадратом, по трьох кутах якого розміщені чорно-білі квадрати, звані маяками. Завдяки ним QR-код читається з будь-якого кута нахилу камери, надаючи можливість обертання або відбиття. Відомості, які потрібно закодувати, розбиваються на частини залежно від типу кодування.

Розпізнавати зашифровані коди можна так:

- 1) встановити на смартфоні програму розпізнавання QR-кодів;
- 2) навести камеру телефону на рисунок коду;
- 3) після прочитання коду можна побачити зашифровану за допомогою нього інформацію.

Розглянемо можливості використання QR-коду в структурі уроків української мови з мотиваційним компонентом:

- 1) кодування завдань для групової чи індивідуальної роботи учнів з однієї чи кількох тем, під час проведення інтерактивних практичних робіт чи організації самостійної роботи;
- 2) кодування посилань на інтернет-ресурси, що містять додаткову інформацію з питання, що вивчається, або є корисними при розробці навчального проекту;
- 3) кодування посилання на електронні бібліотеки та енциклопедії.

У сучасному світі важко обійтися без мобільних та комп'ютерних пристроїв. Телефони під час уроків часто заважають і відволікають учнів від здійснення освітньої діяльності. Застосування можливостей доповненої реальності на уроках

української мови з мотиваційним компонентом допомагає залучити учнів до навчально-пізнавальної діяльності, дозволяє підвищити якість освіти за рахунок мотивації їх до самоосвіти та рівень інтересу учнів до матеріалу, що вивчається, формує цифрові компетенції учнів.

Розглянемо можливості проведення уроків української мови з мотиваційним компонентом. Для цього нами було розроблено урок української мови з мотиваційним компонентом, орієнтований на проведення в дев'ятому класі.

Тема уроку: «Паремії в житті українського народу»

Очікувані результати:

Цей захід надасть учням можливість:

- поглиблення та вдосконалення наявних знань пареміологічного спрямування, уміння визначення місця й ролі паремій із преференційним компонентом у мовленні;

- з'ясування класифікативних принципів упорядкування паремій із преференційним компонентом;

- вдосконалення вмінь та навичок десятикласників стосовно визначення синтаксичної ролі паремій із преференційним компонентом у реченні, витлумачення їх змісту;

- виховання мовної культури.

Міжпредметні зв'язки: між українською мовою та українською літературою, між українською мовою та світовою літературою, між українською мовою та інформаційними технологіями.

Обладнання: комп'ютер, мультимедійний проектор, дошка.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація діяльності

Слово вчителя. Зауваги до мовного матеріалу

Уже протягом десяти років вам кажуть, що краще розум, ніж золото. Із цим можна не погоджуватися, проте часом вам легше пізно лягти спати, ніж

рано встати. Часто ви злитесь на вчителів, але, разом із тим, краще нехай злий, ніж дурний. Сподіваюся, що ваші сусіди за партою допомагають вам долати складну дорогу знань, бо краще погана дорога, ніж поганий супутник. І хоч інколи вам буває важко, завжди треба робити зусилля над собою, бо хоч би як цікаво нам не було грати в комп'ютерні ігри чи прогулюватися, проте краще з розумним у пеклі, ніж із дурним у небі. Тому завжди дослухайтеся до того, що пояснюють на уроках, бо на ЗНО ви зрозумієте, що письменний бачить поночі більше, ніж неписьменний вдень.

Бачу, що ви трохи здивовані, бо такий початок нашого заняття не є звичним. Проте саме завдяки йому ви можете припустити, про що саме піде мова на нашому сьогоднішньому позакласному заході. Давайте відповімо на декілька питань:

- Що саме в монологі вчителя було найбільш незвичним, найбільше запам'яталося?

- Які одиниці вираження мовлення були активно присутніми у кожному з речень монологу вчителя? Назвіть їх та розкрийте їх значущість для зазначеного висловлювання?

III. Актуалізація опорних знань

Слово вчителя

Так, дійсно, сьогодні ми продовжимо роботу із вашими давніми знайомими з попередніх класів – прислів'ями та приказками. Зокрема, увагу буде зосереджено на тих із них, що містять у собі преференційний компонент. Проте спочатку слід пригадати, що ж таке паремія? Пропоную зробити це в форматі мозкового штурму.

1. Мозковий штурм

- Дайте визначення до поняття паремія?
- Яка наукова дисципліна має функцію вивчення прислів'їв та приказок?
- Якими провідними ознаками наділені прислів'я та приказки?
- Якими групами представлені прислів'я та приказки?

IV. Опанування новим матеріалом

Слово вчителя.

Отже, ми дещо освіжили в пам'яті та пригадали основні відомості, засвоєні стосовно прислів'їв та приказок у попередніх класах. Сподіваюся, вам удалося відновити інтерес до цієї народної скарбниці мудрості та спостережливості, якою по праву вважають пареміологію. Сьогодні кожен із вас стане справжнім дослідником, який завдяки творчому мисленню буде залучений до всебічного аналізу мовних понять та явищ, зможе висловити власну думку. А матеріалом нашого дослідження стануть прислів'я та приказки, що мають преференційний компонент. Вони обрані не випадково, адже людина здавна була наділена здатністю порівнювати різні явища природи та суспільного життя між собою і вже на підставі цього порівняння виносити свій присуд, заснований на глибокому розумінні морально-етичних цінностей. Краще зрозуміти сутність преференційних висловлювань та їх роль у прислів'ях та приказках вам допоможе інформаційне повідомлення, яке підготували ваші однокласники

1. Інформаційне повідомлення «Преференційні паремії української мови»

Преференційні паремійні висловлювання зі значенням оцінки, при утворенні яких задіяні форми ступенів порівняння прикметників та прислівників, є засобом, що розкривають систему переваг у картині світу того чи іншого народу. Компаративи «краще» та «гірше» використовуються переважно для опису ситуацій, що їх людина створює за допомогою власної волі й діяльності, передають бажальну модальність, модальності, пов'язані з доречністю або недоречністю, небажаністю того чи іншого розвитку подій. Вони відштовхуються від норми в бік позитивного або негативного сприйняття автором висловлювання актуальної ситуації.

Висловлювання, наділені преференційною семантикою, переважно використовуються у мовленні, коли необхідно вказати на наявність у певної дії, предмету чи ознаки характеристик, співвідносних із переважанням. Відповідно, тут ідеться про оцінну та порівняльну семантику, реалізовану у мовленнєвих висловлюваннях.

Звідки мовці дізнаються, як їм оцінити ті чи інші ситуації? Основою такого знання постає культурний досвід носіїв мови, що формується в них на основі системи цінностей певного народу. Такі ціннісні підвалини зазвичай закладено до паремійних одиниць, що є віддзеркаленням національного світобачення.

На матеріалі паремій, що належать до пареміологічних систем різних народів, можна зауважити подеколи суттєві відмінності у сформованих у їх межах систем переваг та співвідношень. Так, наприклад, якщо в окремих пареміях іншомовного походження спостерігається наявність позитивної оцінки багатства, то в українських пареміях така оцінка є більш рідкісним явищем.

Преференційні висловлювання також прийнято називати «реченнями операційної переваги», оскільки вони «базуються на аксіологічній зв'язці-компаративі, що поєднує між собою речення, представлені в розгорнутому або згорнутому видах». Преференційні висловлювання використовуються для опису міжконтекстної ситуації вибору.

Учитель: Дякуємо колегам за інформативне та цікаве повідомлення. Сподіваюся, воно прояснило розуміння головного об'єкту уваги нашого сьогоднішнього заходу. Пропоную закріпити отримані знання та попрацювати над виконанням навчальних вправ.

2. Робота в парах

Вправа 1

Порівняйте речення, представлені в першій та другій колонках, аби з'ясувати, в чому полягає відмінність між ними:

Герой детективного серіалу Змінивши роботу, він переконався, що вирізнявся гострим розумом, тому він краще розум, ніж золото одразу збагнув, хто викрав золото в герцогині.

Погана дорога та погані супутники Під час подорожі до Непалу наші зіпсували Майклові все враження від мандрівники впевнилися, що краще подорожі до Львова. погана дорога, ніж поганий супутник

Віталій зробив замовлення занадто пізно, проте він ще не знав, що отримає його ніколи.

Отримавши свою посилку через місяць після відправки, я все одно була задоволена: краще пізно, ніж ніколи.

Старий мисливець мав сварливу та напрочуд дурну жінку.

Коли Максим одружився із Галеєю, він уповні відчув на власному прикладі, що краще жінка сварлива, ніж дурна.

У черзі в аптеці лунав веселий сміх: ліки мали кумедну назву.

Веселий лікар завжди повторював, що сміх лікує краще, ніж усі ліки.

На заході, присвяченому виходу на пенсію старої вчительки, лунали добрі слова на її адресу

Робота у сфері послуг сформувала у Лесі стійке переконання: добре слово краще, ніж готові гроші.

У зятя Мирослави Пилипівни за робочим столом сидів його приятель Кирило

Ганна Олександрівна після гостини в родині доньки завжди казала: краще в сина під полом, ніж у зятя за столом

Мій прадід був письменним, а от прабаба так і лишилася неписьменною до останніх своїх днів

Спілкуючись із сучасними студентами, доходиш невтішного висновку: письменний бачить поночі більше, ніж неписьменний вдень.

Орієнтовний висновок учнів: У першій колонці представлені слова, які наділені прямим значенням. Так, наприклад, у першому прикладі йдеться про розум як про явище, притаманне людині, що вирізняється високим рівнем інтелектуального розвитку. Натомість, слова, представлені в реченнях із другої колонки, введені до складу прислів'їв та приказок та наділені символічним значенням.

Вправа 2

Виділіть у прикладах із другої колонки паремії, поясніть значення кожного з них.

Вправа 3

Знайдіть кінець і початок прислів'їв із преференційним компонентом та з'єднайте їх, щоб вийшло єдине прислів'я

Краще горобець у руках	ніж мачусі годити
Ліпше сироті під воду плисти	ніж життя в неволі
Краще полин їсти	ніж журавель у небі
Краще смерть на полі	ніж злу жінку учити
Ліпше з розумним у пеклі	ніж язикатий
Лучче людям робити	ніж з нелюбом за стіл сісти
Ліпше залізо в огні варити	ніж із мачухою за стіл сісти
Краще горбатий	ніж із дурним у небі

Вправа 4. «Подай сигнал»

Для того, аби закріпити наші знання прислів'їв та приказок із преференційним значенням, пропоную взяти участь у грі «Подай сигнал». Її суть полягає в тому, аби визначити, чи легко ви впораєтеся із розмежуванням звичайних прислів'їв та приказок і паремій із преференційним компонентом. У ході гри до вашої уваги буде запропоновано приклади, у яких можуть бути прислів'я та приказки із преференційним компонентом, проте із такою ж імовірністю їх там може й не бути, все перемішано. У тому разі, коли ви вважаєте, що маєте справу зі звичайним прислів'ям або приказкою – підіймайте червону картку, якщо ж вважаєте, що перед вами – паремія із преференційним компонентом, ваш вибір – на користь картки синього кольору. Раджу звернути увагу, що робота в парах продовжується, тому зауважте, що ваші обов'язки мають бути розподілені таким чином, аби кожен ніс відповідальність виключно за одну з карток:

Братом нашим хочеш бути; ліпше горобець у жмені, ніж журавель у небі; на городі бузина, а в Києві дядько; зуби на ній з'їси; краще з водою злучитись, ніж з нелюбом заручитись; гідне теж лягти, мов скло; і мов горохом сипнеш; пам'ять нарешті іде в глибину; краще горбатий, ніж язикатий; очей у сірка позичиш; вилетіло у вікно; кинути м'яч; краще смерть на полі, ніж життя в неволі; сон рябої кобили розповідати.

Вправа 5. «Поясніть паремію»

Далі ваші пари мають виконати завдання із поєднання паремій, що мають преференційний компонент, та їх значень. Матеріал представлено в двох колонках – у першій із них наведено самі прислів'я або приказки, а у другій – значення, які треба співвіднести із представленими пареміями.

Паремії із преференційним компонентом	Значення
Краще горобець у руках, ніж журавель у небі	Перевага свободи над неволею
Ліпше сироті під воду плисти, ніж із мачухою за стіл сісти	Перевага щирої любові над нещирими стосунками
Краще полин їсти, ніж із нелюбом за стіл сісти	Перевага відносин із розумною людиною над відносинами із дурнем
Краще смерть на полі, ніж життя в неволі	Перевага чесної праці над нечесним розкошуванням
Ліпше з розумним у пеклі, ніж із дурним на небі	Перевага мінімальних реальних досягнень над ілюзорними, бажаними
Лучче людям робити, ніж мачусі годити	Перевага відносин із добрими людьми над відносинами із людьми, що мають складний характер
Ліпше залізо в огні варити, ніж злу жінкучити	Перевага відносин із рідними людьми перед відносинами із нерідними
Краще горбатий, ніж язикатий	Перевага мовчання над балакучістю

Вправа 6

Здійсніть співвідношення прислів'їв та приказок, що мають преференційний компонент, із їх семантичними типами:

1. Вираження переваги виконання певної дії	а) ліпше горобець у жмені, як журавель у небі
2. Превалювання того чи іншого	б) краще пізно, ніж ніколи

предмета	
3. Перевага тієї чи іншої ознаки та властивості	в) ліпше з водою злучитись, ніж з нелюбим заручитись
4. Увиразнення локативних характеристик	г) лучче нехай злий, чим дурний
5. Увиразнення темпоральних ознак	д) краще розум, ніж золото

Вправа 7

Кому адресовано поради, наведені нижче? Здійсніть співвідношення прислів'їв та приказок, що мають преференційний компонент, із їх потенційними адресатами:

1. Особа чоловічої статі (чоловік, хлопець)	а) краще полин їсти, як з нелюбом за стіл сісти
2. Дівчина, майбутня наречена	б) ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці
3. Жінка	в) лучче людям робити, ніж мачусі годити
4. Сироти, прийомні діти	г) ліпше їсти хліб з водою, ніж жити з жінкою лихою
5. Узагальнений суб'єкт	д) краще сім раз горіти, ніж один раз овдовіти

Вправа 8

Створіть хмару ключових слів, що вживаються у прислів'ях та приказках із преференційним компонентом. Зробіть висновок стосовно вживання цих слів, їх значення, впливу на структуру й вираження змісту преференційних паремійних висловлювань. Визначте, які образи є ключовими для прислів'їв та приказок із преференційним компонентом:

Краще полин їсти, як з нелюбом за стіл сісти; ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці; лучче людям робити, ніж мачусі годити; краще пізно, ніж ніколи; ліпше з водою злучитись, ніж з нелюбим заручитись; лучче нехай

злий, чим дурний; краще погана дорога, ніж поганий супутник; краще жінка сварлива, ніж дурна.

Рис. 2.1. Орієнтовний приклад хмари ключових слів, що вживаються у прислів'ях та приказках із преференційним компонентом

Учитель: Пропоную перейти до виконання завдань, пов'язаних із розвитком мовлення. Для цього вам слід розміститися у класі так, щоб кожен із вас мав напарника, адже я хочу запропонувати вам взяти участь у складанні діалогу

Вправа 9

Складіть діалог (5-7 реплік), орієнтуючись на запропоновані ситуації.

Ситуація 1. Ваш старший друг каже, що в дитинстві хотів вивчити іноземну мову, але зараз він уже не в тому віці, в якому людині легко дається опанування мовами. Послуговуючись прислів'ями та приказками із преференційним значенням, спробуйте довести йому, що краще почати корисну справу пізно, ніж не почати її ніколи.

Ситуація 2. Ваш знайомий намагається оточити себе людьми, які в усьому йому підкорюються, адже є недостатньо розумними та рішучими для прийняття самостійних рішень. За допомогою прислів'їв та приказок із преференційним значенням доведіть йому, що краще мати одного розумного товариша, ніж багато дурних.

Учитель: Дякую за змістовні та переконливі діалоги. Пропоную продовжити виховувати в собі творчу особистість. Для цього ми пограємо в гру «Театр мімів».

Вправа 10 «Театр мімів»

За допомогою жестів та рухів, без пояснення вголос значення паремій із преференційним значенням, обрана з кожного ряду пара учнів повинна показати своїм колегам по команді певне прислів'я або приказку із преференційним компонентом таким чином, щоб вони її якомога швидше вгадали й назвали впродовж означеного терміну часу. Завдання із пареміями надає вчитель.

Приклади паремій для роботи:

- а) краще полин їсти, як з нелюбом за стіл сісти
- б) ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці
- в) краще людям робити, ніж мачусі годити
- г) ліпше їсти хліб з водою, ніж жити з жінкою лихою
- д) краще сім раз горіти, ніж один раз овдовіти

V. Підведення підсумків уроку

Отже, сьогодні нам удалося здійснити поглиблення та вдосконалення знань із пареміології. Ми успішно пояснили значення прислів'їв та приказок із преференційним компонентом та ознайомилися із прикладами доречного їх уживання у власному мовленні. Як бачимо, паремії відіграють суттєву роль у творенні мовно-стилістичної образності нашого мовлення, тож плекаймо вміння доречно та вдало ними в ньому послуговуватися.

Висновки до розділу 2

Українські освітні портали були змушені суттєво змінюватися в умовах війни. До таких змін належать, зокрема, виникнення нових рубрик та трансформація тих рубрик, що були наявні на сайті до повномасштабного вторгнення. Матеріали цих рубрик висвітлюють питання, актуальні для організації освітнього процесу в екстремальних умовах, зокрема, проблему формування навчальної мотивації учнів в умовах воєнного стану.

Із метою покращення процесів формування навчальної мотивації школярів автори сучасних освітніх порталів пропонують кількакрокову модель-алгоритм, покликану компенсувати прогалини в навчанні, спричинені об'єктивними чинниками-перешкодами.

Перший крок, згідно з пропонованою моделлю, включає комплекс заходів із діагностики навчальних втрат. Головним виконавцем цього напрямку роботи, на думку авторів, має бути вчитель-предметник, адже він найбільш глибоко знає можливості учнів, у яких викладає свій предмет.

Далі його робота має бути організована за схемою: визначення результатів навчання, що будуть діагностуватися – розробка діагностичного інструментарію – проведення діагностичної роботи – перевірка роботи та надання учням зворотного зв'язку – узагальнення результатів діагностики – планування та проведення роботи стосовно компенсації навчальних втрат – проведення повторної діагностики за результатами виконаної роботи.

Подолати низьку мотивацію учнів до навчання можна, переглянувши методи, форми і стилі навчання. Потрібно розробляти нові цікаві завдання, до того ж з достатнім рівнем складності, не примітивні, що поєднують різні види роботи зі словом, словосполученням, реченням, текстом і вимагають застосування знань з кількох галузей науки з опорою на навчальний досвід. Сьогодні учитель прагне зробити урок цікавим, пізнавальним, таким, що може розкрити творчий потенціал особистості, дає змогу постійно підтримувати увагу, вчить приймати самостійні рішення.

Створена для учня ситуація успіху в навчальній діяльності є міцним мотиваційним фактором. Для досягнення найкращих результатів дієвими є прийоми створення проблемної ситуації на уроці, використання творчих завдань та ігрових ситуацій, застосування інтерактивних технологій.

Організація уроків української мови з мотиваційним компонентом в середній школі передбачає використання як традиційних, так і інноваційних методів навчання.

До числа традиційних методів навчання можна умовно віднести використання підручників та допоміжних матеріалів. Підручники і допоміжні матеріали відіграють істотну роль у методичній системі навчання. Їх, з одного боку, можна віднести до складової частини змісту навчання в його широкому розумінні, з іншого, можна розглядати як важливий елемент системи засобів навчання.

Застосування у практиці викладання візуалізованих завдань дає можливість відійти від формально-логічних схем та подати інформацію мовою образів. Така інформація може бути досить складною з погляду формальної логіки, при цьому візуальні образи дозволяють викладати її учням, які далекі від формальної логіки через власний вік. Зрозумілість та доступність зазначеної інформації дає можливість викладачеві за допомогою елементарних візуальних образів пояснити логічні структури рівня вищої школи учням середньої школи. Саме тому візуалізовані завдання є одним із основних компонентів реалізації візуально-пізнавального підходу в ході проведення уроків української мови з мотиваційним компонентом.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

3.1. Дослідження мотиваційної сфери особистості в психолого-педагогічній літературі

Психологія мотивації є однією з найбільш досліджуваних проблем сучасної психології, але предметом активних психологічних досліджень мотивація стала лише в 1960-1970-х роках. Як зазначає Ж. Вірна, такий пізній розвиток досліджень у галузі мотивації пов'язаний із винятковою складністю, неоднорідністю та варіативністю феномену мотивації, а також його прихованістю від безпосереднього сприйняття спостерігача, а часто навіть від усвідомлення самого себе суб'єктом дії [16, с. 20].

Питання мотиваційної сфери особистості в сучасних психологічних дослідженнях розглядається насамперед у контексті вивчення мотиваційних механізмів дій людини, велика увага приділяється вивченню потреб, мотивів і спонукань як рушійних сил поведінки та активності особистості, що знайшло відображення в науковому доробку таких зарубіжних науковців, як Дж. Аткинсон, В. К. Вілюнас, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, В. Олпорт, З. Фройд тощо. Мотиваційно-сміслову сферу особистості вивчали також і вітчизняні науковці: І.М. Галян, В.Г. Дуб, З.С. Карпенко, Г.К. Радчук, Ж.П. Вірна та ін.

Суть кожної теорії, кожного підходу відображена в ключових поняттях, які використовують дослідники для визначення основних явищ, процесів і мотиваційних станів. Тому в нашій роботі ми спробуємо розібрати мотиваційні явища, проаналізувавши концептуальні основи психології мотивації.

Основними поняттями, що розкривають сутність мотиваційної сфери, є потреба, бажання, мотив, мотивація, намір, когнітивний контроль (воля, вольові зусилля), про які йтиметься далі. Базовими поняттями є потреба та необхідність як основа для мотивації діяльності. Вивчення причин людської діяльності було

започатковано античними філософами. Так, Демокрит розглядав потреби як рушійні сили, які не тільки викликають емоційні переживання, а й підносять людину над тваринним світом. Арістотель вважав, що прагнення завжди пов'язані з метою, в якій об'єкт представлений у формі образу або думки, що має цінність, корисну або шкідливу для людини. Бажання, з іншого боку, визначаються потребами та пов'язаними з ними почуттями задоволення чи незадоволення, функція яких полягає в оцінці та повідомленні про корисність чи непридатність даного об'єкта для життя організму.

А. Маслоу вважав, що людські потреби мають певну ієрархію і актуалізуються відповідно до неї: моральні та естетичні потреби починають з'являтися, коли задоволені органічні потреби [59, с. 79].

Потреба в психологічному словнику за редакцією В. І. Войтка визначається як необхідність у чомусь, яка відіграє велику роль у підтриманні людської життєдіяльності [79, с. 128].

У психологічному словнику за редакцією Н. Побірченко потреба – це стан людини чи групи людей, який є джерелом їхньої активності [80, с. 213].

Є. П. Ільїн визначає потребу як відсутність чогось необхідного та розрізняє органічні та особистісні потреби: органічна потреба – це потреба організму в чомусь, брак чогось, особистісна потреба – це переживання стану внутрішньої напруги, що виникає внаслідок відображення потреби в свідомості і стимулює розумову діяльність, пов'язану з постановкою цілей [39, с. 23].

Потреба – це об'єктивна властивість організму, що відображає відсутність чогось зовнішнього і спонукає організм до взаємодії з навколишнім середовищем. Відчуваючи дискомфорт, викликаний потребою, людина не завжди розуміє, чого вона хоче, чим і як вона може задовольнити свою потребу. Задоволення усвідомлених потреб відбувається за рахунок діяльності – процесу активної взаємодії з навколишньою дійсністю, під час якого людина виступає в ролі суб'єкта, що цілеспрямовано впливає на об'єкт [83, с. 155].

Бажання в психології визначають як усвідомлене прагнення людини зробити якусь дію, яке виникає внаслідок переживання своїх значущих потреб

[79, с. 19]. Варій М.Й. зазначає, що бажання «спонукають до вольових дій, спрямованих на досягнення значущих цілей» [12, с. 651]. Тож можна вважати, що бажання започатковує вольовий процес, який супроводжує і спрямовує активність людини: воно стимулює особистість робити ті чи інші зусилля для задоволення своєї потреби.

Із потреб та бажань людини формуються мотиви її діяльності та поведінки. У психологічному словнику за редакцією В. І. Войтка мотив розглядається як спонукальна причина дій і вчинків людини, яка виникає внаслідок усвідомлення потреб [79, с. 96].

В англійській літературі (наприклад, у «New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language») приймається ширше тлумачення мотиву (motive): відчуття необхідності, бажання, страху тощо, що спонукає індивідуума до дії [100, с. 653].

У психологічному словнику за редакцією Н. А. Побірченко визначено, що мотив – це спонукальна причина дій і вчинків людини, зумовлена об'єктивними потребами [80, с. 139].

Схожою на попередню є думка М. Кияшко, що основою виникнення мотиву є усвідомлена потреба. Діяльність людини є свідомим процесом, тому для її здійснення необхідне усвідомлення потреби. До структури дії, крім мотивів і цілей, входять засоби дії [43, с. 68].

На думку Є. П. Ільїна, мотив – це складне психологічне утворення, яке спонукає до свідомих дій і вчинків і служить їх основою (виправданням). Автор зазначає, що у психології існує кілька поглядів на сутність мотиву: мотив як потреба, як мета, як спонука, як намір, як диспозиція (стійка властивість людини), як стан тощо [39, с. 55].

Активність людини часто обумовлена не одним, а кількома мотивами, які можуть узгоджуватись або суперечити одне одному. Розглянемо далі поняття мотивації. У монографії Т. Титаренко зазначається, що підставою для виникнення мотивів є предмети, які задовольняють прості матеріальні потреби людини. Згодом мотивами стають і ідеальні об'єкти, які виступають у вигляді певних

спонукальних ідей або усвідомлених цілей («цілей-мотивів»). Діяльність людини, як правило, спонукається відразу декількома мотивами, один з яких є основним, провідним, а інші – підпорядкованими, які іноді виконують лише функції додаткового стимулювання (наприклад, власне мотив навчання на «відмінно» та його матеріальне стимулювання). Специфіка провідних мотивів полягає в тому, що вони, крім функції спонукання і спрямованості дії, надають дії, її об'єктам і умовам певного суб'єктивного особистісного змісту. Мотиви можуть перебувати в різному співвідношенні між собою і зовнішніми обставинами: вони можуть посилювати або послаблювати один одного, вступати у взаємні протиріччя і залишатися в протиріччі з об'єктивними можливостями здійснення дій. Тому мотивація як процес спонукання людини до конкретних дій і вчинків часто є складним актом, що потребує аналізу й оцінки альтернатив, вибору та прийняття рішень [78, с. 198-199].

Цей процес психологічно ускладнюється ще й тим, що суб'єкт не завжди усвідомлює справжні мотиви, тобто при підготовці і виконанні дій; вони часто виявляються лише після вжиття відповідних заходів. Розвиток мотивів виражається не тільки в їх розширенні, а й у встановленні певної ієрархії мотивів – у виділенні головних життєвих мотивів особистості. У той же час мотиви, що відповідають елементарним потребам, узгоджуються з вищими соціальними і духовними мотивами, так що за певних умов людина здатна пожертвувати матеріальними благами і навіть самим життям в ім'я ідеальних мотивів [39, с. 199].

Водночас навіть усвідомлена потреба не завжди може стати мотивом. Для того щоб активність відбулась, у людини має сформуватись відповідний намір. Поняття «намір» в психології має наступне значення: це рішення людини виконати певну дію і досягти певного результату [72, с. 100]. У психологічному словнику за редакцією Н. Побірченко зазначається, що намір – це «свідоме прагнення завершити дію у відповідності з наміченою програмою, направленою на досягнення бажаного результату» [73, с. 176].

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що намір пов'язується дослідниками з феноменом волі (іншими словами, з когнітивним контролем). Тобто для того щоб виконати намічені дії і досягти запланованого результату, людина часто змушена долати перешкоди і труднощі. Наявність твердих намірів досягти результату допомагає цьому. Когнітивний контроль, який починається під час формування мотиву діяльності з усвідомленої потреби, продовжує свою роботу в процесі створення і реалізації наміру. Після формування наміру найважливішим етапом когнітивного контролю є введення наміру в дію і його повна реалізація.

Таким чином, мотиваційний процес містить такі основні складові: потреба; бажання; мотив; намір; активність.

Розглянемо детальніше види мотивів, зазначивши при цьому, що різні науковці пропонують свої типології мотивів і єдиної загальновизнаної класифікації немає. Так наприклад, М. Варій виділяє наступні види мотивів: мотив самоствердження, мотив ідентифікації з іншою людиною, мотив влади, процесуально-змістові мотиви, мотив саморозвитку, мотив досягнення, просоціальні (суспільно значущі) мотиви, мотив афіліації, негативна мотивація (мотив уникнення неприємностей і покарання). Наведемо нижче коротку характеристику цих мотивів [12, с. 651-658].

Мотив самоствердження (бажання влаштуватися в суспільстві) пов'язаний із почуттям власної гідності, честолюбством, самолюбством. Людина намагається довести оточуючим, що вона чогось варта, прагне отримати певний статус у суспільстві, хоче, щоб її поважали і цінували. Іноді мотивація престижу (бажання отримати або зберегти високий соціальний статус) включає також прагнення до самоствердження.

Мотив самоствердження є досить ефективним мотиваційним чинником, який викладачі, тренери та керівники намагаються актуалізувати у своїх вихованців (спортсменів, підлеглих), тим самим посилюючи мотивацію до діяльності. Наприклад, учень, якому вчитель каже, що він ні на що не здатний і нічого не доб'ється в житті, намагається довести іншим (перш за все вчителю) і

самому собі, що він здатний на успіх. Прагнення до самоствердження спонукає його до подолання значних труднощів і наполегливої праці для самоствердження та досягнення поставлених цілей.

Мотив ідентифікації з іншою людиною. Ідентифікація з іншою людиною – бажання бути схожим на героя, кумира, авторитетну людину (батька, вчителя чи іншу людину). Цей мотив спонукає до роботи над собою та саморозвитку. Особливо це важливо для дітей і підлітків, які намагаються у своїх вчинках наслідувати інших людей. Авторитет батьків, учителів, друзів, бажання уподібнитися кумиру і наслідувати його – важливий мотив, під впливом якого людина намагається розвинути (вдосконалити) себе. Ідентифікація з іншою людиною призводить до зростання енергетичного потенціалу особистості через символічне «запозичення» енергії у кумира (об'єкта ідентифікації): сили, натхнення та готовності працювати і діяти в ролі цього героя (ідола).

Вчителю дуже важливо знати, з ким учень хоче ідентифікувати себе, щоб використовувати це для підвищення мотивації до навчальної діяльності. Тому наявність взірця, кумира, з яким учні намагаються ототожнюватись і наслідувати, у якого навчатимуться жити і працювати, є важливою умовою ефективного навчально-виховного процесу та успішного досягнення поставлених цілей.

Мотив влади – це прагнення суб'єкта впливати на людей, займати «керівну позицію» в групі (колективі), керувати людьми, визначати і регулювати їхні дії. Мотив влади зазвичай виникає на основі комплексу неповноцінності або завищеної самооцінки людини. Реалізується в різних видах поведінки, спрямованих на контроль над іншими людьми, їх залякування, примус, маніпулювання їх свідомістю, шантаж.

Процесуально-змістовні мотиви представляють собою потребу діяти через зміст і процес дії, а не через зовнішні чинники (людина захоплюється цією діяльністю, любить нею займатися, проявляє інтелектуальну або фізичну активність, цікавиться змістом діяльності). Інші соціальні та особистісні мотиви (прагнення до влади, самовизначення тощо) також можуть посилювати

мотивацію, але вони безпосередньо не пов'язані зі змістом і процесом діяльності, вони зовнішні щодо цієї діяльності (тому ці мотиви часто називають зовнішнім, а не внутрішнім, тобто процесуальним змістом).

Мотив саморозвитку. Бажання саморозвитку та самовдосконалення є важливим мотивом, який спонукає особистість наполегливо працювати та розвиватися.

Мотив досягнення. Мотивація досягнення – це бажання досягти високих результатів і майстерності у виконанні діяльності. Мотивація досягнення проявляється у виборі складних завдань і бажанні їх виконати. Успіх у будь-якій діяльності (у навчанні, спорті, професійній діяльності) залежить не тільки від умінь, навичок, знань, а й від мотивації досягнення, тобто бажання досягти високих результатів у діяльності. Людина з високим рівнем мотивації досягнення прагне докладати значних зусиль на роботі. Прагнучи до значних результатів, наполегливо працює над досягненням поставлених цілей. Якщо порівняти двох учнів з однаковим інтелектом (здібностями до навчання), але з різною мотивацією досягнення, то їхня активність, наполегливість у навчанні і, звичайно, успіхи будуть суттєво відрізнятися. Учень з вищим рівнем мотивації досягнень прагне до високих результатів, інтенсивно навчається, ставить перед собою високі цілі, наполегливо працює і, звичайно, досягає кращих успіхів у навчанні. Учень із низькою мотивацією досягнень байдужий до своїх успіхів, не ставить перед собою високі цілі, не вибирає складних завдань, не бажає багато і сумлінно працювати, досягає скромних результатів у своїй діяльності.

Вчені виділяють три фактори, від яких залежить рівень мотивації досягнення: важливість досягнення успіху; надія на успіх; суб'єктивна ймовірність успіху (тобто шанс на успіх) [12, с. 655].

Вітчизняні науковці Артюшенко О. Ф., Нечипоренко Д. Л., досліджуючи сутність та структуру мотиву досягнення, у роботі [4, с. 25-28] наводять позиції вчених з цього питання.

Так, на думку Х. Хекхаузена, рівень домагань виявляє рівень успіху, який може змінюватися залежно від рівня продуктивності. Таким чином, критерії

успіху одночасно є метою дії і відображають кількість вольових і фізичних зусиль, які необхідно докласти, щоб досягти успіху або принаймні уникнути невдачі. Рівень успіху є обов'язковим прагненням людини, а його досягнення чи невдача впливає на самооцінку особистості. Г. Хекхаузен вважає, що ідея досягнення, яка є ключовою в мотиві досягнення, формується на рівні двох можливостей: досягнення успіху та уникнення невдачі. З цього випливає, що мотив досягнення складається з цих двох тенденцій. Тому рівень домагань є фактором, що визначає розвиток мотиву досягнення [99, с. 119].

До подібного висновку прийшла Г. Меднікова у своїй дисертації «Самооцінка та рівень домагань як динамічна система». Науковиця стверджує, що існує тісний зв'язок між структурними елементами самооцінки та рівнем домагань і що зниження або підвищення самооцінки індивіда спричиняє відповідне зменшення або збільшення рівня домагань [61, с. 125].

Просоціальні (соціально значущі) мотиви. До цієї групи відносяться мотиви, пов'язані з усвідомленням соціальної значущості здійснюваної діяльності, почуттям обов'язку і відповідальності перед групою або суспільством в цілому.

Мотив афіліації. Афіліація (від англ. affiliation - з'єднувальний) - це прагнення встановити або підтримувати стосунки з іншими людьми, прагнення контактувати і спілкуватися з ними.

Розрізняють також позитивну та негативну мотивацію.

Позитивна мотивація базується на позитивних стимулах: похвалі; нагороді; просування по службі; підтримці; допомозі; повазі; переживання ситуації успіху; творчість.

Негативна мотивація (спонукання уникнути неприємностей і покарань). Це мотивація, що виникає внаслідок усвідомлення можливих проблем, незручностей і покарань, які можуть виникнути, якщо дія не буде виконана. Негативна мотивація базується на негативних стимулах: критика; приниження; покарання; демонстрація байдужості; нудьга; переживання ситуацій невдачі.

Розрізняють зовнішню та внутрішню мотивацію діяльності особистості. Розглянемо її на прикладі мотивації учіння.

Внутрішня мотивація: діти мають працювати заради цілей, що вони самі для себе визначили, а не цілей, нав'язаних іншими. За таких умов розвивається глибинний інтерес до предмета. При наявності внутрішньої мотивації задіюються потреби, інтерес, допитливість, задоволення особистості. Школяр навчається, не очікуючи на зовнішню винагороду, та отримує внутрішню винагороду за рахунок підвищення почуття власної гідності, самооцінки, задоволення від того, що досягнув мети. Така дитина мало звертає увагу на оцінки або заохочення учителя, працює охоче завдяки внутрішньому інтересу, бажанню досягнути поставленої мети [12, с. 659-660].

Внутрішні мотиваційні чинники учіння можуть бути такими:

- учня приваблює зміст навчальних дисциплін;
- матеріал, що вивчається, має практичну спрямованість;
- бажання принести користь родині, класу, школі, державі;
- домагання щодо суспільного визнання;
- наявність інтересів, нахилів, здібностей.

Зовнішня мотивація до навчальної діяльності: школяр мотивований зовні вчителем, батьками; бере участь в навчальному процесі заради похвали, визнання чи щоб уникнути покарання. При зовнішній мотивації учень мало зацікавлений у саморозвитку та працює на короткотривалу перспективу (заслужити похвалу, не отримати низький бал), а не на довготривалу (саморозвиток, самовдосконалення). Як наслідок діти вважають причиною своїх невдач зовнішні обставини та відчують, що не можуть впливати на ситуацію, яка склалася. Такі учні вимагають постійного заохочення [12, с. 659-660].

Зовнішні мотиваційні чинники учіння:

- фактори тиску – рекомендації, вимоги, вказівки;
- чинник контролю та оцінювання результатів навчання;
- приклади серед оточення учня, що є для нього певними взірцями;
- мотиви на кшталт «вчитись легко»; «так вчаться мої друзі»;

– фактори соціально-економічного характеру: «я отримаю престижну професію і роботу»; «якщо я вивчусь, то буду менше фізично працювати»; матеріальні блага.

На мотивацію навчання в шкільному віці впливає багато факторів. Серед них: зміст навчального матеріалу, організація навчальної діяльності, колективні форми навчальної діяльності, оцінка навчальної діяльності, стиль педагогічної діяльності вчителя. Важливим фактором розвитку особистості учня, принципів мотивації та саморефлексії є соціальна підтримка та визнання з боку дорослих. Можливість відчувати турботу і увагу до себе і своїх вчинків має велике значення в подальшому особистісному розвитку учня.

Існує зв'язок між мотивацією досягнень і розвитком самооцінки і вольової сфери:

- високий рівень мотивації досягнень сприяє тому, що людина сприймає свій успіх як результат своїх зусиль (тобто як те, що залежить від неї самої) і відповідно, високо оцінюють свій потенціал;

- індивіди з низьким рівнем мотивації досягнень оцінюють себе набагато нижче і вважають, що їхній успіх обумовлений певним вдалим збігом обставин або легкістю завдання, а неуспіх – браком інтелекту, здібностей;

- самооцінка завжди пов'язана з потребою людини самоствердитись, тобто досягти певних цілей, які визначаються рівнем домагань;

- соціальне визнання досягнень (тобто іншими людьми) є важливим фактором формування самооцінки особистості;

- усвідомлення та рефлексія можливостей розвитку власних досягнень є однією з важливих умов розвитку самооцінки та мотивації учнів;

- достатня розвиненість вольової сфери (внутрішній локус контролю, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, самостійність у діях, стресостійкість, витримка, самоорганізація, здатність до самоконтролю і саморегуляції, прагнення до самовиховання, здатність долати труднощі, володіти собою, доводити справу до кінця та ін.) сприяє успіху в діяльності, що є сильним мотиватором для планування та здійснення наступних досягнень;

- людина з високим рівнем мотивації досягнень готова докладати значних вольових і фізичних зусиль, щоб досягти успіху [53, с. 90–97].

Отже, ми з'ясували, що психологія мотивації є однією з найбільш досліджуваних галузей сучасної психології. Визначено, що мотив – це спонукальна причина дій і вчинків людини, зумовлена об'єктивними потребами. Активність людини обумовлюється низкою мотивів, які можуть бути зокрема й суперечливими. Основними поняттями, що розкривають сутність мотиваційної сфери, є потреба, бажання, мотив, мотивація, намір, когнітивний контроль (воля, вольові зусилля). Базовими поняттями є потреба та необхідність як основа для мотивації діяльності. Науковці виділяють різні види і групи мотивів із позитивним та негативним змістом, водночас у різних типологіях присутній мотив досягнення, який пов'язаний із величиною вольових та фізичних зусиль, які треба докласти, щоб досягти успіху, або принаймні уникнути невдачі, а також із рівнем домагань і самооцінки особистості.

3.2. Психологічні особливості навчальної мотивації учнів середньої школи

Різноманітні аспекти мотивації навчання вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Л. Виготський, Г. Костюк, Н. Менчинська, С. Максименко, О. Леонт'єв, В. Сухомлинський, Ж. Піаже, А. Маслоу, Л. Божович, С. Москвичов, О. Малихіна, Л. Верещагіна, В. Шадріков, Є. Ільїн, В. Вілюнас, С. Занюк та інші. Вивчаючи мотиваційну складову як компонент навчальної діяльності, такі науковці, як М. Алексєєва, Г. Балл, М. Боришевський, Ю. Гільбух, С. Гончаренко, М. Дригус, О. Дусавицький, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, Н. Побірченко, В. Рибалко, В. Семиченко, І. Синиця, О. Скрипченко, Ю. Швалб та ін. визнають її провідною. Вчені вважають, що ефективність учбової діяльності безпосередньо залежить від мотивів, які спонукають учня до активності і

визначають її спрямованість. Будучи невід'ємним компонентом учіння, мотивація чинить вплив як на перебіг, так і на результати діяльності школярів [20].

Розглянемо зміст різних складових навчальної мотивації.

1. Позитивна навчальна мотивація. Л. Дзюбко вказує, що розвиток позитивної навчальної мотивації учня сприяє ефективності навчального процесу [30, с. 205–221]. Це мотивація учня, яка спирається на позитивні стимули: набуття знань та вмінь, власний розвиток, розширення світогляду й ерудиції, задоволення своїх освітніх потреб та інтересів, розвиток власних здібностей, інтелекту, потенціалу, схвалення й винагороди з боку оточення, авторитет, лідерська позиція, високий статус завдяки навчанню, бажання відчувати власну успішність, кар'єрні прагнення та ін. Ці стимули можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми, але саме вони створюють позитивне ставлення учнів до навчання і обумовлюють їхні відповідні зусилля і старання. Важливість позитивної навчальної мотивації полягає в тому, що в процесі навчання школяр не тільки засвоює знання, але й формується як особистість. Г.С.Костюк зазначав: «Мотиви навчальної діяльності визначають її смисл для учня, його ставлення до навчання, а тому й енергію, старанність, з якою він вчиться...і результати навчання... Від мотивів залежать як ближчі, так і віддаленіші результати розвитку» [46, с. 67].

Психологічний супровід процесу формування позитивної учбової мотивації особливо важливий для учнів середньої освітньої ланки, адже саме в цей період відбувається їх формування як суб'єктів власної діяльності. Несформованість навчальної мотивації виявляється, перш за все, у падінні навчальної успішності [30, с. 205–221].

2. Негативна мотивація учбової діяльності. Негативні мотиви учіння формуються у школярів на підґрунті усвідомлення ними неприємностей і покарань через недостатню успішність. Такими негативними чинниками для учня можуть бути погрози і покарання батьків за погані оцінки, позбавлення дитини очікуваних подарунків, кишенькових грошей чи приємних подій та розваг, насмішки і зневага однокласників, приниження й образи з боку авторитарних вчителів, побоювання за своє майбутнє і т.п. У цьому випадку учбова діяльність

учня керується прагненням уникнути неприємностей, підвищеною тривожністю і страхом перед негативними санкціями.

Якщо негативна мотивація використовується постійно (наприклад, під впливом негативних емоцій батьки або вчителі сварять дитину, лякають або вдаються до фізичних покарань за невисокі оцінки), то дитина має психологічні труднощі: від високого рівня тривожності, панічних атак і до аутоагресивних форм поведінки.

Показник того, що негативною мотивації забагато в українських школах – це те, що діти ще досі бояться самостійних та контрольних робіт, деяких навчальних предметів або бояться не скласти ЗНО. Усі ці страхи формують як вчителі, так і батьки. Варто розуміти, що тривожність перед тестуванням – це нормально, якщо це ситуативна тривожність, а не постійна. Якщо негативна мотивація буде домінувати у навчальному процесі, то дітьми керуватиме страх, а не бажання навчатись. Якщо дитину постійно карати за погані оцінки, дорікати за незнання чогось (наприклад, математики або іноземних мов) – все це формуватиме у людини тривожні розлади у майбутньому. Підвищений тон голосу вчителів та батьків, крики, залякування, цькування – все це не сприяє ефективності навчання дітей та виховання психологічно здорової особистості. Усе це треба змінювати на безпечне та комфортне навчання.

Щоб вирівняти ситуацію педагогам рекомендується більше мотивувати позитивно дітей, розвіювати страхи щодо навчання, зрозуміло пояснювати матеріал, мати чіткі і прозорі критерії оцінювання, хвалити учнів. Батькам же варто частіше хвалити дітей: і тоді, коли дитина має високі оцінки, і тоді, коли має середні, адже оцінки це не завжди показник успішності дитини, а ось що дійсно головне – так це дитина, її психологічне здоров'я, яке формують батьки та педагоги. Батькам варто пояснити дітям те, що добре навчання це важливо перш за все не для батьків, а для самих дітей, для того, аби знати та вміти, аналізувати, бути розумним [46, с. 69].

3. Внутрішня навчальна мотивація. Науковці С. Алмаші, С. Костю зазначають, що успішність у навчанні пов'язана із усвідомленням дитиною

важливості отриманих знань, а також залежить від її зацікавленості та вмотивованості щодо їх отримання [2, с. 14-22].

Н. Пророк вважає, що важливою складовою мотивації до учіння є внутрішні пізнавальні мотиви, в основі яких лежать пізнавальні потреби (у новизні, нових враженнях, новій інформації, у пізнавальній діяльності). За допомогою інтернету задоволення цих потреб у сучасних умовах відбувається досить легко і швидко, але через великий обсяг і різноманіття інформації пізнавальна діяльність ускладнюється: підвищуються вимоги до аналізу, систематизації, структурування, оцінювання знайдених даних. Це вимагає від учнів докладання значних інтелектуальних та вольових зусиль, чому сприяє наявність внутрішніх пізнавальних мотивів [77, с. 47].

У багатьох психолого-педагогічних дослідженнях підтверджено, що між успішністю навчальної діяльності і внутрішньою навчальною мотивацією існує безпосередній зв'язок. Зокрема, ця залежність була детально розглянута в роботах Г. Клауса. Він визначив, що установка учня на навчання і на його предметний зміст мають найбільш стійкий вплив на активне засвоєння, на хід цього процесу та його успішність. На його думку, людина із сильним бажанням оволодіти знаннями вчитиметься без зовнішнього примушування, отримуючи від своїх знань задоволення, виявляючи наполегливість, достатньо швидко засвоюючи необхідний матеріал, демонструючи інтелект, гнучкість, фантазію. А от негативні мотиви щодо навчальної діяльності призводять до небажання вчитися та навіть до активного опору учінню [77, с.45].

О. Гнатюк вказує, що якщо в учня відсутня тяга до знань і він не проявляє інтелектуальної активності, то похвалитися гарними результатами своєї учбової діяльності він не зможе. У школі можна створити оптимальні умови для навчання, забезпечити навчальний процес необхідними технічними засобами, навчальний матеріал викладатиме висококваліфікований досвідчений учитель, але все це не забезпечить належної успішності, якщо в учня не сформована внутрішня учбова мотивація. До неї входить низка спонукань, які постійно змінюються і вступають у нові взаємовідносини (потреби і сенс учіння для учня, його мотиви, цілі,

інтереси, емоції тощо). В учбовій діяльності школяра вона виконує спонукальну, організуючу і смислоутворюючу функції. Особливо важливою є остання функція, оскільки у мотиваційній сфері особистості вона визначає суб'єктивну і об'єктивну значущість учіння і надає йому особистісного сенсу. Мотивація до навчання відіграє важливу роль у становленні особистості, адже без неї неможлива ефективна учбова діяльність та розвиток здатності і потреби до самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому [20].

4. Зовнішня мотивація. Вона виникає під впливом і тиском зовнішніх вимог, наказів, примусів, може викликати зовнішній дискомфорт (людина зобов'язана виконувати чийось волю). До зовнішньої мотивації належать завжди мотиви, орієнтовані на зовнішні стимули: соціальні, оціночні, на результат тощо.

Коли учень мотивований зовні (викладачем, батьками), він бере участь у навчальному процесі заради похвали, визнання або щоб уникнути покарання. При зовнішній мотивації учень мало зацікавлений в саморозвитку і працює на короткотривалу (заслужити похвалу, не отримати низький бал), а не довготривалу (розвиток, удосконалення) перспективу. Як наслідок – такі учні вважають причиною своїх невдач і неуспішності зовнішні чинники і відчують, що не можуть впливати на ситуацію, що склалася. Свою невдачу вони сприймають як постійну й закономірну, а не як одноразову помилку. Такі учні потребують постійного заохочення. Якщо ж їх не хвалять, то в них виникає переконаність у відсутності в них здібностей.

До зовнішньої мотивації, наприклад, можна віднести мотиви: престижу (учень прагне мати авторитет у класі через свої результати навчання); винагороди (від батьків, учителів) за високі результати навчання; соціальні мотиви (почуття соціального обов'язку здобути освіту, принести користь суспільству); схвалення дорослих; визнання з боку однолітків; першості (задоволення власних амбіцій); отримання гарного атестату; легкого вступу до омріяного вишу завдяки високим балам на ЗНО; уникнення неприємностей та покарань тощо. Таким чином, зовнішня мотивація пов'язана з певним впливом середовища на навчальну

діяльність учня, і головною причиною цієї діяльності є чинники, які знаходяться поза нею.

Також розглянемо деякі окремі мотиви навчальної діяльності учнів.

1. Мотив самоствердження в навчанні. Цей мотив дуже важливий для підлітків, тому що вони прагнуть утвердити себе серед однолітків, зайняти гідне місце серед них відповідно до своїх амбіцій. Успіхи в навчанні можуть бути засобом для самоствердження. Учні намагаються добре вчитись через високі амбіції, лідерські прагнення, бажання мати авторитет і статус в очах однокласників, бути високо оціненими відповідно до рівня власних домагань. Цей мотив пов'язаний з почуттям власної гідності, честолюбством, амбітністю та переважно високою самооцінкою. Учень намагається довести однокласникам, що він вартий поваги завдяки своїм знанням і здібностям, йому потрібне визнання та висока оцінка оточуючих. Підлітки можуть в такий спосіб відчувати свою затребуваність, визнання свого високого потенціалу, що приносить їм задоволення.

2. Мотив ідентифікації з іншою людиною полягає у прагненні учня бути схожим на героя, кумира, авторитетну особистість (батька, вчителя, друга тощо), він є особливо актуальним для дітей і молоді, які намагаються наслідувати інших людей у своїх діях. Юний футболіст намагається наслідувати Роналду, Мессі, Мудрика. Це спонукає його до інтенсивного тренування, опрацювання технічних прийомів, до яких вдавалися кумири. Ідентифікація з іншою людиною (прагнення бути схожим на неї) зумовлює старання учня набути необхідних знань, умінь і навичок: з'являються сили, натхнення, бажання працювати і діяти так, як це робить авторитетна для нього особа. Ідентифікуючись з кіногероєм, підліток намагається виховувати в собі сміливість, силу волі, стресостійкість, ставить перед собою відповідні завдання щодо самовиховання. Ототожнюючись із успішним батьком чи родичем, підліток може прагнути бути таким же. Учителю, тренерові, керівнику дуже важливо знати, з ким прагне ідентифікуватися учень (підлеглий), щоб використовувати це для підсилення мотивації до навчання або діяльності. Наявність взірця, кумира, з яким прагнули б ототожнюватися молоді

люди і кого намагалися б наслідувати, у кого б училися жити і працювати, – важлива умова ефективного виховного процесу й будь-якої діяльності [4, с. 25-28].

3. Мотив саморозвитку учнів. Він виявляється в тому, що учня мотивує до навчання бажання розвивати власні знання, вміння, здібності і через це якнайповніше реалізувати свій потенціал і можливості. Тобто цей мотив базується на тому, що учень хоче стати кращим завдяки навчанню. Розвивати себе – сприяти особистісному ставленню, розвитку творчих здібностей, виробляти потребу в самопізнанні, саморозумінні, самореалізації в різних видах творчої діяльності. Саморозвиток – інтелектуальний процес, тому що він передбачає усвідомленість учнем своєї навчальної діяльності як джерела власного вдосконалення. Одночасно це і вольовий процес, що охоплює всю навчальну діяльність учня. Інтелектуальний і вольовий процеси тісно переплітаються з емоційно-моральним і становлять складний процес самозмінення особистості. Таким чином, в процесі саморозвитку проявляється духовний світ учня: його моральність, інтелект, воля, емоції. Саморозвиток передбачає в першу чергу активність самої особистості у роботі над собою, емоційно-психологічні переживання і самоспонування у власному розвитку [4, с. 25-28].

4. Мотив досягнення в учінні школярів. Дослідженню мотивації досягнення присвячено багато праць, як вітчизняних вчених (В. Асєєв, І. Алтуніна, В. Бажанюк, С. Занюк, Є. Ільїн, А. Леонтєєв, Б. Шаповалов та інші), так і зарубіжних (Н. Ах, К. Левін, Д. Макклеланд, А. Маслоу, Х. Хекхаузен та інші), хоча єдиного визначення даного поняття немає.

Так, Х. Хекхаузен вважає, що мотивація досягнення – це спроба підвищити, або зберегти максимально високими можливості людини у всіх видах діяльності, до яких можуть бути використані критерії успішності і де виконання схожої діяльності може привести або до успіху, або до невдачі [99, с. 46].

С. Занюк трактує мотивацію досягнення як прагнення людини досягати значних результатів, успіхів у діяльності. Першим термін «мотивація досягнення» ввів Д. Макклеланд і під ним він розумів співвідношення з критеріями якості

діяльності. Чим вищий рівень мотивації досягнення у людини, тим більше вона здатна прикладати зусиль для досягнення своєї мети, тобто, у неї вищий рівень домагань.

Першим, хто ввів поняття «рівень домагань», був Ф. Хоппе. Він визначав його як сукупність очікувань, цілей і домагань до власних досягнень у майбутньому, які зміщуються з кожним досягненням. М. Юкнат, розвиваючи вчення Ф. Хоппе, вивела наступну закономірність, а саме, що формування домагань залежить від попереднього досвіду індивіда. Тобто рівень домагань підвищується після серії успіху, і відповідно зменшується після ряду невдач, але слід зауважити, що поодинокий успіх чи невдача не мають суттєвого впливу на рівень домагань.

Різні автори по-різному розглядають співвідношення між прагненням досягти успіху і уникненням невдачі. Деякі вважають (наприклад, Д. Аткинсон), що ці два прагнення не співіснують в мотиві досягнення одного суб'єкта. Тобто, якщо людина орієнтована на успіх, то вона не відчуває страху перед невдачею і, навпаки, якщо вона орієнтована на уникнення невдачі, то прагнення до успіху в неї виражене слабо. Однак інші вчені притримуються протилежної думки, тобто вони вважають, що в індивіда з яскраво вираженим прагненням до успіху цілком може бути не менш сильне прагнення уникнути невдачі, особливо якщо вона викличе в суб'єкта важкі переживання.

На думку Х. Хекхаузена, рівень домагань являє собою рівень успішності, який може змінюватись у залежності від рівня ефективності діяльності. Таким чином, критерії успішності є і ціллю діяльності і відображають величину вольових та фізичних зусиль, які треба докласти, щоб досягти успіху, або принаймні уникнути невдачі. Рівень успішності є обов'язковим для людини домаганням, а його досягнення чи недосягнення впливає на самооцінку індивіда [99, с. 25-28].

Мотивація досягнення – це прагнення людини досягати значних результатів, успіхів у діяльності. Високий рівень мотивації досягнення означає, що в людини переважає прагнення до успіху; низький рівень мотивації свідчить,

навпаки, що домінує прагнення уникнення невдачі. Підлітковий шкільний вік сприятливий для розвитку мотивації досягнення успіхів у навчанні, спілкуванні, взаємодії з однолітками. Надалі цей мотив стає досить стійким, домінує над мотивом уникнення невдач, прискорює розвиток різноманітних здібностей підлітка. На мотивацію досягнення успіху впливають такі особистісні якості, як самооцінка, рівень домагань тощо. В свою чергу, на рівень домагань підлітка також впливає визнання його можливостей і значущими іншими, і собою. Психологічною основою мотивації досягнення є прагнення підлітка розвивати свої здібності і вміння та підтримувати їх на якомога вищому рівні, що вимагає від нього інтелектуальних і вольових зусиль, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю [34, с. 72-73].

Сенс мотиву досягнень – у тому, що завдяки його наявності підліток успішно долає життєві і навчальні труднощі. Учні не бояться складних завдань, прагнуть до знань і саморозвитку, до лідерських позицій, ситуацій успіху. Мотив досягнень у навчанні може бути обумовлений як внутрішніми пізнавальними мотивами або мотивами саморозвитку, так і зовнішніми мотивами престижу, похвали, визнання, винагороди. Проте у будь-якому випадку школярі прагнуть до успішних результатів у навчанні, виявляють наполегливість, докладають вольових зусиль, займаються самоосвітою і саморозвитком, для того щоб мати високий рівень, розвивають у собі цілеспрямованість, рішучість, самостійність, впевненість у власних силах, у них формується ціннісне ставлення до навчання. Чинниками, що впливають на формування мотиву досягнень є: рівень самооцінки і домагань учня в навчальній діяльності; розвиток вольових процесів (рівень суб'єктивного контролю); оцінка учнем своїх власних успіхів у навчанні і здібностей; оцінка рівня складності навчальних завдань; попередній досвід навчання (переважання ситуацій успіху чи навпаки); цінність навчальної успішності для учня; рівень сформованості захисних реакцій (у випадку неуспіху); підтримка з боку значущих людей тощо.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що динаміка формування повноцінної навчальної мотивації школярів визначається не тільки віковими особливостями

дітей і змістом навчання, але й побудовою навчального процесу, тим, чи ставлять педагоги собі за мету формування навчальної мотивації. Також і психологічний супровід процесу формування учбової мотивації особливо важливий для учнів середньої освітньої ланки, адже саме в цей період відбувається їх формування як суб'єктів власної діяльності. Несформованість навчальної мотивації виявляється, перш за все, у падінні навчальної успішності. Отже, важливість навчальної мотивації підлітків для успішного засвоєння ними знань зумовлює потребу в розробці відповідних психолого-педагогічних засобів [30, с. 205–221].

Отже, ми з'ясували, що успішність учіння тісно пов'язана зі ставленням до нього школяра. Різні види мотивів учіння (позитивна й негативна навчальна мотивація, зовнішні та внутрішні мотиви, мотиви самоствердження, ідентифікації, саморозвитку, досягнень у навчанні) по-різному впливають на перебіг і результат навчального процесу.

Вагоме значення для формування навчальної мотивації і успішності навчання має мотив досягнення у структурі навчальної мотивації підлітків, що базується на прагненні учнів досягати високих результатів у навчанні та особистісному розвитку. На мотивацію досягнення успіху впливають такі особистісні якості, як самооцінка, рівень домагань тощо. Психологічною основою мотивації досягнення є прагнення підлітка розвивати свої здібності і вміння та підтримувати їх на якомога вищому рівні, що вимагає від нього інтелектуальних і вольових зусиль, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю. Чинниками, що впливають на формування мотиву досягнень є: рівень самооцінки і домагань учня в навчальній діяльності; розвиток вольових процесів (рівень суб'єктивного контролю); оцінка учнем своїх власних успіхів у навчанні і здібностей; оцінка рівня складності навчальних завдань; попередній досвід навчання (переважання ситуацій успіху чи навпаки); цінність навчальної успішності для учня; рівень сформованості захисних реакцій (у випадку неуспіху); підтримка з боку значущих людей тощо.

Таким чином, проведене теоретичне дослідження дає змогу сформулювати припущення, що існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої

самооцінки та суб'єктивного контролю. Тому наступний розділ буде присвячено емпіричному дослідженню особливостей мотивації учнів середньої школи.

Висновки до розділу 3

1. Питання мотиваційної сфери особистості в сучасних психологічних дослідженнях розглядається насамперед у контексті вивчення мотиваційних механізмів дій людини. Мотив – це спонукальна причина дій і вчинків людини, зумовлена об'єктивними потребами. Активність людини обумовлюється низкою мотивів, які можуть бути зокрема й суперечливими.

2. Науковці виділяють різні види і групи мотивів із позитивним та негативним змістом, наприклад, мотив самоствердження, мотив ідентифікації з іншою людиною, мотив влади, процесуально-змістові мотиви, мотив саморозвитку, мотив досягнення, просоціальні (суспільно значущі) мотиви, мотив афіліації, негативна мотивація (мотив уникнення неприємностей і покарання).

3. В освітньому процесі мотивація навчання тісно пов'язана з успішністю школярів. Різні види мотивів учіння (позитивна й негативна навчальна мотивація, зовнішні та внутрішні мотиви, мотиви самоствердження, ідентифікації, саморозвитку, досягнень у навчанні) по-різному впливають на перебіг і результат навчального процесу.

4. Вагоме значення для формування навчальної мотивації і успішності навчання має мотив досягнення у структурі навчальної мотивації підлітків, що базується на прагненні учнів досягати високих результатів у навчанні та особистісному розвитку. На мотивацію досягнення успіху впливають такі особистісні якості, як самооцінка, рівень домагань тощо. Психологічною основою мотивації досягнення є прагнення підлітка розвивати свої здібності і вміння, що вимагає від нього інтелектуальних і вольових зусиль, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю.

5. Проведене теоретичне дослідження дає змогу сформулювати припущення, що існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю.

РОЗДІЛ 4

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

4.1. Методи і процедура емпіричного дослідження

Гіпотеза дослідження: існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю.

Емпіричне дослідження особливостей мотивації учнів середньої школи відбувалося в лютому-березні 2024 року на базі Попаснянського ліцею № 1. Учасниками дослідження стали 39 осіб у віці від 14 до 15 років (20 дівчат, 19 хлопців), що є учнями 8 і 9 класів зазначеного навчального закладу. Дослідження проводилось у режимі онлайн, за допомогою сервісу Google-Форми.

Дослідження проходило в три етапи. На організаційному етапі ми обрали базу емпіричного дослідження. Нею став Попаснянський ліцей № 1. Вибірка дослідження була сформована із 39 учнів 8 і 9 класів зазначеного навчального закладу. Також на цьому етапі було обрано та опрацьовано методики для проведення емпіричного дослідження особливостей мотивації школярів (методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса), рівня їхньої самооцінки (методика «Визначення самооцінки підлітків» Р. Овчарової) та суб'єктивного контролю (методика «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттера).

Під час дослідницького етапу ми за допомогою обраних діагностичних методик провели психодіагностичне емпіричне дослідження, покликане визначити закономірності взаємозв'язку між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю. Також було проведено обробку отриманих даних, сформовані таблиці з первинними даними (Додаток Б).

Аналітичний етап передбачав здійснення аналізу результатів емпіричного дослідження взаємозв'язку між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю. Було виконано кількісний та якісний аналіз отриманих відомостей, було побудовано таблиці для систематизації

числових показників та діаграми для унаочнення аналізованої інформації. Для того, щоб дослідити взаємозв'язок показників мотивації досягнень школярів, їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю було застосовано коефіцієнт кореляції r-Пірсона, який підтвердив достовірність результатів емпіричного дослідження. Також було розроблено тренінгову програму, покликану розвивати мотиваційну сферу учнів.

У роботі використовувалися такі методики (повні тексти методик подано в Додатку А):

1. Методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса

Методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса була обрана для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху.

Опитувальник зазначеної методики складається із 41 твердження, кожне з яких повинне отримати відповідь з боку досліджуваного. У разі, якщо респондент згоден із певним твердженням, він має позначити свою відповідь знаком «+», якщо ж навпаки, не згоден, то має використовувати як реакцію на це твердження знак «-».

Зазначені твердження переважно спрямовані на те, аби з'ясувати, наскільки мотивованою до успіху є людина, що виконує певну роботу. Вони покликані визначити природу цієї мотивації, виокремити чинники, які сприяють її підвищенню, і навпаки, демотивують респондента.

Обробка результатів проводиться таким чином: підраховується кількість збігів відповідей досліджуваного з ключем. При цьому за окремі питання нараховуються бали за відповідь «так», за деякі – за відповідь «ні». Відповіді на деякі питання не враховуються.

Отримані за підсумком обробки результати можуть бути інтерпретовані таким чином:

1-10 балів – наявність низької мотивації до успіху;

11-16 балів – наявність середньої мотивації до успіху;

17-20 балів – наявність помірно високої мотивації до успіху;

більше 21 балу – наявність занадто високої мотивації до успіху.

2. Тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової

Зазначена методика була обрана для визначення рівня самооцінки в підлітків. Процедура її проведення передбачає надання респондентом відповідей на шістнадцять питань, кожне з яких має три варіанти відповіді: «так», «ні» або «важко сказати».

Зазначені твердження переважно спрямовані на те, аби з'ясувати, яким чином респонденти оцінюють власні вчинки та поведінку в різних ситуаціях. Автори тесту пропонують питання, пов'язані з різними ситуаціями – від процесу виконання певної роботи до особистого життя. Подібним чином досягається різноаспектне розкриття того, яким чином респондент оцінює власне життя.

За кожну позитивну відповідь респондент отримує 2 бали, за кожну відповідь, що свідчить про складнощі з визначенням, досліджуваному нараховується 1 бал. Якщо учасник дослідження дає негативну відповідь на будь-яке з тверджень, він отримує 0 балів. Насамкінець сумуються бали за всіма твердженнями й обраховуються результати дослідження за такою шкалою:

- 25-32 балів - високий рівень самооцінки;
- 12-24 балів - середній;
- 0-11 балів – низький.

3. Шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина)

Суб'єктивний контроль являє собою здатність суб'єкта до контролю самого себе та своєї поведінки, управління нею, відповідальності стосовно того, що відбувається із ним і навколо нього.

Методика «Шкала суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Бажина) була обрана нами тому, що її використання дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так і в кількох осіб.

Опитувальник зазначеної методики складається із 44 тверджень, кожне з яких повинне отримати відповідь з боку досліджуваного. У разі, якщо респондент згоден із певним твердженням, він має позначити свою відповідь знаком «+»,

якщо ж навпаки, не згоден, то має використовувати як реакцію на це твердження знак «←».

Зазначені твердження переважно спрямовані на те, аби з'ясувати, наскільки та чи інша людина є незалежною у власних діях та здатною виявити волю в певних вчинках. Вони покликані визначити, чи схильна людина перекладати відповідальність за власні вчинки та поведінку на інших людей або пов'язувати власні успіхи та невдачі із дією талану, долі.

Обробка результатів проводиться для того, аби отримати показник локусу суб'єктивного контролю, або ж показник загальної інтернальності, який являє собою суму збігів відповідей респондента із тими відповідями, які містить ключ.

Дешифрування отриманого в ході опрацювання результатів використання методики показника локусу контролю відбувається таким чином:

Екстернальний локус контролю – 0-21;

Інтернальний локус контролю – 22-44.

Рівнева диференціація локусу контролю за показником інтернальності визначається таким чином:

Низький рівень локусу контролю – 0-11;

Середній рівень локусу контролю – 12-32;

Високий рівень локусу контролю – 33-44.

Оскільки обрані методики дозволяють визначити рівень мотивації досягнень в учнів а також їхній рівень самооцінки та суб'єктивного контролю, то можна стверджувати, що вибір методик обґрунтований гіпотезою дослідження.

Для того, щоб дослідити взаємозв'язок показників мотивації досягнень школярів, їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю було застосовано коефіцієнт кореляції r-Пірсона, який підтвердив достовірність результатів емпіричного дослідження.

Коефіцієнт Пірсона широко використовується в науці для вимірювання ступеня лінійної залежності між двома змінними. Коефіцієнт кореляції набуває значень від -1 до 1 . Значення $+1$ означає, що залежність між X та Y є лінійною, і всі точки функції лежать на прямій, яка відображає зростання Y при зростанні X .

Значення -1 означає, що всі точки лежать на прямій, яка відображає зменшення Y при зростанні X . Якщо коефіцієнт кореляції Пірсона $= 0$, то саме лінійної кореляції між змінними немає.

Отже, нами було проведено емпіричне дослідження особливостей мотивації учнів середньої школи, для чого були обрані психодіагностичні методики, покликані визначити рівень мотивації досягнень школярів, рівень їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю: методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса; тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової; шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина).

4.2. Результати діагностики психологічних особливостей мотивації школярів

Першою було взято методику «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса. Ця методика призначена для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху. Учасниками дослідження стали 39 учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1.

Первинні дані обстеження за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса знаходяться в Додатку Б в Таблиці Б1.

За підсумками обстеження за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса в учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1 були виявлені такі рівні мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1

Рівні мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса в учнів 8 і 9 класів

Рівень мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху	Кількість учнів	Відсоток від загальної кількості учнів

Продовження табл. 4.1

Низький рівень	9	23,08%
Середній рівень	17	43,59%
Помірно високий рівень	10	25,64%
Занадто високий рівень	3	7,69%

Розглянемо результати обстеження дітей середнього шкільного віку за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса докладніше.

Занадто високий рівень мотивації до успіху було продемонстровано 7,69% учасників дослідження. У своїй діяльності вони ставлять досягнення успіху на перше місце, відсуваючи решту чинників її провадження на периферію. При цьому ці учасники дослідження, йдучи до власної мети, яка може суттєво відрізнятись від мети, яка охоплює загальну діяльність групи, незрідка демонструють схильність до ігнорування потреб осіб, із якими вони виконують цю роботу, можуть бути агресивними, владними, чим негативно налаштовують проти себе однолітків. Проте амбітність осіб із занадто високим рівнем мотивації до успіху може й підсилювати мотивацію людей навколо них, що в низці випадків сприяє згуртуванню та успішному виконанню поставлених завдань. Але слід ураховувати, що особи із занадто високим рівнем мотивації до успіху можуть ставати дратівливими й тривожними, якщо бажаного успіху не досягнуто, або ж на шляху до його досягнення виникли певні проблеми.

Помірно високий рівень мотивації до успіху було продемонстровано 25,64% учасників дослідження. Для них досягнення успіху постає бажаною метою, проте не такою, аби заради неї жертвувати гармонійними відносинами в колективі чи нехтувати власними принципами.

Середній рівень мотивації до успіху було продемонстровано 43,59% учасників дослідження. Представники середнього рівня мотивації до успіху демонструють спроможність відступити, якщо мета не може бути досягнута моментально, проте цей відступ дозволить їм ретельніше вивчити суть завдання

та повернутися до його виконання краще підготовленими. У них відсутня принциповість стосовно необхідності виконання завдання тут і зараз.

Низький рівень мотивації до успіху було продемонстровано 23,08% учасників дослідження. Переважна більшість із них взагалі не вірить у власну спроможність досягти успіху в будь-якому різновиді діяльності. Для цих учасників дослідження поняття успіху є чимось настільки далеким, що вони навіть не орієнтуються на його досягнення при виконанні поставлених завдань, сприймаючи цей процес як необхідну рутину.

Показники, отримані за підсумками проведеної діагностики із використанням методики «Діагностика мотивації до успіху» (Т. Еллерс) у групі учнів середньої школи, представлено на рис. 4.1.

Таким чином, ми бачимо, що в обстежуваних учнів показники мотивації до успіху представлені на всіх рівнях розподілу за шкалою методики «Діагностика мотивації до успіху» (Т. Еллерс).

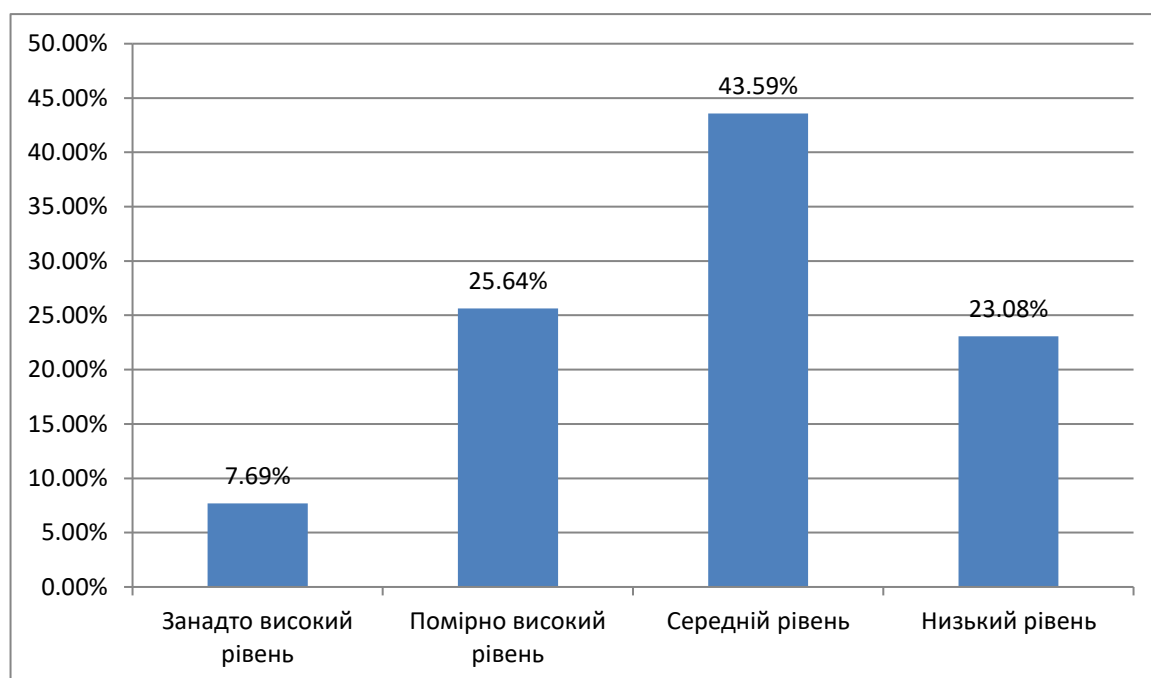

Рис. 4.1. Показники, отримані за підсумками проведеної діагностики із використанням методики «Діагностика мотивації до успіху» (Т. Еллерс) у групі учнів середньої школи

Далі було застосовано методику «Тест на визначення самооцінки в підлітків» Р. В. Овчарової. Ця методика призначена для діагностики рівня самооцінки в підлітків. Учасниками дослідження стали 39 учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1.

Первинні дані обстеження за методикою «Тест на визначення самооцінки в підлітків» Р. В. Овчарової знаходяться в Додатку Б у таблиці Б.2.

За підсумками обстеження за методикою «Тест на визначення самооцінки в підлітків» Р. В. Овчарової в учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1 були виявлені такі рівні самооцінки (таблиця 4.2).

Таблиця 4.2

Рівні самооцінки за методикою «Тест на визначення самооцінки в підлітків» Р. В. Овчарової в учнів 8 і 9 класів

Рівень самооцінки	Кількість учнів	Відсоток від загальної кількості учнів
Низький рівень	15	38,46%
Середній рівень	18	46,15%
Високий рівень	6	15,39%

Розглянемо результати обстеження дітей середнього шкільного віку за методикою «Тест на визначення самооцінки в підлітків» Р. В. Овчарової докладніше.

Низьку самооцінку було виявлено у 38,46% опитаних. Низька самооцінка у респондентів знижує здатність любити та розуміти інших. Виникає почуття неповноцінності, яке веде до неприйняття себе. Учень стає надзвичайно чутливим до критики. Підвищується рівень тривожності і, як наслідок, збільшується ступінь агресії, що сприяє розвитку «комплексу провини».

Якщо ситуація знайома та прогнозована, людина позитивно ставиться до себе, працездатна, впевнена в собі, орієнтована на успіх та високо оцінює свої досягнення. У разі виникнення несподіваних труднощів та додаткових перешкод може виявитися недооцінка своїх успіхів, посилюється тривога та занепокоєння.

Відкритість новому досвіду пізнання себе поєднується в них із прагненням змінити лише деякі свої якості за збереження інших. Вона схильна високо оцінювати ряд своїх якостей, визнавати їх унікальність, інші якості явно недооцінюються, тому зауваження оточуючих можуть викликати відчуття малоцінності, особистої неспроможності. Як правило, людина не задоволена собою, схильна до надмірної рефлексії, пред'явлення до себе вищих вимог, засудження себе. Звинувачення себе за ті чи інші вчинки та дії поєднується у неї із вираженням гніву, досади на адресу оточуючих.

Середній рівень самооцінки було виявлено у 46,15% опитаних. Така самооцінка у респондентів, у яких виявили домінування показників адекватності, сприяє прояву ніжності й любові, турботливості. З'являється можливість відкрито та чесно виявляти свої почуття. Розвивається впевненість у відданості стосовно близьких людей, їхній незрадливості.

Адекватна середня самооцінка учнів, що взяли участь у дослідженні, дозволяє їм доречно співвідносити свої можливості і здібності, досить критично ставитися до себе, прагнути реально дивитися на свої невдачі і успіхи, намагатися ставити перед собою досяжні цілі, які можна здійснити на ділі. Адекватний підхід до своїх можливостей робить респондентів менш уразливими до депресій, вони легше переживають життєві труднощі, схильні бачити у всьому позитивні сторони і перебувати у доброму настрої.

Висока самооцінка була визначена у 15,39% опитаних. Висока самооцінка респондентів проявляється у висуванні завищених вимог до оточуючих, спалахами гніву, висловлюванням постійного невдоволення і спробами принизити інших.

Висока самооцінка респондентів призводить до неправильного уявлення про себе, ідеалізації образу своєї особистості, своєї цінності для оточуючих, для спільної справи. Сприйняття реальної дійсності спотворюється, ставлення до неї стає неадекватним – суто емоційним. Раціональне зерно оцінки випадає повністю. Тому справедливе зауваження починає сприйматися як прискіпування, а об'єктивна оцінка результатів роботи – як несправедливо занижена. Власний

неуспіх уявляється як наслідок чийхось підступів або несприятливо сформованих обставин, що жодною мірою не залежать від дій самої особистості.

Показники, отримані за підсумками проведеної діагностики із використанням методики «Тест на визначення самооцінки в підлітків» (Р.В. Овчарова) в групі учнів середньої школи, представлено в графічному вигляді на рис. 4.2.

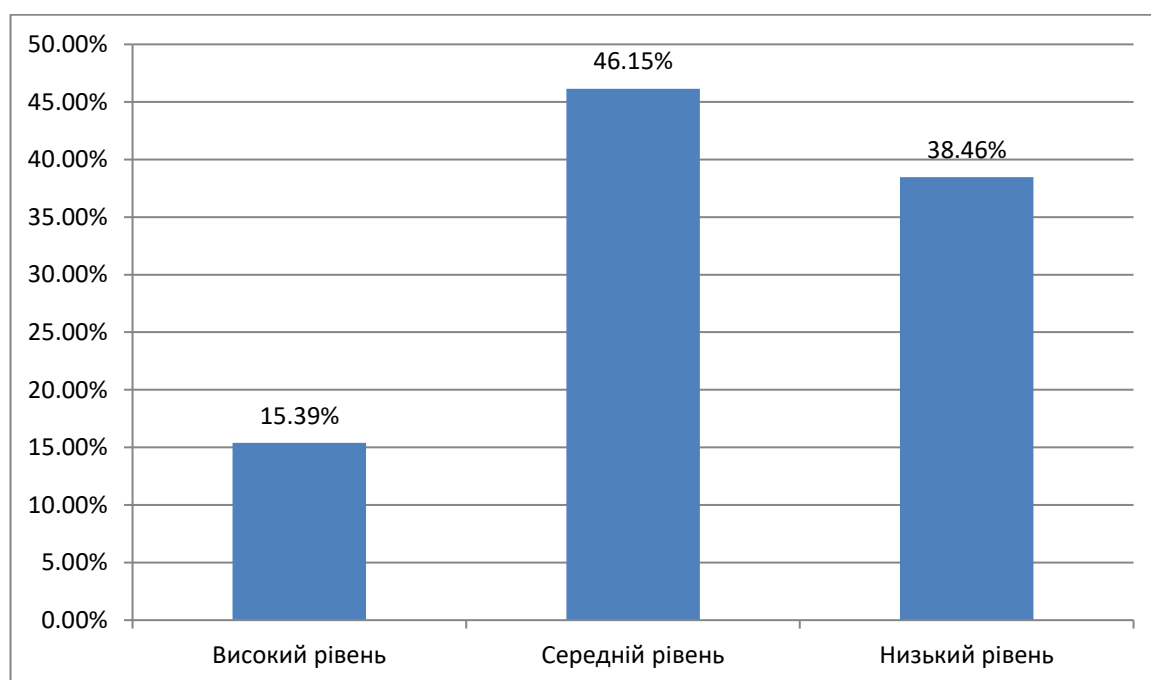

Рис. 4.2. Показники самооцінки, отримані за підсумками проведеної діагностики із використанням методики «Тест на визначення самооцінки в підлітків» (Р.В. Овчарова) у групі учнів середньої школи

Таким чином, ми бачимо, що в обстежуваних учнів показники самооцінки представлені на всіх рівнях розподілу за шкалою методики «Тест на визначення самооцінки в підлітків» (Р. В. Овчарова).

Далі було застосовано методику «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина). Ця методика призначена для визначення локусу суб'єктивного контролю. Учасниками дослідження стали 39 учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1.

Первинні дані обстеження за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина) знаходяться в Додатку Б в таблиці Б.3.

За підсумками обстеження за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина) в учнів 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1 були виявлені наступні показники локалізації контролю (таблиця 4.3) та рівні локусу контролю за показником інтернальності (таблиця 4.4).

Таблиця 4.3

Показники локалізації контролю в учнів 8 і 9 класів за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Бажина)

Тип локусу контролю	Кількість учнів	Відсоток від загальної кількості учнів
Екстернальний	26	66,67%
Інтернальний	13	33,33%

Таблиця 4.4

Рівні локусу контролю за показником інтернальності за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Бажина) в учнів 8 і 9 класів

Рівень локусу контролю за показником інтернальності	Кількість учнів	Відсоток від загальної кількості учнів
Низький рівень	8	20,51%
Середній рівень	26	66,67%
Високий рівень	5	12,82%

Розглянемо результати обстеження дітей середнього шкільного віку за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Бажина) докладніше.

За підсумками дослідження було визначено, що екстернальний локус контролю домінує в 66,67% опитаних учнів. Екстернали причини своїх успіхів чи невдач бачать в своєму оточенні та життєвих обставинах. Натомість, домінування інтернального локусу було визначено в 33,33% опитаних учнів. Вони є емоційно стабільними, рішучими, готовими завжди й у всьому досягати мети. Адекватно оцінюють причини своїх успіхів та невдач, чітко розуміють межі своєї відповідальності.

За підсумками дослідження було також визначено, що низький рівень локусу контролю за показником інтернальності притаманний 20,51% опитаних учнів. Для цих учасників дослідження характерною є переконаність у відсутності в них можливості впливати на розвиток подій власного життя й контролювати його перебіг.

66,67% учасників опитування продемонстрували середній рівень локусу контролю за показником інтернальності. Особливості їхнього суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається учневі ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо.

У 12,82% опитаних учнів було виявлено високий рівень локусу контролю за показником інтернальності. Ці учасники впевнені у повній підконтрольності життя їхнім діям, через що вони відчують відповідальність. Вони є емоційно стабільними, рішучими, готовими завжди й у всьому досягати мети.

Показники, отримані за підсумками проведеної діагностики із використанням методики «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина) в групі учнів середньої школи, представлено в графічному вигляді на рис. 4.3, 4.4.

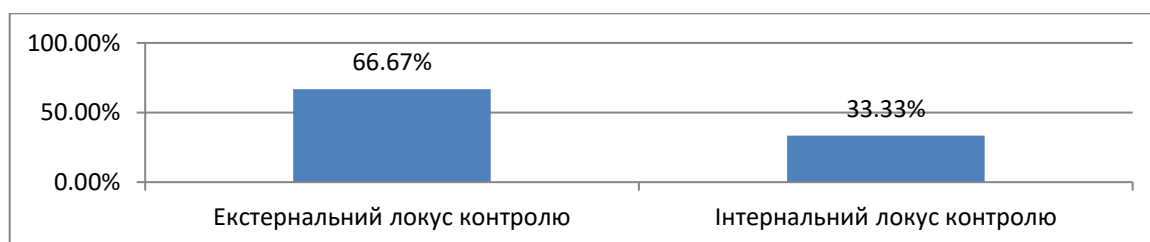

Рис. 4.3. Показники локалізації контролю в учнів 8 і 9 класів за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є.Ф. Бажина)

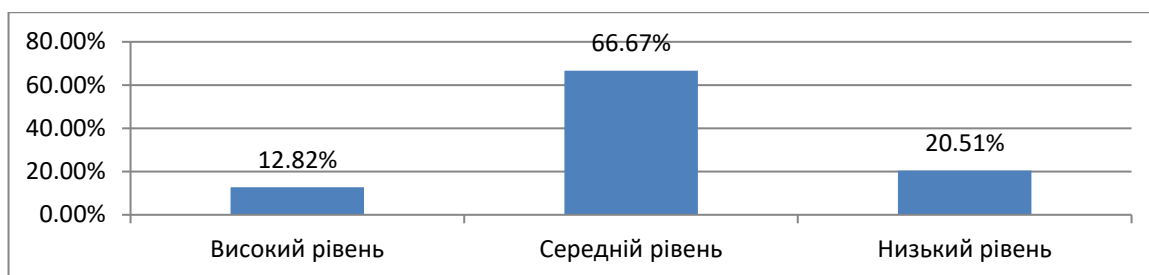

Рис. 4.4. Рівні локусу контролю учнів 8 і 9 класів за показником інтернальності за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина)

Таким чином, ми бачимо, що в обстежуваних учнів показники суб'єктивного контролю представлені на всіх рівнях розподілу за шкалою методики «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина).

Показники прояву психологічних явищ, досліджених у роботі, представлені в Додатку Б (таблиця Б.4)

В якості методів математичної обробки для встановлення достовірності отриманих відомостей нами було застосовано розрахунок коефіцієнту кореляції Пірсона, обрахування якого відбувалося за допомогою програми MS Excel.

Для виявлення зв'язку між показниками мотивації до успіху за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса, показниками самооцінки за методикою «Визначення самооцінки у підлітків» (Р. В. Овчарова) та показниками суб'єктивного контролю за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер) ми провели обробку отриманих результатів методом кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона ($p \leq 0,05$), у програмі Microsoft Excel. Отримані показники кореляції мотивації досягнень, самооцінки та суб'єктивного контролю подано в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Показники кореляції мотивації досягнень, самооцінки та суб'єктивного контролю у підлітків ($p \leq 0,05$)

	Самооцінка	Суб'єктивний контроль

Мотивація досягнень	0,357	0,339
---------------------	--------------	--------------

Установлено прямий статистично значущий кореляційний зв'язок між показниками «Мотивація досягнень» та «Самооцінка» ($r = 0,357$) ($p \leq 0,05$).

Це свідчить про те, що учні з високою мотивацією навчальних досягнень найчастіше мають адекватну самооцінку. Натомість, учні з низькою мотивацією досягнень зазвичай мають завищену або занижену, тобто неадекватну самооцінку. Таким чином, можна стверджувати, що існує прямий позитивний зв'язок між мотивацією досягнень та самооцінкою учнів. Чим вищими є показники мотивації досягнень, тим вищими постають показники самооцінки. Утім, слід відзначити, що занадто висока мотивація досягнень часто виявляється в завищеній самооцінці, що є скоріше негативним, ніж позитивним явищем.

Також було встановлено прямий статистично значущий кореляційний зв'язок між показниками «Мотивація досягнень» та «Суб'єктивний контроль» ($r = 0,339$) ($p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що учні з високою мотивацією навчальних досягнень найчастіше мають високий рівень розвитку суб'єктивного контролю, що змушує їх самостійно підходити до вирішення кожної проблеми, покладатися і брати відповідальність на себе в будь-якій проблемній ситуації. Натомість, учні з низькою мотивацією досягнень зазвичай мають низький рівень суб'єктивного контролю. Вони звикли, що проблеми, які виникають у їхньому житті, завжди має вирішувати хтось інший, так само вони не вірять у те, що спроможні якимось чином впливати на власне життя. Таким чином, можна стверджувати, що існує прямий позитивний зв'язок між мотивацією досягнень та суб'єктивним контролем учнів. Чим вищими є показники мотивації досягнень, тим вищими постають показники суб'єктивного контролю.

Отже, нами було проведено емпіричне дослідження особливостей мотивації учнів середньої школи, для чого були обрані психодіагностичні методики, покликані визначити рівень мотивації досягнень школярів, рівень їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю: методика «Діагностика мотивації до

успіху» Т. Елерса; тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової; шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина). Учасниками дослідження стали 39 осіб у віці від 14 до 15 років (20 дівчат, 19 хлопців), що є учнями 8 і 9 класів Попаснянського ліцею № 1.

За підсумками дослідження було підтверджено його гіпотезу, згідно з якою існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю. Отже, виникає потреба у здійсненні корекційної роботи, спрямованої на підвищення рівня навчальної мотивації в школярів середньої школи, для чого було розроблено відповідну тренінгову програму.

4.3. Тренінгова програма розвитку мотивації учнів середньої школи

Із метою підвищення навчальної мотивації, формування адекватної самооцінки та внутрішнього локусу контролю школярів було розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи.

Актуальність програми. Одним із головних завдань сучасної школи постає формування у школярів потреби у здобуванні знань, прагнення до пізнання як важливої життєвої потреби, здатності до навчання впродовж життя. Важливою умовою реалізації зазначеного завдання для школи постає формування в учнів позитивної мотивації навчання.

Сфери корекційного впливу

Мотивація досягнень

Мотивація досягнень – це один з різновидів мотивації діяльності, пов'язана з потребами індивіда досягати успіхів і уникати невдач. Мотивація досягнень – прагнення людини перевершити досягнений рівень. Вона пов'язана з результатом діяльності й успішності. Осіб з високою мотивацією досягнень характеризують наполегливість у досягненні мети, незадоволеність досягнутим, прагненням робити справу краще, аніж раніше, схильність захоплюватися роботою, одержувати задоволення від успіху; потреба вдосконалювати діяльність,

незадоволеність від несподівано легкого завдання, готовність співпрацювати з іншими людьми, щоб разом пережити радість успіху.

Мотив досягнень є дуже важливим у структурі навчальної мотивації, бо сприяє бажанню учнів досягати високих результатів у навчанні та особистому розвитку.

Якщо учень не любить школу, не воліє отримувати знання, це найчастіше є свідченням того, що йому психологічно некомфортно навчатися, що резерви індивідуального розвитку дитини не використовуються вчителем належним чином. Формування в учнів мотивації до навчальної діяльності, прагнення досягати успіхів у навчанні – найважливіше завдання роботи педагогічних колективів усіх освітніх закладів.

Адекватна самооцінка

Людина з адекватною самооцінкою реалістично та об'єктивно оцінює себе та свої можливості, враховуючи контекст. Вона вважає себе ані кращою, ані гіршою за інших. У такої людини є корисні переконання про себе та світ, а також віра в себе та свої можливості. Водночас вона здатна будувати адекватні очікування щодо себе та інших.

Формування адекватної самооцінки є важливою складовою педагогічної роботи у підлітковому колективі. Учень, який адекватно оцінює власні здібності й можливості, здатен успішно планувати траєкторію власного навчального розвитку. Те, як підліток оцінює себе, може відігравати значну роль у підтримці його емоційного та фізичного стану, якості життя, стосунків з собою та іншими. Адекватна самооцінка допомагає учням долати труднощі, які виникають у навчальній діяльності, зберігати самоповагу та знаходити баланс між навчанням та позаурочною діяльністю. Водночас низька або завищена самооцінка може спричинити в учнів зниження навчальної успішності, труднощі з самореалізацією, реалістичним сприйняттям себе і світу.

Внутрішній локус контролю

Внутрішній локус контролю є соціально схвальною цінністю, ідеальному Я завжди приписується внутрішній локус контролю. Люди, які мають внутрішній

локус контролю, більш впевнені в собі, наполегливі у досягненні поставленої мети, здатні до самоаналізу, врівноважені, товариські і незалежні, у них домінує мотив досягнення успіху.

Формування внутрішнього локусу контролю в учнів є важливим чинником розвитку їхніх навчальних здібностей. Він дозволяє розвивати більшу активність у пошуку інформації, демонструвати більшу обізнаність у ситуації, виявляти ініціативу, не боятися ризикувати. Учні з розвиненим внутрішнім локусом контролю менше піддаються дистресу в проблемних ситуаціях навчання.

Цільова аудиторія тренінгової програми: підлітки 14-15 років.

Метою тренінгової програми є підвищення навчальної мотивації, формування адекватної самооцінки та внутрішнього локусу контролю школярів.

Завдання:

- 1) розвивати у школярів мотивацію досягнень, яка сприятиме формуванню навчальної мотивації і успішності навчання;
- 2) нормалізувати показники самооцінки школярів, підвищити рівень їхньої особистісної ресурсності;
- 3) сприяти розвитку в учнів внутрішнього локусу контролю (розвивати в них самостійність, емоційну стабільність, наполегливість, саморегуляцію і самоконтроль, комунікабельність).

Тренінгова програма розрахована на п'ять занять тривалістю 60–80 хвилин кожне. Заняття проводяться двічі на тиждень. Можливе проведення як в очному форматі, так і в режимі онлайн.

Прогнозований результат: програма має забезпечити:

- підвищення мотивації досягнень в учнів, яка сприятиме формуванню навчальної мотивації і успішності навчання;
- нормалізацію показників самооцінки школярів та підвищення рівня їхньої особистісної ресурсності;
- розвиток в учнів внутрішнього локусу контролю (самостійності, емоційної стабільності, наполегливості, саморегуляції й самоконтролю, комунікабельності тощо).

Критерії результативності: результати застосування програми можуть бути перевірені за допомогою таких психодіагностичних методик, як: методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса; тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової; шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина).

Таблиця 4.6.

Тематичний план тренінгової програми розвитку мотивації учнів середньої школи

№ з/п	Тема (назва) заняття	Мета заняття	Зміст заняття	Час	Обладнання
1	Давайте знайомитись!	Формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю	1. Розминка, вступне слово психолога. 2. Знайомство із цілями тренінгу 3. «Мої внутрішні психічні опори» 4. «Скарбничка внутрішніх ресурсів» 5. Пояснення домашнього завдання, підведення підсумків заняття.	10 хв. 5 хв. 30 хв. 25 хв. 15 хв.	Картонні коробки різних розмірів, пластикові стаканчики, шматочки тканини, нитки, голки, стрічки, намистинки, клей, ножиці, кольоровий папір, пластикові та скляні баночки, пензлики,

					стакан із водою та інші матеріали та другорядна сировина
2	Починаємо вдосконалюватись	Формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. Розвиток власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити впевненість у собі.	1. Розминка. Вправа «Як могло би бути» 2. Презентація домашнього завдання 3. Вправа «Людина під дощем» 4. Вправа «Моє джерело» 5. Вправа «Порада казковому герою» 6. Пояснення домашнього завдання, підведення підсумків заняття.	10 хв. 15 хв. 15 хв. 15 хв. 10 хв.	Картонні коробки різних розмірів, пластикові стаканчики, шматочки тканини, нитки, голки, стрічки, намистинки, клей, ножиці, кольоровий папір, пластикові та скляні баночки, пензлики, стакан із водою та інші

					матеріали та другорядна сировина
3	Все краще і краще!	Формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. Розвиток власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити впевненість у собі.	1. Розминка. Вправа «Тотем» 2. Презентація домашнього завдання 3. Вправа «Б'юся об заклад, що я це зможу!» 4. Пояснення домашнього завдання, підведення підсумків заняття.	15 хв. 20 хв. 20 хв. 15 хв.	Заняття проводиться онлайн. Комп'ютерна техніка, програми онлайн-зв'язку.
4	Мої вміння покращуються	Формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів;	1. Розминка. Вправа «Кімната, що змінюється» 2. Презентація домашнього завдання	15 хв. 15 хв. 20 хв.	Ситуативні картки

		розвиток внутрішнього локусу контролю. Розвиток власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищення мотивації досягнень, самооцінки, здатності до самоконтролю.	3. Вправа «Передай настрій» 4. Вправа «Черга» 5. Пояснення домашнього завдання, підведення підсумків заняття.	20 хв. 10 хв.	
5	Я – мотивований до нових успіхів	Формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. Розвиток власних ресурсів на	1. Розминка. Вправа «Завжди можна краще» 2. Презентація домашнього завдання 3. Вправа «Ситуації» 4. Рефлексія. Вправа «Я бажаю тобі»	15 хв. 15 хв. 20 хв. 10 хв.	Аркуші формату А4, ручки

		внутрішньому рівні, підвищення мотивації досягнень, самооцінки, здатності до самоконтролю			
--	--	--	--	--	--

Повні описи занять програми представлені в додатку В.

Отже, із метою підвищення навчальної мотивації, формування адекватної самооцінки та внутрішнього локусу контролю школярів було розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи. Вона спрямована на підвищення мотивації досягнень у школярів, яка сприятиме формуванню їхньої навчальної мотивації і успішності навчання; нормалізацію показників самооцінки школярів та підвищення рівня їхньої особистісної ресурсності; розвиток в учнів внутрішнього локусу контролю (самостійності, емоційної стабільності, наполегливості, саморегуляції й самоконтролю, комунікабельності тощо). Програма містить комплекс вправ, покликаних розвинути мотивацію досягнень учнів середньої школи, сформувати в них адекватну самооцінку, розвинути внутрішній локус контролю тощо.

Висновки до розділу 4

Нами було проведено емпіричне дослідження особливостей мотивації учнів середньої школи для доведення гіпотези про те, що існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю.

Для цього були обрані психодіагностичні методики, покликані визначити рівень мотивації досягнень школярів, рівень їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю: методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса; тест на

визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової; шкала суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина). Емпіричне дослідження особливостей мотивації учнів середньої школи відбувалося в лютому-березні 2024 року на базі Попаснянського ліцею № 1. Учасниками дослідження стали 39 осіб у віці від 14 до 15 років (20 дівчат, 19 хлопців), що є учнями 8 і 9 класів зазначеного навчального закладу. Дослідження проводилось у режимі онлайн за допомогою сервісу Google-Форми.

За підсумками діагностики психологічних особливостей мотивації школярів були отримані наступні результати.

За методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса: занадто високий рівень мотивації до успіху було продемонстровано 7,69% учнів; помірно високий рівень – 25,64%; середній рівень - 43,59%; низький рівень - 23,08% учасників дослідження. Отже, зафіксоване домінування середнього рівня мотивації до успіху. Загалом такий показник є позитивним, адже надмірна чи замала амбітність у виконанні будь-якої діяльності може зашкодити її результативності.

За методикою «Визначення самооцінки у підлітків» Р. В. Овчарової: низьку самооцінку було виявлено у 38,46% учнів; середній рівень самооцінки - у 46,15%; висока самооцінка була визначена у 15,39% опитаних. Тож було визначено домінування серед учнів середнього та низького рівнів самооцінки. Такі показники демонструють, що учні не ставлять перед собою важкодосяжних цілей, обмежуються вирішенням звичайних завдань, недостатньо вірять у власні сили.

За методикою «Шкала суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина): екстернальний локус контролю домінує в 66,67% опитаних учнів, домінування інтернального локусу було визначено в 33,33% школярів. Рівні локусу контролю за показником інтернальності є наступними: низький рівень притаманний 20,51% учнів, 66,67% учасників опитування продемонстрували середній рівень; у 12,82% опитаних учнів було виявлено високий рівень. Отже, було відзначено перевагу показників середнього рівня суб'єктивного контролю, що свідчить про адекватне сприймання більшістю школярів причин власних

успіхів та невдач.

Було встановлено пряму кореляцію між показниками мотивації досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю за допомогою критерію Пірсона, що підтвердило гіпотезу роботи.

За результатами дослідження було розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи. Метою тренінгової є підвищення навчальної мотивації, формування адекватної самооцінки та внутрішнього локусу контролю школярів.

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено проблему навчальної мотивації учнів середньої школи в умовах онлайн-навчання та запропоновано варіант її розв'язання, який передбачає розробку комплексу уроків української мови з мотиваційною складовою й запровадження їх у роботу вчителів закладів загальної середньої освіти, що працюють в умовах онлайн-навчання. Також запропоновано використання розробленої тренінгової програми розвитку мотивації учнів середньої школи в роботі шкільних психологів.

Актуальність проведеної роботи підтверджується тим, що в умовах воєнного стану та продовження дистанційного освітнього процесу навчальна мотивація учнів закладів загальної середньої освіти суттєво знижується. Поєднання сучасних технологій навчання української мови із психотренінговими методиками допоможе подолати наявні освітні втрати та мотивувати учнів до зацікавленого опанування навчальним матеріалом.

У процесі дослідження було вирішено всі поставлені завдання, отримано й проаналізовано результати, основні з яких полягають у такому:

1) визначено закономірності функціонування мотиваційного компоненту на уроках української мови в умовах онлайн-навчання. З'ясовано, що для підвищення мотивації учнів в умовах онлайн-навчання найчастіше використовують такі технології, як: інфографіка, комп'ютерні навчальні програми, навчальні ігри, україномовні мультфільми, мультимедійні та скрайбінг-презентації, проєктна діяльність, нестандартні уроки (online подорож, віртуальна екскурсія) тощо. Також на уроках української мови і літератури та у позакласній роботі можуть бути використані, зокрема, онлайн-версії українських газет та часописів, матеріали вікторин, науково-популярних телепередач, інтернет-версії художніх творів, онлайн-тести, словники, підручники тощо, які допомагають підготуватися до ЗНО або ДПА з української мови та підвищити рівень знання мови;

2) розроблено комплекс уроків української мови з мотиваційною складовою в умовах онлайн-навчання. При розробці зазначеного комплексу уроків були залучені прийоми створення проблемної ситуації на уроці, використання творчих завдань та ігрових ситуацій, застосування інтерактивних технологій. Також були використані візуалізовані завдання, що дало можливість відійти від формально-логічних схем та подати інформацію мовою образів. Зрозумілість та доступність зазначеної інформації дала можливість за допомогою елементарних візуальних образів пояснити логічні структури рівня вищої школи учням середньої школи;

3) проаналізовано стан вивчення мотиваційної сфери особистості та навчальної мотивації учнів середньої школи у психолого-педагогічній літературі. Визначено, що ефективність навчання залежить від сформованості навчальної мотивації, яка впливає і на процес, і на результати навчання школярів. З'ясовано, що провідним у формуванні навчальної мотивації і успішності навчання є мотив досягнення у структурі мотиваційної сфери підлітків. Мотивація досягнення успіху формується на основі самооцінки та рівня домагань учня середньої школи. Психологічною основою мотивації досягнення є прагнення школярів розвивати свої здібності і вміння, що вимагає від нього інтелектуальних і вольових зусиль, самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю;

4) емпіричним шляхом досліджено психологічні особливості мотивації школярів. Так, за методикою «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса було зафіксоване домінування середнього та низького рівня мотивації до успіху. За методикою «Визначення самооцінки у підлітків» Р. В. Овчарової було визначено домінування серед учнів середнього та низького рівнів самооцінки. За методикою «Шкала суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є.Ф. Бажина) було відзначено, що в більшості учнів домінує екстернальний локус контролю, а за показником інтернальності переважає середній рівень суб'єктивного контролю. Було встановлено пряму кореляцію між показниками мотивації досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю за допомогою критерію Пірсона. Було розроблено тренінгову програму розвитку мотивації учнів середньої школи, метою якої є підвищення навчальної мотивації, формування

адекватної самооцінки та внутрішнього локусу контролю школярів..

Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження підтвердили висунуту нами гіпотезу про те, що існує зв'язок між мотивацією досягнень школярів, рівнем їхньої самооцінки та суб'єктивного контролю.

Отримані результати і розробки можуть бути використані в роботі шкільних психологів та фахівців психологічного профілю, що працюють із дітьми середнього шкільного віку, в діяльності учителів закладів загальної середньої освіти.

Проведене дослідження не вичерпало всіх питань, пов'язаних з можливостями вирішення проблеми навчальної мотивації учнів закладів загальної середньої освіти в умовах онлайн-навчання.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути вивчення можливостей використання онлайн-технологій контролю знань з української мови у підвищенні навчальної мотивації учнів закладів загальної середньої освіти, а також дослідження зв'язку між мотивацією навчання та емоційним станом школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамова І. Дистанційне навчання: сучасний погляд на проблеми. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Вип. 10. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/389/1/Adamova.pdf>
2. Алмаші С., Костюк С. Дослідження психологічних характеристик навчальної успішності підлітків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. № 2 (50). С. 14-22
3. Андреев А. В., Андреева С. В., Доценко І. Б. Електронні технології в освітньому процесі. URL: http://cdp.tti.sfedu.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=450&Itemid=425
4. Артюшенко О.Ф., Нечипоренко Д.Л. Мотив досягнення та теоретичне обґрунтування його структурних компонентів. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2013. №5 (38). С. 25-28
5. Бабюк Н. П. Аналіз можливостей використання технологій віртуальної реальності в освітньому процесі. *Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації* : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Одеса, 29–30 вересня 2022 р.). Одеса, 2022. С. 9– 11.
6. Бегеза Л. Є., Кайзерова А. В. Соціально-психологічні концепти самооцінки особистості. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. 2022. С. 170-174.
7. Беш Л. В., Дмитришин Б. Я. Сучасні можливості підвищення мотивації студентів до навчання. *Львівський клінічний вісник*. 2017. № 1 (17). С. 60–64.
8. Бондарчук О. Професійне психологічне благополуччя освітян та особливості його підтримки в кризових умовах сьогодення. *Вісник Університету менеджменту освіти*. 2023. Вип. 31. С. 5-14.
9. Бондарчук О. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4(21). С. 7-17.

10. Болюбаш Н. М. Організаційно-методичні аспекти навчання на базі інформаційного середовища Moodle. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. № 1 (33). URL: <http://journal.iitta.gov.ua>
11. Бугрим В. В. Телебачення прямого ефіру. К. : Либідь, 1991. 200 с.
12. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. 3-тє вид. Київ: ЦУЛ, 2009. 1007 с.
13. Василець Н. М. Довіра як підґрунтя толерантності у психолого-педагогічній взаємодії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 114-121.
14. Василенко М. К. Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі : монографія. К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. 238 с.
15. Василик Л. Є. Крос-медіа як тренд сучасної журналістики. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 52. С. 297–300.
16. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. 320 с.
17. Галудзіна-Горобець В. І. Трансформаційні процеси жанру телевізійного інтерв'ю в сучасному медіапросторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 2. С. 95-102.
18. Гарачковська О. Жанрові особливості інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі. *Український інформаційний простір*. 2021. № 1 (7). С. 86–93.
19. Гилюн О. В. Освітні мотивації студентської молоді. *Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альманах*. 2012. № 1. С. 102–104.
20. Гнатюк О.В. Формування мотивації до навчальної діяльності здобувачів освіти в умовах нової української школи. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718160/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (дата звернення: 15.12.2023)

21. Голік О.В. Взаємкореляція та взаємозбагачення жанрів: новітні тенденції розвитку журналістської творчості : автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.04. Київ, 2009. 17 с.
22. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі. *Українська мова і література в школі*. 2013. Вип. 7. С. 18–23.
23. Голуб Н., Горошкіна О. Сторителінг на уроках української мови: до проблеми дидактичної номінації. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка*. 2021. Вип. 3 (47). С. 97–103.
24. Голуб Н., Горошкіна О. Методи дистанційного навчання української мови. *Український Педагогічний журнал*. 2023. Вип. 4. С. 148–158.
25. Горбова І. Жанрові модифікації інтерв'ю в сучасній журналістиці. *Вітражі: Збірник матеріалів викладацько-студентських наукових семінарів*. 2014. Вип. 5. С. 21-24.
26. Гречишкіна А. Жанр інтерв'ю на телебаченні: практика США та Західної Європи. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 96-100.
27. Данько-Сліпцова А. Нові медіа: історія, типологія. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2014. № 1–2. С. 80–85.
28. Дементієвська Н. П. Організація навчальної діяльності учнів з допрофільної підготовки у комп'ютерному орієнтованому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 6 (26). URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua>
29. Дербеньова А.Г. Усе про мотивацію. Харків: Вид. Група «Основа», 2012. 207 с.
30. Дзюбка Л. В. Особливості структури навчальної мотивації у підлітків з різним рівнем навчальних досягнень. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 14. С. 205–221
31. Дробот О. В. Мотивація студентів до дистанційного навчання в умовах пандемії. *Психологія та соціальна робота*. 2020. №. 1 (51). С. 69-85.
32. Еверетт Д. Навчальний посібник репортера. К : ПроМедіа, 2002. 26 с.

33. Єлісовенко Ю., Полісученко А. Інтеграція новітніх ЗМІ та пошук нових форм спілкування. *Теле- та радіожурналістика*. 2011. Вип. 10. С. 158–162
34. Завірюха В.В. Психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. 2018. Вип.18. С. 72-73.
35. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. Львів : ПАІС, 2008. 276 с.
36. Зінченко С. В., Швець І. В., Швець Р. В., Леоненко Д. О. Вплив самооцінки на успішність в житті. *Learning the latest theories and methods*. 2023. № 9. С. 379-381.
37. Іванова О.М. Підвищення інформаційно-комп'ютерної компетентності педагогів. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 2. С. 22-30.
38. Іващук А.А. Варіативність та взаємоперехід інформаційних жанрів у сучасній українській пресі : автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.04. Київ, 2009. 17 с.
39. Іллін Є.П. Мотивація і мотиви / пер., передмова та примітки Т.В. Тадеєвої. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 512 с.
40. Каптон Р. Дж. Настанови журналістам Ассошіейтед Пресс: професійний порадник / переклад з англ. Андрія Іщенка. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. 158 с.
41. Карпалюк Н. В. Газетне інтерв'ю як соціальне явище. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2005. Вип. 10. С. 179–186.
42. Киркевич О.С. Комп'ютер на уроці англійської мови. URL: http://teacherjournal.com.ua/shkola/angljiska-mova-ta-literatura/1092_kompyuter-na-urocz-angljsko-movi.html
43. Кияшко М.О. Життєвий вибір як чинник духовного розвитку особистості в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2012. 193 с.

44. Кожевнікова Д., Крижановська З. Вплив типу прив'язаності на довіру до інших та самооцінку підлітка. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика, тези доповідей II міжнарод. міждисциплінар. конференції*. Харків, 2021. С. 42–44.
45. Корицька Г.Р. Українська на щодень. URL: <http://korucja.wix.com/ukrzp>
46. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.
47. Кривошея Г.П. Змістовно-сутнісні аспекти розвитку сучасної жанрології. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія : економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Том 1. № 1. С. 229–232.
48. Куделко С. М. Мотиваційна сфера. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 88 с.
49. Кулаковська Р. Р. Особливості формування адекватної самооцінки у підлітковому віці. 2022. 84 с.
50. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань : Видавець ФОП Жовтий О.О., 2014. 410 с.
51. Кучеренко І. Аспектні уроки української мови: витоки і сучасний стан. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 4. С. 15–22.
52. Лаврова К.М., Гречуха І. А. Психологічні особливості мотивації навчальної діяльності студентів різних курсів навчання. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2021. Вип. 4. С. 38-46.
53. Легенька Ю.В., Шукалюк Г.П. Дослідження зв'язку мотивації досягнення та самооцінки учнів ПТНЗ. *Сучасна освіта і наука в Україні: традиції та інновації*. Одеса, ГО «ІОМП», 2015. С. 90–97.
54. Лещенко Т. О., Жовнір М. М., Юфименко В. Г. Імерсивні технології в мовній освіті: від теорії до практичного впровадження. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Т. 2, № 54. С. 13–17.

55. Липунова О. В. Емоції як базовий компонент у структурі адаптивної поведінки особистості: Дис. канд. психол. наук: 19.00.01. КПУ, 2012. 202 с.
56. Лисенко Д. П. Довіра в предметному полі психологічних досліджень. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 196-208.
57. Лисенко Д. П. Довіра як соціально-психологічний феномен. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С. 123-126.
58. Литвинова С. Г., Буров О. Ю., Семеріков С. О. Концептуальні підходи до використання засобів доповненої реальності в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2020. № 55. С. 46–62.
59. Маслоу А. Мотивація та особистість: перекл. з англ. 3-тє вид. Київ: Либідь. 2008. 352 с.
60. Матвієнко Ю. С. Використання доповненої реальності в навчальному процесі. *Сучасні інформаційні технології в освіті і науці* : 3 Всеукр. наук. Інтернет-конф., (м. Умань, 26–27 березня 2021 р.). Умань, 2021. С. 68–70.
61. Меднікова Г.І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2002. 194 с.
62. Михайличенко В. Є. Роль мотивації навчально-пізнавальної діяльності у формуванні професійної спрямованості студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2011. Вип. 17. С. 320–327.
63. Михайлишин У. Методи психічної саморегуляції особистості. *Психологічні науки*. 2022. Вип. 1. С. 548-549.
64. Москальова А. С., Москальов М.В., Ляска О.П. Аналіз методів самопідтримки та саморегуляції для збереження психологічного благополуччя в умовах стресу та навантаження. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 70-83.
65. Овсянецька Л. П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості. *Актуальні проблеми психології. Том 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*. Київ. Інститут психології Г. С. Костюка АПН України. 2017. Ч. 2. С. 105–110.

66. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. К.: Академвидав, 2005. 448 с.
67. Освіта.ua. Режим доступу: <https://www.osvita.ua>
68. Освіторія. Режим доступу: <https://www.osvitoria.media>
69. Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку української мови. К. : ВЦ «Академія», 2011. 248 с.
70. Павлова І. Г. Становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2005. 19 с.
71. Пентилюк М. Сучасний урок української мови. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
72. Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект). Харків: Основа, 1995. 240 с.
73. Полат Є.С. Інтернет на уроках іноземної мови. *Іноземні мови в школі*. 2001. № 2. С. 28-29.
74. Попелюшко Р., Скоропад В. Психологічні детермінанти самооцінки молодших школярів. *Науковий журнал «Психологічні травелоги»*. 2022. № 1. С. 48-64.
75. Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. . психол. наук: спец. 19. 00. 09. «Вікова та педагогічна психологія». Київ. 2021. 20 с.
76. Прокопенко Т. Теоретичні підходи до визначення поняття «самооцінка» в психолого-педагогічних дослідженнях. *Магістерський науковий вісник*. 2022. № 38. С. 70-73
77. Психологічна діагностика мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства: монографія / Н.В. Пророк, Л.О. Кондратенко, Л.М. Манилова та ін.; за ред. Н.В. Пророк. Київ: Вид. Дім «Слово», 2020. 131 с.
78. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодернової соціальності: монографія / Т.М. Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2014. 206 с.

79. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища школа, 1982. 214 с.
80. Психологічний словник / авт.: В. В. Синявський, О. П. Сергеєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. К.: Наук. світ, 2007. 274 с.
81. Симоніна Н. Класифікація сучасного телевізійного інтерв'ю. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Вип. 27. С. 180-184.
82. Слюсаревський М. М., Григоровська Л. В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4 (1). С. 1-7.
83. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки психологів: монографія / В. Й. Бочелюк та ін.; за ред. В. Й. Бочелюка. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2010. 246 с.
84. Торяник А. Переваги та недоліки застосування технологій віртуальної реальності в освіті. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес* : матеріали міжнар. наук.-теор. конференції студ. та аспір. (м. Харків, 10–11 квітня 2019 року). Харків, 2019. С. 591–593.
85. Халер М. Інтерв'ю: навчальний посібник / за загал. ред. В. Ф. Іванова. К. : Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2008. 404 с.
86. Хітрова Т. Тенденції трансформації класичних жанрових моделей (на прикладі «репортажних текстових форм»). *Журналістика*. 2010. Вип. 9(34). С. 89–95
87. Циганчук Т. В. До проблеми дослідження психоемоційних стресових станів юнацтва в процесі навчання. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. К., 2007. Т. ІХ. Ч. 4. С. 399–404.
88. Чекмишев О. В. Основи професійної комунікації. Теорія і практика новинної журналістики. К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. 129 с.
89. Черняк Н. О. Формування мотивації студентів до навчання у ВНЗ. *Психологія*. 2013. Т. 10. С. 1-15.

90. Шебеліст С. Трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів. *Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика»*. 2010. Вип. 9. Ч. 1. С. 274-280.
91. Шебеліст С. В. Типологія журналістських жанрів: сучасні теоретичні дискусії. *Молодий вчений*. 2020. № 9.1 (85.1). С. 136-140.
92. Шиліна Г.А. Дистанційне навчання української мови — складова сучасної мовної освіти. *ЗОППО. Науково-практична конференція. Філософія освітнього простору особистості*. 2014. URL: <http://forum51.blogspot.com/p/2.html>
93. Шиліна Г. А. Досвід використання дистанційних курсів на уроках української мови та заняттях факультативу в середній школі. *КНУБА*. URL: <http://2015.moodlemoot.in.ua/.2015>
94. Яковлева О. А. Паремійний фонд мови: культурна універсальність і національна специфічність. *Філологічні науки: питання теорії та практики*. 2014. № 11 (41). С. 212-216.
95. Яценко Т., Міщенко О. Шкільне дистанційне навчання літератури: від можливості до необхідності. *Українська мова і література в школі*. 2020. Вип. 4. С. 20–29.
96. Ajmal M., Ahmad S. Exploration of Anxiety Factors among Students of Distance Learning: A Case Study of Allama Iqbal Open University. *Bulletin of Education and Research*. 2019. №41(2), P. 67-78.
97. Akoul M. Correlations of self-esteem with academic competencies and gender variations. *Global Journal of Guidance and Counseling in Schools: Current Perspectives*. 2021. №11(1), P. 15–26.
98. Burgess D. Teach like a pirate : increase student engagement, boost your creativity, and transform your life as an educator. San Diego, California : Dave Burgess Consulting, Inc., 2012. 178 p.
99. Heckhausen H. The anatomy of achievement motivation. New York: Academic Press, 1967. 285 p.

100. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. Danbury, CT: Lexicon publications, 1993. 1149 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Діагностика мотивації до успіху» Т. Елерса

Методика призначена для діагностики мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху.

Стимульний матеріал являє собою 41 твердження, на які респонденту необхідно дати один із 2 варіантів відповідей “так” чи “ні”. Тест відноситься до моношкальних методик. Ступінь вираженості мотивації до успіху оцінюється кількістю балів, що збігаються з “ключем”.

Інструкція: “Вам буде запропоновано 41 твердження, які вимагають однозначних відповідей (“так” або “ні”). У реєстраційному банку, у клітинці, відповідній номеру твердження, поставте знак “+” (так), якщо згодні, або “-” (ні), якщо не згодні. Відповідайте швидко, довго не замислюйтесь”.

Стимульний матеріал

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко роздратовуюсь, коли помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все “ставлю на карту”.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним із останніх.
5. Коли в мене два дні підряд немає справи, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче за середні.
7. По відношенню до себе я більш строгий, ніж по відношенню до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, я потім суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.
11. Старанність – це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.

13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
14. Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
21. Потрібно покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей більш важливих, ніж гроші.
23. Завжди, коли мені належить виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.
25. У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли я налаштований на роботу, я роблю її краще й кваліфікованіше за інших.
27. Мені простіше й легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли в мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
36. Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає більші результати, ніж роботи інших.

38. Багато чого, за що я берусь, я не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне влади та становища.
41. Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доказу своєї правоти я вдаюся аж до крайніх заходів.

Ключ

По 1 балу нараховується за відповіді “так” на такі питання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41.

По 1 балу нараховується за відповіді “ні” на такі питання: 6, 19, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39.

Не враховуються відповіді на питання: 1, 11, 12, 19, 28, 33, 34, 35, 40

Інтерпретація результатів

Від 1 до 10 балів – низька мотивація до успіху;

від 11 до 16 балів – середній рівень мотивації;

від 17 до 20 балів – помірно високий рівень мотивації;

більше 21 бала – занадто високий рівень мотивації до успіху.

Тест на визначення самооцінки у підлітків за методикою Р.В. Овчарової

Мета: визначення рівня самооцінки у підлітків.

Обладнання: бланк, олівець.

Щоб визначити рівень самооцінки, школяреві пропонується відповісти на 16 питань. У кожному з них можливі 3 варіанти відповідей: «так», «ні» або «важко сказати». Останній слід вибирати тільки в крайніх випадках.

За кожен позитивну відповідь досліджуваному нараховується 2 бали, а за відповідь «важко сказати» - 1 бал. У разі заперечення будь-якого з тверджень дитина не отримує за нього жодного балу.

Інструкція: «Перед вами на бланку є певні твердження. Необхідно відповісти на кожне з них однією із трьох відповідей: «так», «ні» або «важко сказати». Останній слід обирати тільки в крайніх випадках. Намагайтеся відповідати чесно».

1. Мені подобається створювати фантастичні проекти.
2. Можу уявити те, чого немає на світі.
3. Братиму участь у тій справі, яка для мене нова.
4. Швидко знаходжу рішення у важких ситуаціях.
5. Здебільшого намагаюся все мати свою думку.
6. Мені подобається знаходити причини своїх невдач.
7. Намагаюся дати оцінку вчинкам та подіям на основі своїх переконань.
8. Можу довести: чому мені щось подобається чи не подобається.
9. Мені неважко в будь-якому завданні виділити головне та другорядне.
10. Переконливо можу довести правоту.
11. Вмію складне завдання поділити на кілька простих.
12. У мене часто народжуються цікаві ідеї.
13. Мені цікавіше працювати творчо, ніж інакше.
14. Прагну завжди знайти справу, в якій можу виявити творчість.
15. Мені подобається організовувати своїх товаришів на цікаві справи.
16. Для мене важливо, як оцінюють мою працю оточуючі.

Обробка даних. За кожну позитивну відповідь досліджуваному нараховується 2 бали, а за відповідь «важко сказати» - 1 бал. У разі заперечення будь-якого з тверджень дитина не отримує за нього жодного балу. Наприкінці необхідно знайти суму балів за усіма твердженнями.

Інтерпретація. Підсумкова сума отриманих балів допоможе визначити результат:

- 25-32 балів - високий рівень самооцінки;
- 12-24 балів - середній;
- 0-11 балів – низький.

Методика «Дослідження суб'єктивного контролю»

(Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина)

Мета дослідження: визначення локусу суб'єктивного контролю.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник, розроблений Є.Ф. Бажиним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження: методика дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так і в кількох осіб. Кожного досліджуваного належить забезпечити індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей з нумерацією тверджень, яка відповідає тексту опитувальника.

Інструкція досліджуваному: “Запропонований Вам опитувальник має 44 твердження. Прочитайте їх і дайте відповідь, чи згодні Ви з даним твердженням, чи ні. Якщо згодні, то в бланку для відповідей перед відповідним номером поставте знак “+”, якщо ні – знак “-”. Пам'ятайте, що в тесті немає “правильних” і “неправильних” відповідей. Свою думку висловлюйте відверто. Надавайте перевагу тій відповіді, яка перша спала Вам на думку”.

Опитувальник

1. Просування службовими сходами більше залежить від успішного збігу обставин, ніж від здібностей людини.
2. Більшість розлучень виникає через те, що люди не захотіли пристосуватися один до одного.
3. Хвороба – справа випадку: якщо маєш захворіти, то вже нічим не зарадиш.
4. Люди стають самотніми тому, що самі не виявляють інтересу й дружнього ставлення до оточення.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від удачі.
6. Даремно докладати зусиль для того, щоб завоювати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.

9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їхню самостійність.

10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.

11. Коли я планую, то здебільшого вірю, що зможу втілити свої плани.

12. Те, що багатьом людям здається успіхом чи вдачею, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.

14. Якщо люди не пасують один одному, то, як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть цього зробити.

15. Те добре, що я роблю, звичайно буває гідно оцінено іншими.

16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють великої ролі в моєму житті.

18. Я намагаюся не планувати наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі залежали переважно від моїх зусиль і від ступеня підготовки.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя жодним чином не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягти успіху в своїх справах.

25. Урешті-решт, за погане керівництво відповідають самі люди, які працюють в установі.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.

27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе будь-кого.
28. На підростаюче покоління впливає так багато всіляких обставин, що зусилля батьків у вихованні часто виявляються не результативними.
29. Те, що зі мною трапляється, – це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.
31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, найімовірніше, не доклала достатньо зусиль для цього.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого я захочу.
33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, більше були винні інші люди, ніж я.
34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильно її одягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще зачекати, доки проблема розв'яжеться сама по собі.
36. Успіх – це результат наполегливої праці, і він мало залежить від випадку чи від удачі.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від інших, залежить щастя моєї сім'ї.
38. Мені завжди було складно зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.
39. Я завжди надаю перевагу прийняттю рішень і самостійним діям, а не сподіваюся на допомогу інших людей чи на долю.
40. На жаль, заслуги людини часто залишаються не визнаними, незважаючи на всі її намагання.
41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо змінити навіть за найбільшого бажання.
42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.
43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.
44. Більшість невдач у моєму житті були від невміння, від незнання або від лінощів і мало залежали від удачі чи від невдачі.

Опрацювання результатів.

Мета обробки результатів: отримання показника локусу суб'єктивного контролю, тобто показника загальної інтернальності Іо. Ним є сума збігів відповідей досліджуваного з відповідями, які наведено в ключі.

Ключ

По 1 балу нараховується за відповіді “так” на такі питання: 2, 4, 11, 12,13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44.

По 1 балу нараховується за відповіді “ні” на такі питання: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43.

Аналіз результатів. Локус контролю – це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її нахил приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам називається екстернальним, або зовнішнім, локусом контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям – інтернальним, або внутрішнім локусом контролю.

Таким чином, можливі два полярні типи особистостей залежно від локалізації контролю: екстернальний та інтернальний. Будь-якій людині властива певна позиція на континіумі від екстернального до інтернального типу.

Дешифрування отриманого в ході опрацювання результатів використання методики показника локусу контролю відбувається таким чином:

Екстернальний локус контролю – 0-21;

Інтернальний локус контролю – 22-44.

Рівнева диференціація локусу контролю за показником інтернальності визначається таким чином:

Низький рівень локусу контролю – 0-11;

Середній рівень локусу контролю – 12-32;

Високий рівень локусу контролю – 33-44.

При низькому рівні інтернальності люди майже не бачать зв'язку між своїми діями і важливими для них подіями життя. Вони не вважають себе

здатними контролювати розвиток таких подій і вважають, що більшість їх є результатом випадку чи вчинків інших людей. Тому “екстернали” емоційно нестійкі, схильні до неформального спілкування і поведінки, слабкокомунікабельні, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Високий рівень інтернальності відповідає високому рівню суб’єктивного контролю над будь-якими значущими подіями. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті – результат власних дій, що вони можуть ними керувати і відчують відповідальність і за ці події, і за те, як складається їхнє життя в цілому. “Інтернали” з високими показниками суб’єктивного контролю мають емоційну стабільність, вони впertі, рішучі, відрізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Середній рівень інтернальності властивий більшості людей. Особливості їхнього суб’єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається людині ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо. Хоча їхня поведінка і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій, усе ж можна і в них встановити перевагу того чи іншого локусу контролю.

Таким чином, суб’єктивний локус контролю пов’язаний з відчуттям людиною своєї сили, відповідальності за те, що відбувається в її житті, із самоповагою, із соціальною зрілістю і самостійністю особистості. Тому, складаючи рекомендації для самовдосконалення, потрібно враховувати, що:

- конформна, поступлива поведінка більшою мірою притаманна людям з екстернальним локусом контролю; інтернали менш схильні підкорятися тискові (думкам, емоціям та ін. інших людей);
- людина з інтернальним локусом контролю краще працює на самоті;
- інтернали більш активно шукають інформацію, як правило, більше ознайомлені із ситуацією, ніж екстернали;
- в інтерналів більш активна, ніж в екстерналів, позиція щодо свого здоров’я.

Дослідження показало: інтерналі більш популярні, займають сприятливу позицію в системі міжособистісних стосунків. Вони більш бажані для суспільства, впевненіші в собі й терпиміші.

Особи з інтернальним локусом контролю надають перевагу недирективним методам виховання і психокорекції. А в роботі з екстерналами важливо звертати увагу на тривожність та депресію.

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Результати за методикою «Діагностика мотивації до успіху»
(Т. Елерс)**

№	ПІБ	Кількість балів	Рівень мотивації до успіху
1	А. Софія	12	Середній
2	Б. Євгенія	14	Середній
3	В. Аліна	14	Середній
4	Г. Олександр	5	Низький
5	Д. Ольга	14	Середній
6	Л. Ангеліна	5	Низький
7	М. Настя	14	Середній
8	М. Микита	13	Середній
9	М. Аліна	19	Помірно високий
10	М. Катерина	14	Середній
11	Н. Сніжана	19	Помірно високий
12	С. Богдан	18	Помірно високий
13	С. Аліна	15	Середній
14	Ф. Данило	8	Низький
15	Ч. Ангеліна	22	Занадто високий
16	Ч. Дар'я	12	Середній
17	Ч. Ілля	8	Низький

18	Б. Іван	23	Занадто високий
19	В. Олег	10	Низький
20	В. Мирослава	23	Занадто високий
21	З. Гордій	19	Помірно високий
22	К. Артем	20	Помірно високий
23	К. Володимир	20	Помірно високий
24	К. Крістіна	12	Середній
25	К. Владислав	15	Середній
26	М. Максим	12	Середній
27	Ш. Максим	14	Середній
28	М. Іван	19	Помірно високий
29	Н. Антон	15	Середній
30	Н. Ксенія	19	Помірно високий
31	Н. Ілля	13	Середній
32	Р. Владислав	13	Середній
33	Р. Софія	18	Помірно високий
34	Р. Анастасія	9	Низький
35	С. Вероніка	18	Помірно високий
36	С. Надія	4	Низький
37	Т. Даша	8	Низький

38	Ч. Ярослав	14	Середній
39	Я. Ростислав	18	Помірно високий

Таблиця Б.2

Результати за методикою «Визначення самооцінки у підлітків»

(Р. В. Овчарова)

№	ПІБ	Кількість балів	Рівень самооцінки
1	А. Софія	7	Низький
2	Б. Євгенія	14	Середній
3	В. Аліна	15	Середній
4	Г. Олександр	31	Високий
5	Д. Ольга	9	Низький
6	Л. Ангеліна	10	Низький
7	М. Настя	25	Високий
8	М. Микита	18	Середній
9	М. Аліна	26	Високий
10	М. Катерина	22	Середній
11	Н. Сніжана	20	Середній
12	С. Богдан	23	Середній
13	С. Аліна	11	Низький
14	Ф. Данило	17	Середній
15	Ч. Ангеліна	10	Низький
16	Ч. Дар'я	10	Низький
17	Ч. Ілля	25	Високий
18	Б. Іван	18	Середній
19	В. Олег	18	Середній
20	В. Мирослава	27	Високий
21	З. Гордій	12	Середній
22	К. Артем	10	Низький
23	К. Володимир	9	Низький

24	К. Крістіна	9	Низький
25	К. Владислав	28	Високий
26	М. Максим	19	Середній
27	Ш. Максим	15	Середній
28	М. Іван	21	Середній
29	Н. Антон	20	Середній
30	Н. Ксенія	8	Низький
31	Н. Ілля	10	Низький
32	Р. Владислав	9	Низький
33	Р. Софія	21	Середній
34	Р. Анастасія	15	Середній
35	С. Вероніка	9	Низький
36	С. Надія	14	Середній
37	Т. Даша	4	Низький
38	Ч. Ярослав	9	Низький
39	Я. Ростислав	18	Середній

Результати за методикою «Дослідження суб'єктивного контролю»

(Дж. Роттер, адаптація Є. Ф. Бажина)

№	ПІБ	Кількість балів	Рівень локусу контролю	Вид локусу контролю (екстернальний / інтернальний)
1	А. Софія	35	Високий	Інтернальний
2	Б. Євгенія	23	Середній	Інтернальний
3	В. Аліна	8	Низький	Екстернальний
4	Г. Олександр	27	Середній	Інтернальний
5	Д. Ольга	16	Середній	Екстернальний
6	Л. Ангеліна	19	Середній	Екстернальний
7	М. Настя	10	Низький	Екстернальний
8	М. Микита	22	Середній	Інтернальний
9	М. Аліна	34	Високий	Інтернальний
10	М. Катерина	18	Середній	Екстернальний
11	Н. Сніжана	28	Середній	Інтернальний
12	С. Богдан	21	Середній	Екстернальний
13	С. Аліна	14	Середній	Екстернальний
14	Ф. Данило	15	Середній	Екстернальний
15	Ч. Ангеліна	17	Середній	Екстернальний
16	Ч. Дар'я	18	Середній	Екстернальний
17	Ч. Ілля	34	Високий	Інтернальний
18	Б. Іван	23	Середній	Інтернальний
19	В. Олег	9	Низький	Екстернальний
20	В. Мирослава	16	Середній	Екстернальний
21	З. Гордій	20	Середній	Екстернальний

22	К. Артем	8	Низький	Екстернальний
23	К. Володимир	15	Середній	Екстернальний
24	К. Крістіна	13	Середній	Екстернальний
25	К. Владислав	18	Середній	Екстернальний
26	М. Максим	18	Середній	Екстернальний
27	Ш. Максим	35	Високий	Інтернальний
28	М. Іван	20	Середній	Екстернальний
29	Н. Антон	10	Низький	Екстернальний
30	Н. Ксенія	26	Середній	Інтернальний
31	Н. Ілля	21	Середній	Екстернальний
32	Р. Владислав	34	Високий	Інтернальний
33	Р. Софія	15	Середній	Екстернальний
34	Р. Анастасія	9	Низький	Екстернальний
35	С. Вероніка	10	Низький	Екстернальний
36	С. Надія	28	Середній	Інтернальний
37	Т. Даша	20	Середній	Екстернальний
38	Ч. Ярослав	26	Середній	Інтернальний
39	Я. Ростислав	10	Низький	Екстернальний

Таблиця Б.4

Показники прояву психологічних явищ, досліджених у роботі

№	ПІБ	Кількість балів за показником «мотивація до успіху»	Кількість балів за показником «самооцінка»	Кількість балів за показником «локус контролю»
1	А. Софія	12	7	35
2	Б. Євгенія	14	14	23
3	В. Аліна	14	15	8
4	Г. Олександр	5	31	27
5	Д. Ольга	14	9	16
6	Л. Ангеліна	5	10	19
7	М. Настя	14	25	10
8	М. Микита	13	18	22
9	М. Аліна	19	26	34
10	М. Катерина	14	22	18
11	Н. Сніжана	19	20	28
12	С. Богдан	18	23	21
13	С. Аліна	15	11	14
14	Ф. Данило	8	17	15
15	Ч. Ангеліна	22	10	17
16	Ч. Дар'я	12	10	18
17	Ч. Ілля	8	25	34
18	Б. Іван	23	18	23
19	В. Олег	10	18	9
20	В. Мирослава	23	27	16
21	З. Гордій	19	12	20
22	К. Артем	20	10	8

23	К. Володимир	20	9	15
24	К. Крістіна	12	9	13
25	К. Владислав	15	28	18
26	М. Максим	12	19	18
27	Ш. Максим	14	15	35
28	М. Іван	19	21	20
29	Н. Антон	15	20	10
30	Н. Ксенія	19	8	26
31	Н. Ілля	13	10	21
32	Р. Владислав	13	9	34
33	Р. Софія	18	21	15
34	Р. Анастасія	9	15	9
35	С. Вероніка	18	9	10
36	С. Надія	4	14	28
37	Т. Даша	8	4	20
38	Ч. Ярослав	14	9	26
39	Я. Ростислав	18	18	10

Додаток В

Плани-конспекти занять тренінгової програми

Заняття 1. Давайте знайомитись!

Мета заняття: формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. На цьому занятті учасники тренінгу дізнаються про правила, за якими здійснюється робота, які цілі й завдання вона має; у групі формується психологічний клімат, що є сприятливим для її учасників та здатний сформуванати інтерес до проходження заняття.

Матеріали: картонні коробки різних розмірів, пластикові стаканчики, шматочки тканини, нитки, голки, стрічки, намистинки, клей, ножиці, кольоровий папір, пластикові та скляні баночки, пензлики, стакан із водою та інші матеріали та другорядна сировина

Перебіг заняття:

1. Розминка, вступне слово психолога

Мета: знайомство, формування правил роботи в групі.

Психологом виконується самоназивання, озвучення провідних правил роботи та узгодження необхідності слідування ним із особами, що беруть участь у тренінговій узаємодії:

- а) називання учасниками тренінгового заняття один одного за ім'ям і на «ти»;
- б) поважне ставлення до решти учасників та їхніх думок;
- в) суворе виконання правил, пов'язаних із конфіденційністю;
- г) заборона на використання мобільних телефонів.

2. Знайомство із цілями тренінгу

Мета: ознайомлення учасників з інформацією про внутрішні психічні опори як основу для формування здорової самооцінки людини.

Психолог: Протягом останніх двох із лишком років ми переживаємо стан, який можна назвати посиленою нервовою напругою. Інколи ми думаємо, що в нас

практично не залишилося сил, проте все одно відчуваємо потребу подолання себе для подальшого життя. Як нам пережити цей складний період, що може стати джерелом сил? Такі знання ми отримуємо сьогодні на нашому тренінгу.

Кожна людина наділена від природи можливістю реагувати стосовно критичних ситуацій. Людський організм містить велику кількість відновлюваних ресурсів, покликання яких – це якраз допомога, коли виникають подібні ситуації. Можливо, вам доводилося чути інформацію про поточну роботу мозку людини не більше ніж на десять відсотків від загальної потужності, подібна картина й стосовно м'язів людського організму. Стресові ситуації спонукають людський організм до активації додаткових ресурсів, що йдуть на допомогу в порятунку життя людини та її близьких.

Ми розглянемо сьогодні сукупність додаткових опор психіки, послугування якими, втім, не завжди потребує ситуація, що є надто критичною. Так, зокрема, ми можемо успішно їх використовувати, коли вирішуємо складні, проте буденні робочі питання. Достатнім є лише знання про їхнє існування, а також вміння їхнього розвитку й використання.

3. Основна частина

То які сили входять до числа внутрішніх психічних опор? Ідеться про особистісну якість або властивість людської психіки, що може бути використана для досягнення мети, яка була поставлена.

Вправа «Мої внутрішні психічні опори»

Мета: усвідомлення власних внутрішніх опор як основи для формування адекватної самооцінки школярів.

Учасники мають визначити ті внутрішні психічні опори, існування яких для них уже є відомим. Послуговуючись карткою «Мої внутрішні психічні опори», учасники тренінгу мають згадати ті опори, котрі є найбільш допоміжними в їхньому житті. Після того, як опори записані, їхні назви по черзі артикулюються учасниками дослідження.

Процес обговорення вимагає від психолога підведення учасників тренінгової взаємодії до неоднозначності кожної з психічних опор. Так, у окремих

випадках їм, очевидно, притаманна негативна семантика, проте подеколи їх можна використовувати і з користю, задля допомоги у вирішенні певних ситуацій із життя, а також як внутрішніх ресурсів організму. Відтак, після завершення виконання вправи психолог висловлює прохання прикрасити другу картку зображенням усмішки.

Вправа «Скарбничка внутрішніх ресурсів»

Мета: розвиток навичок самоаналізу та саморефлексії.

Психолог: Якщо ви пам'ятаєте, минулого разу я порівнював наш організм зі своєрідним сосудом, що виконує функцію ресурсного зберігання. Зараз я пропоную вам, користуючись цим матеріалом, створити таку собі скарбничку, де ви зберігатимете власні ресурси. Можливим є створення мішечка, скриньки, валізки, коробочки, будиночка. Проте за будь-яких умов це буде унікальним злетом вашої фантазії та прихистком для ваших психологічних опор.

Домашнє завдання: відбувається поділ учасників тренінгу за двома групами. Кожна з груп має здійснити написання та презентацію оди, присвяченої тим якостям, що є умовно негативними.

Заняття 2. Починаємо вдосконалюватись

Мета заняття: формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. На цьому занятті учасники тренінгу мають зосередитися на розвитку власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити показники, пов'язані з їхньою впевненістю.

Матеріали: сукупність матеріалів представлена картонними коробками, що мають різний розмір, пластиковими склянками, тканинними шматочками, нитками, голками, стрічками, намистинками, клеєм, ножицями, кольоровим папером, пластиковими та скляними баночками, пензликами, склянкою з водою, іншими матеріалами й другорядною сировиною

Перебіг заняття:

1. Розминка

Вправа «Як могло би бути»

Мета: формування мотивації навчальної діяльності, можливість побачити перспективи постановки цілей, перевести уявлення про них із абстракції у вимір конкретних здобутків чи втрат.

Перебіг вправи:

1. Запишіть на аркуші мету, якої ви хочете досягти.
2. Уявіть позитивні (або негативні) наслідки власної діяльності (або бездіяльності) через рік-п'ять.

Наприклад: Моя мета – вивчити польську мову. Скільки нових слів я буду знати через місяць, а через рік? Якого розмовного рівня я досягну? Що буде, якщо я не стану її вчити, як заплановано? Поїхавши у відпустку, не зможу вільно спілкуватися, буду мовчати, наче риба. Не зможу вчитись у Польщі, дивитися фільми польською, проходити стажування.

3. Візьміть аркуш та кожен майбутню можливість намалюйте у вигляді дверей, зачинених та відчинених. Нехай учасники оцінять, наскільки розширилося їхнє поле можливостей у випадку продуктивної діяльності, які нові шляхи з'явилися.

Репліка психолога: Один зі шляхів мотивації до діяльності – уявити наслідки власної дії або бездії. Коли ми знаходимось у зоні комфорту, здається, що порушення обіцянки нічого не змінить, адже, на перший погляд, усе залишається так, як було. Ця вправа допоможе побачити, яким чином зростають можливості тих, хто знаходить у собі сили працювати щодня.

2. Презентація домашнього завдання

Презентація кожною з команд власної оди

Мета: вдосконалення самооцінки школярів, розвиток внутрішнього локусу контролю.

За допомогою складання оди власним якостям учасники дослідження підвищують власну самооцінку, роблячи її адекватнішою, адже процес осмислення функційності негативних якостей свого характеру примирює учнів із тим, якими вони є, дозволяє неупереджено оцінити себе. Паралельно відбувається розвиток внутрішнього локусу контролю учнів середньої школи, оскільки вони переконуються, що можливість найсильнішого впливу на якості власного характеру належить ним самим, а не зовнішнім чинникам. Окрім того, формується позитивна навчальна мотивація, оскільки учні усвідомлюють, що для складання оди необхідні знання, які вони можуть отримати в школі.

3. Основна частина

Психологом здійснюється проведення низки вправ із учасниками тренінгової взаємодії. По завершенні участі у вправах відбувається фіксація кожним із досліджуваних тих цінностей, за допомогою яких він може поповнити власну ресурсну скарбничку.

Вправа «Людина під дощем»

Мета: розвиток внутрішнього локусу контролю; вдосконалення самооцінки школярів.

Психологом висловлюється пропозиція створення зображення людини, яка опинилася під дощем. Після цього малюнок обговорюється із використанням таких питань:

Як себе почуває намальована вами людина?

Які відчуття супроводжували вас у процесі малювання?

Якщо вам було незручно, то чому?

Психолог: Аналіз малюнка дозволив вам побачити самих себе в ситуації стресового впливу, яким чином ви намагаєтеся з нею впоратися, чи важлива для вас підтримка з боку оточення, чи пріоритетнішим є пошук власних особистісних ресурсів.

Використання проективної методики дозволяє поринути до вашої підсвідомості. Інколи нам важко відверто зізнатися про певні особливості, через що страждає усвідомлення нами причин, через які ми маємо проблеми. Тому в

цьому аспекті дуже корисним є звернення до наших асоціацій, проєкцій. Мною не випадково була обрана саме ця малюнка проєктивна методика, адже під час її використання всі ми стаємо художниками, які малюють власний автопортрет у ситуації переживання стресу. Як ви зрозуміли, роль стресу тут відведена дощу. І так само, як герой вашого малюнку відреагує на дощ, ви самі реагуватимете на виникнення ситуацій стресового характеру, життєвих проблем, послуговуючись певними ресурсами, необхідними для їхнього подолання.

Вправа «Моє джерело»

Мета: розвиток внутрішнього локусу контролю; вдосконалення самооцінки школярів.

Психологом висловлюється пропозиція до витягування ресурсної картки, котра призначена для надання сили стосовно реалізації бажань.

Рефлексія:

Що здатне зробити вас сильнішим?

Яким джерелом енергії ви послугуєтесь, коли захочете реалізувати свої плани й бажання?

Ці ресурси є внутрішніми або зовнішніми

Психолог: Важливий ресурс – це відчуття себе як важливої людини, підкріплене іншими людьми, рідними, друзями, колегами за допомогою добрих слів, компліментів.

Вправа «Порада казковому герою»

Мета: розвиток креативних здібностей учнів як чинника підвищення власної самооцінки.

Ця вправа скерована на те, аби активізувати особистісні внутрішні ресурси, покликані розв'язати проблемні питання й ситуації.

Питання проблемного характеру:

Вінні-Пух отримав запрошення на святкування іменин Кролика, проте не встиг придбати подарунок.

Їжачок у тумані заблукав, через що загубив торбинку з їжею, через що продовжує блукати голодний.

П'ятачок мав єдину повітряну кульку, і вона луснула.

У Крихітки Єнота немає можливості попоїсти солодкої осоки.

Відбулася зустріч Супермена й Термінатора за кавою, після чого Термінатор виявив інтерес до польотів, а Супермен – до стрільби.

Крокодил Гена ніс валізу, й у неї відірвалася ручка.

Білосніжка загубилася, і Гноми не можуть її знайти.

У кота Леопольда відсутнє бажання виявити злість до мишей.

Через наявність довгого носа Піноккіо зіпсував стару картину, яка подобалася Татові Карлу.

Гобіт підріс, і тепер не може вдягнути перстень на свій палець.

Попелюшка впала, зламала підбір на кришталевому черевичку

Муха-Цокотуха придбала самовар, проте виникли проблеми із його доставкою.

Смокінг Джеймса Бонда після прання став на нього замалим.

Домашнє завдання: створення символів ресурсів, що були виявлені в ході заняття, й занесення їх у «скарбничку»

Заняття 3. Все краще і краще!

Мета заняття: формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. На цьому занятті учасники тренінгу мають зосередитися на розвиткові власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити показники, пов'язані з їхньою впевненістю.

Матеріали: проведення заняття в режимі онлайн.

Перебіг заняття:

1. Розминка

Вправа «Тотем»

Мета: активізація діяльності учасників тренінгу, налаштування на тренінгову роботу.

Відбувається поділ учасників тренінгу за чотирма групами, у кожній з яких є одна назва. Так, учасники стають «Левами», «Мавпами», «Зміями», «Крокодилами». Протягом обмеженого часового проміжку від кожної з команд вимагається здійснення формулювання переліку характеристик, що питомо визначають їхню тотемну тварину, будучи допоміжними чи шкідливими в її життєдіяльності.

2. Основна частина

Психологом підкреслюється продовження проведення роботи, скерованої на опанування внутрішніми психічними опорами. Ним висувається пропозиція взяти участь у таких вправах, які допоможуть поповнити скарбничку учасників тренінгової взаємодії шляхом нових ресурсів.

Вправа «Б'юся об заклад, що я це зможу!»

Мета: формування мотивації досягнень; вдосконалення самооцінки школярів

Зауважена вправа структурно представлена п'ятьма завданнями, покликаними спонукати учасників до виявів кмітливості. Вони мають здійснити виконання й артикулювання шляху до розв'язання поставлених завдань, починаючи свою відповідь словами «Б'юся об заклад, що я це зможу»:

1. Б'юся об заклад, що я зможу здійснити торкання вуха за допомогою носу;
2. Б'юся об заклад, що я зможу здійснити стрибок вище холодильника;
3. Б'юся об заклад, що я зможу випити із пляшки, яка закоркована, десять грамів рідини;
4. Б'юся об заклад, що я зможу поділити 33 навпіл із отриманням у результаті двох цілих чисел;
5. Б'юся об заклад, що я зможу здійснити запалення сірника, коли він знаходитиметься під водою.

Домашнє завдання: створення символів, пов'язаних із кмітливістю

Заняття 4. Мої вміння покращуються

Мета заняття: формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. На цьому занятті учасники тренінгу мають зосередитися на розвитку власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити показники, пов'язані з їхньою мотивацією, самооцінкою, внутрішнім контролем.

Матеріали: використання ситуативних карток

Перебіг заняття:

1. Розминка

Вправа «Кімната, що змінюється»

Мета: розминка учасників, розвиток уяви, налаштування на групову роботу.

Психолог: Нумо, разом уявімо кімнату, яка дає нам можливість спільного віртуального перебування в її межах. Далі уявімо, що в цій кімнаті повно жуйки, і ви змушені крізь неї продиратися. Далі кімната набуває помаранчевого кольору – із помаранчевими стінами, стелею, підлогами, через що ваше відчуття енергійності зростає, ви почуваетесь бульбашками з «Фанти». Але зараз розпочався дощ, і все навколо посірішало. Ви відчуваєте втому, сум. А зараз кімната знову змінилася – вона яскрава, посередині неї червона килимова доріжка, тут вручають «Оскари», й ви йдете за цією премією під оплески глядачів та спалахи камер.

Чудово, вправу завершено. Це була розминка, а на часі – виконання одного дуже цікавого завдання.

2. Основна частина

Вправа «Передай настрої»

Мета: розвиток невербальних вмінь учасників, креативності, кмітливості як основи для підвищення самооцінки.

Відбувається поділ учасників тренінгу за групами із використанням будь-якої дитячої лічилки. Необхідна участь у вправі чотирьох команд, кожній із яких надається картка, де представлено завдання. Картка містить опис певної емоційно забарвленої ситуації, за якою учасники групи мають підготувати інсценування, не використовуючи при цьому слова. Виступи груп відбуваються по чергово, решта

учасників повинна, орієнтуючись на представлення певної групи, збагнути, яку ситуацію та представляє, та дати відповідь. Підготовка кожної групи триває протягом п'яти-семи хвилин.

Варіанти ситуацій:

1. На галявині стрибали два зайчики. Аж ось один із них побачив, що перед ним пурхає метелик. І так він вподобав того метелика, що чимдуж побіг за ним, і з такою швидкістю, що залишив далеко позаду свого друга, через що той був дуже засмучений і змушений іти додому сам.

2. Мурашка повзла й тягла на собі важку гіллячку. Довго вона це робила, бо дуже важко було. Аж ось зустріла вона іншу мурашку, а та, щойно її побачила, покликкала на допомогу всіх мурах, що були в тій місцевості. Разом мурашки легко віднесли гіллячку до мурашника.

Після завершення роботи з підготовки та відігрування сценок, відбувається обговорення учасниками тренінгу вражень стосовно складності показування певного образу та вгадування образу, створеного іншими. Здійснюється визначення провідних внутрішніх якостей, що дістали виявлення в ході роботи над вправою (представлених артистизмом, умінням взаєморозуміння, доступним поясненням, емоційною виразністю).

Вправа «Черга»

Мета: розвиток навичок конфліктної взаємодії, емпатії, самоконтролю.

Психолог пропонує учасникам уявити ситуацію продовольчого дефіциту, за якого колона є чергою для придбання цукру. Ця черга є дуже довгою, і учасники стоять у ній від ранкової пори. Аж ось до черги підходять сторонні люди, які в ній не стояли, і висловлюють прохання, щоб їх пропустили вперед. Для обґрунтування вони мають різні аргументи – в одного хворіє дитина, в іншого за п'ять хвилин відходить потяг. Кожен із учасників тренінгу має визначитися для себе, пропустить він чи не пропустить новеньких, і обґрунтувати це перед рештою групи.

Психолог має здійснювати уважне відстеження ситуації й запобігання тому, аби виникали гострі суперечливі ситуації. Так, учасники тренінгу повинні пам'ятати, що вони просто беруть участь у грі. Завершення роботи над вправою переходить у обговорення учасниками та психологом провідних моментів, що відбулися протягом роботи. Психолог пропонує учасникам здійснити називання внутрішніх якостей, що стали для них допоміжними протягом виконання завдань. Вони можуть бути представлені наполегливістю, цілеспрямованістю, ввічливістю, добротою, стриманістю тощо. У разі ж, якщо в поведінці учасників тренінгу домінували вияви негативних якостей, психолог має наголосити на позитивності подібної реалізації виключно в формі гри, а також набуття учасниками тренінгу знань стосовно вдосконалення внутрішніх особистісних резервів.

3. Рефлексія

Здійснюється підсумування психологом нових внутрішніх ресурсів учасників дослідження, що дістали вияву протягом цього заняття.

Домашнє завдання: створення символів для внутрішніх ресурсів, реалізованих протягом заняття

Заняття 5. Я – мотивований до нових успіхів

Мета заняття: формування мотивації навчальних досягнень; вдосконалення самооцінки школярів; розвиток внутрішнього локусу контролю. На цьому занятті учасники тренінгу мають зосередитися на розвитку власних ресурсів на внутрішньому рівні, підвищити показники, пов'язані з їхньою мотивацією, самооцінкою, внутрішнім контролем.

Матеріали: використання аркушів формату А4, ручок

Перебіг заняття:

1. Розминка

Вправа «Завжди можна краще»

Мета: формування мотивації досягнень; розвиток самоконтролю.

Перебіг вправи:

1. Поставте класу/групі завдання. Наприклад: прочитати/записати абзац тексту; полити квіти у класній кімнаті; розставити парти, стільці.

2. Визначте час, за який може бути виконане завдання. Скоротіть його удвічі.

3. Що ви можете зробити, аби зменшити час для прочитання тексту/написання/прибирання кімнати? Робити це разом із товаришами? Вибудувати текст у суцільну лінію, аби не витратити час на пошук початку нового рядка? Розробити особливий маршрут пересування класом?

4. Перевірте, наскільки вдалим виявився результат. Імовірно, вам не вдасться зробити завдання удвічі швидше, утім, вдасться заощадити час.

2. Основна частина

Психологом акцентується увага на ресурсних скарбничках, що належать кожному з учасників. Він пропонує ознайомитися з наявними у скарбничках ресурсах, назвати їх

Вправа «Ситуації»

Мета: формування навичок використання внутрішніх ресурсів, вдосконалення самооцінки школярів.

Учасники мають ознайомитися з ситуацією. Після ознайомлення кожному учасникові слід обміркувати її та обрати зі своєї скарбнички саме ті ресурси, використання яких у цьому випадку є максимально доречним. Потім рішення кожного учасника стає предметом обговорення: він має обґрунтувати логіку використання того чи іншого ресурсу, його достатність чи, навпаки, брак, можливість здійснення заміни певного ресурсу.

Пропонуються такі можливі ситуації:

- 1) Ви стали учасником національної команди з баскетболу на великому міжнародному турнірі;
- 2) Ви та ваші колеги відправилися у п'ятиденний похід до лісу;
- 3) Ви берете участь у засіданні суду присяжних та маєте винести вирок, а справа дуже складна.

Завершення участі у вправі кожним із учасників супроводжується почерговим зачитуванням власних ситуацій та способів, за допомогою яких використовуються внутрішні ресурси (психічні опори). Решта учасників може занотовувати собі ті способи та ідеї послугування внутрішніми опорами, що видалися їм цікавими.

3. Рефлексія заняття

Вправа «Я бажаю тобі...»

Мета: завершення тренінгової роботи, підбиття її психологічних підсумків, покращення настрою учасників.

Вправа виконується в колі. Кожен із учасників має сформулювати й висловити добре побажання своєму сусідові. Завершення вправи супроводжується підбиттям підсумків та озвученням побажань з боку психолога. Учасники можуть сфотографуватися на пам'ять про участь у тренінгу.